

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Doktora Tezi

TÜRK DİLİNDE ERKİ EDATI (TARİHSEL KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME)

Duygu SELÇUK

13915307

Danışman

Doç. Dr. Faruk GÖKÇE

Diyarbakır 2023

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Doktora Tezi

TÜRK DİLİNDE ERKİ EDATI (TARİHSEL KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME)

Duygu SELÇUK

13915307

Danışman

Doç. Dr. Faruk GÖKÇE

Diyarbakır 2023

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Tarihsel Türk Dilinde Bir Gramerleşme Örneği Olarak 'Erki' Edatı" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin/projemin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

03/02/2023

Duygu SELÇUK

İmza

ÖN SÖZ

Bireylerin duygularını ve düşüncelerini anlatmak için kullandığı, bir toplumda insanlar arasında anlaşmayı sağlayan ve ortak öğelerden oluşan canlı yapıya dil denir. Toplumda insanların birbirlerini anlaması ve iletişim kurması için temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış olan dilin yapısı, birçok araştırmacı tarafından tanımlanmaya ve yüzyıllarca araştırılarak anlaşılmaya çalışılmıştır. Dil, birçok yapının bir araya gelerek oluşturduğu anlamlı bir sistemdir. Sesler, kelime ve şekiller, kelime ve şekillerin anlamları ve birbirleriyle olan ilişkileri dili oluşturan yapılardır.

Çalışmamızda dilin yapısında bulunan ve dilin yardımcı öğeleri olarak değerlendirilen edatlar konusuna değinilerek Eski Türkçeden günümüze kadar gelen ve tamamen Türkçe olan, cümleyi farklı açılardan pekiştiren ve cümleyi farklı anlamlarda destekleyen Eski Türkçede erki, Türkiye Türkçesinde ki olarak kullanılan edat incelenmiştir.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde sözcüklerin gramatikalleşmesi veya gramer içinde var olan bir birimin gramer derecesinin artması olarak değerlendirilen gramerleşme teorisi, süreçleri, ilkeleri, gramerleşmenin yönü ve gramerleşme ile ilgili yapılan çalışmalar incelenerek açıklanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde; edat terimi açıklanarak edatların yapısı, sınıflandırılması ve edatların gramerleşmesi incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise Türkiye Türkçesinde özellikle konuşma dilinde kullanılan ki (<erki) edatının, Eski Türkçeden itibaren tanıklanarak bu edatın kullanım şekilleri, cümleye kattığı anlamlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca erki edatının etimolojik yapısı hakkında bilgi verildikten sonra pekiştirme enklitiklerinin özellikleri açıklanarak erki edatının bir pekiştirme enklitiği olduğu vurgulanmıştır.

Bu çalışmada bana rehber olan, bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşan ve beni daima destekleyen çok saygıdeğer hocam Doç. Dr. Faruk GÖKÇE'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmam esnasında beni destekleyen ve her zaman yanımda olan çok kıymetli dostum Doç. Dr. Fatih BAKIRCI'ya; hayatım boyunca arkamda duran aileme ve dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Duygu SELÇUK

Diyarbakır 2023

ÖZET

Dilin canlı bir varlık olduğunu kanıtlayan terimlerden biri olan gramerleşme, büyük dil yapılarının küçük dil yapılarına dönüştüğü anlamsal, yapısal ve biçimsel bir yapıdır. Gramerleşmenin süreçleri ve ilkeleri, gramerleşme kavramının anlaşılmasında önemli bir yer tutar.

Sözlüksel bir yapının gramatikal bir yapıya dönüşmesi ya da gramatikal bir yapının gramer derecesinin artması olarak değerlendirilen gramerleşmenin bir ürünü olan edatlar, tek başına anlamı olmayan fakat cümle içerisinde anlam ve görev kazanan, cümleyi birçok açıdan destekleyen cümlenin yardımcı öğeleridir. Bir dilin gerçek zenginliği kelime sayısıyla değil, ifade olanaklarının genişliği ile ölçülür. Edatlar; köken, yapı ve anlam bakımından incelenerek sınıflandırılmaktadırlar. Genellikle ana öğeler olan isim ve fiil dışında, yardımcı öğeler içinde yer alan edatlar, isim ve fiilden oluşan bağımlı birimlerdir.

Cümleyi pekiştirmek ve cümleye şüphe, tereddüt gibi anlamlar katmak amacıyla kullanılan edatlardan biri olan *erki* edatı, şekilsel değişikliklere uğrayarak Türkiye Türkçesine kadar gelmiştir. Çalışmamızda gramerleşme teorisi incelendikten sonra edat terimi, edatların yapısı ve sınıflandırılması, Türkçede edatların gramerleşmesi konuları açıklanmaya çalışılmıştır. Edatların gramerleşmesi bağlamında *erki* edatı, tarihsel-karşılaştırmalı bir yöntemle tanıklanarak incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler

Edat, Gramerleşme, Erki Edatı, Enklitik, Edatların Yapısı

ABSTRACT

Grammaticalization, one of the terms that prove language is a living entity, is a semantic, structural, and formal structure in which large language structures are transformed into small language structures. The processes and principles of grammaticalization play an important role in understanding the concept of grammaticalization.

Prepositions, a product of grammaticalization, which is considered as the transformation of a lexical structure into a grammatical structure or the increase in the grammatical degree of a grammatical structure, are auxiliary elements of the sentence that do not have meaning on their own, embody meaning and function in the sentence, and support the sentence in several ways. The real richness of a language is measured not by the number of words, but by the breadth of its expressive possibilities. Prepositions are classified by examining them in terms of origin, structure and meaning. Prepositions, which are usually considered as auxiliary elements unlike nouns and verbs which are the main elements, are dependent units consisting of nouns and verbs.

The *erki* preposition, one of the prepositions used to reinforce and add meanings such as doubt and hesitation to the sentence, has come to Turkey Turkish after undergoing formal changes. In our study, after examining the grammaticalization theory, the term “preposition”, the structure, and classification of prepositions, and the grammaticalization of prepositions in Turkish are explained. In the context of grammaticalization of prepositions, the *erki* preposition is examined lexicographically with a historical-comparative method.

Keywords: Preposition, Grammaticalization, Erki Preposition, Enclitic, Structure of Prepositions.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖN SÖZ ..... **I**
ÖZET ..... **III**
ABSTRACT ..... **IV**
İÇİNDEKİLER ..... **V**
TABLO LİSTESİ ..... **IX**
ŞEKİL LİSTESİ ..... **X**
KISALTMALAR ..... **XI**
İŞARETLER VE YAZI ÇEVİRİ SİSTEMİ ..... **XII**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

GRAMERLEŞME

1.1. Gramerleşme Teorisi 8
1.2. Gramerleşme Süreçleri 12
1.3. Gramerleşme İlkeleri 16
1.3.1. Tek Yönlülük İlkesi 16
1.3.2. Aynı Anda Var Olma (Katmanlaşma) İlkesi 17

İKİNCİ BÖLÜM

EDATLAR

2.1. Edat Terimi 19
2.2. Edatların Yapısı 20
2.3. Edatların Sınıflandırılması 21
2.4. Türk Dilinde Edatların Gramerleşmesi 22

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERKİ EDATI

3.1. Eski Uygur Türkçesinde Erki Edatı 24
3.1.1. Erki Edatının Söz Dizimsel Yapısı 25
3.1.1.1. İsim + ärki 25
3.1.1.2. Soru Zarfı/Zamiri/Edatı + ärki 25
3.1.1.3. Fiil+Kip+ ärki 26
3.1.1.3.1. Fiil+Geniş Zaman + ärki 26
3.1.1.3.2. Fiil + Görülen Geçmiş Zaman + ärki 27
3.1.1.3.3. Fiil + Gelecek Zaman + ärki 29
3.1.1.4. Ärki + ti- 29
3.1.2. *Erki* Edatının Anlamsal İncelemesi 30
3.1.2.1. İhtimal Anlamı 30
3.1.2.2. İyi Anlamı 30
3.1.2.3. Küçümseme Anlamı 32
3.1.2.4. Merak Anlamı 32
3.1.2.5. Pekiştirme Anlamı 35
3.1.2.6. Şaşırma Anlamı 38
3.1.2.7. Şüphe Anlamı 40
3.1.2.8. Tereddüt Anlamı 51
3.2. Karahanlıcada Erki Edatı 55
3.2.1. Erki Edatının Söz Dizimsel Yapısı 56
3.2.1.1. İsim + erki 56
3.2.1.2. Soru Zarfı/Zamiri/Edatı + erki 56
3.2.1.3. Fiil+Kip+ erki 57
3.2.1.3.1. Fiil+Geniş Zaman + erki 57
3.2.1.3.2. Fiil + Görülen Geçmiş Zaman + erki 58
3.2.1.3.3. Fiil + Gelecek Zaman + erki 58
3.2.2. Erki Edatının Anlamsal İncelemesi 59

3.2.2.1. Hayıflanma Anlamı 59
3.2.2.2. İhtimal Anlamı 59
3.2.2.3. Merak Anlamı 60
3.2.2.4. Sitem-Neden Anlamı 62
3.2.2.5. Şüphe Anlamı 63
3.2.2.6. Şüphesiz Anlamı 64
3.2.2.7. Tereddüt Anlamı 64
3.3. Harezm-Kıpçak Türkçesinde "Erki" Edatı 65
3.3.1. Erki Edatının Söz Dizimsel Yapısı 65
3.3.1.1. Soru Zarfı/Zamiri/Edatı + ärki 65
3.3.1.2. Fiil+Kip+ ärki 66
3.3.1.2.1. Fiil+Geniş Zaman + ärki 66
3.3.1.2.2. Fiil + Görülen Geçmiş Zaman + ärki 66
3.3.1.3. Ärki + ti- 67
3.3.1.4. İsim 68
3.3.2. Erki Edatının Anlamsal İncelemesi 68
3.3.2.1. İyi Anlamı 68
3.3.2.2. Şaşırma Anlamı 69
3.3.2.3. Şüphe Anlamı 69
3.3.2.4. Tereddüt Anlamı 71
3.4. Çağatay Türkçesinde "Erki" Edatı 72
3.4.1. Erki Edatının Söz Dizimsel Yapısı 73
3.4.1.1. Soru Zarfı/Zamiri/Edatı + irkin/ikin/ėkin 73
3.4.1.2. Fiil+Kip+ ärki 75
3.4.1.2.1. Fiil+Geniş Zaman + irkin/ikin/ėrkin/ėkin 75
3.4.1.2.2. Fiil + Gelecek Zaman + ėkin 77
3.4.1.2.3. Fiil + Görülen Geçmiş Zaman + ėkin 77
3.4.1.2.4. Fiil + Öğrenilen Geçmiş Zaman + ėkin 77
3.4.1.3. İsim + ėrkin/ėkin 77

3.4.2. Erki Edatının Anlamsal İncelemesi 78
3.4.2.1. Şüphe Anlamı 78
3.4.2.2. Şüphesiz Anlamı 80
3.4.2.3. Tereddüt Anlamı 83
3.4.2.4. Acıma Anlamı 85
3.4.2.5. Merak Anlamı 85
3.5. Eski Anadolu Türkçesinde "Erki" Edatı 87
3.5.1. Erki Edatının Söz Dizimsel Yapısı 89
3.5.2. Erki Edatının Anlamsal İncelemesi 90
3.6. Türkiye Türkçesinde ki (<erki) Edatı 90
3.7. Çağdaş Türk Dili Lehçelerinde Erki Edatı 92
3.8. Erki Edatının Etimolojisi 94
3.9. Pekiştirme Enklitiği "Erki" 96
SONUÇ 100
KAYNAKÇA 105

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Erki Edatının Gramerleşme Süreci..... 103

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Gramerleşme Süreçleri 14

Şekil 2: Gramerleşmenin Yönü 16

KISALTMALAR

C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Haz.	Hazırlayan
S.	Sayı
ss.	Sayfa sayısı
TDAY	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten
TDED	Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
TDK	Türk Dil Kurumu
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
yay.	yayınları

İŞARETLER VE YAZI ÇEVİRİ SİSTEMİ

ä	Açık /e/ ses birimi
ā	Uzun a ses birimi
q	art damak /k/ ses birimi
ñ	art damak /n/ ses birimi
ɣ	art damak /g/ ses birimi
w	çift dudak v ses birimi
[ ]	eksik yazıldığı düşünülen, tamamlanan kısımlar
<	biçiminden gelir
>	biçimine gelişir
+	isim kökünü gösterir
_	fiil kökünü gösterir

GİRİŞ

Temeli bilinmeyen zamanlarda atılan dil, canlı bir varlık olduğundan zamanla gelişime ve değişime açık bir olgudur. Bu gelişim ve değişimin, kelime hazinesinde olduğu kadar gramer düzeyinde de olduğu aşikârdır. Gramer düzeyinde oluşan değişimler bazen bir sözcüğün gramerleşmesi, bazen de gramatikal bir birimin gramer derecesinin artması olarak da görülebilmektedir. Anlamsal, yapısal ve biçimsel olan bu değişimler, filologların araştırma konularının ana öğelerinden birini oluşturmaktadır.

Gramerleşme teorisinin alt yapısı, Fransız Filozof Condillac'ın 1746 yılında yayınlamış olduğu eseriyle kurulmaya başlar ve terim olarak ilk defa 1912 yılında Antoine Meillet tarafından kullanılır.

Gramerleşme kelimesinin ait olduğu türetme kalıbı, bir yapının gramatikal hale geldiği veya getirildiği süreç anlamına geldiğini vurgulayan Lehmann, öncelikle gramatikal teriminin çeşitli anlamları olduğuna dikkat çekmektedir. Gramatikal yapılar, sözlüğe ve söyleme ait olanın aksine gramere ait olan, onun parçası olan yapıyı ifade etmektedir. Lehmann, gramerleşme teriminin ikinci anlamının gramatikal bir yapının gramerleşme derecesinin artması olarak açıklamakta ve bir yapının gramer derecesini ifade etmek için "grammaticality" terimini önermektedir. Aynı zamanda gramatikal terimi, ilk anlamına dayandırılmakta ve temel olarak bir şeyin dilbilgisi kurallarına göre iyi biçimlenmiş olması anlamına gelmektedir.[1]

Küçük birimlerin büyük kategorilerden geldiği savının ilk temsilcisi olan John Horne Tooke, gramerleşmenin bir ürünü olan edatların isim ya da fiilden oluştuğunu vurgular. Büyük kategoriyi oluşturan isim veya fiil kategorilerinin küçük kategoride yer alan edatlara dönüşmesi gramerleşmenin bir sonucudur. Edatlar; tek başlarına anlamları

[1] Christian Lehmann, **Thougts on Grammaticalization**, second revised edition, Erfurt: Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Nr: 9., 2002, ss.8.

olmayan, cümlelerin anlamını destekleyen, cümleye duygusallık, şüphe, ihtimal gibi anlamlar katabilen ve cümlenin anlamını pekiştiren bağımlı yapılardır.

Duygu, düşünce ve olayları daha etkili anlatmak, anlamı güçlendirmek amacıyla kullanılan edatlardan biri olan ve Eski Uygur Türkçesinden itibaren kullanılan *erki* edatı, gramerleşme süreçlerinden geçerek Türkiye Türkçesinde *ki* olarak kullanılmaya devam etmektedir. Türkiye Türkçesinde kullanılan *ki* yapısı incelendiğinde içinde bulunma, aitlik ve bağlılık işlevlerini yerine getiren –ki eki[2] dışında yardımcı cümleyi ana cümleye bağlayan Farsça ki edatı ve araştırmamızın konusunu oluşturan *erki* edatının varyantı olan *ki*'nin kullanıldığı görülmektedir.

Kuşları seyrediyordu *ki* onlardan birinin yaralı olduğunu fark etti.

Yüksek tepelere çıkamaz ki!

Birinci cümlede iki cümleyi birbirine bağlayan Farsça asıllı *ki* bağlama edatı kullanılırken ikinci cümlede Türkçe asıllı *ki* edatı kullanılmıştır. Ses benzerliğinden dolayı karıştırılabilen Farsça *ki* edatı ile Türkçe olan *ki* edatı yapı, işlev ve söz dizimi bakımından tamamen farklıdırlar. Farsça bağlama edatı olan *ki*, cümleleri birbirine bağlayarak birleşik cümle oluştururken Türkçe *ki* edatı basit cümleler oluşturmaktadır.[3]

---

[2] Arzu Sema Ertane Baydar - Turgut Baydar, "+ki Eki Üzerine", **TDAY-Belleten, C. 2004 / II,** TDK Yayınları, Ankara 2006, ss.31.

[3] Zeynep Korkmaz, **Türkiye Türkçesinin ki Bağlacı ile ki Şüphe Edatı Arasındaki Yapı ve Görev Ayrılığı,** Necati Lugal Armağanı, TTK Yay., Ankara 1969, ss.389-395; Mustafa Özkan, "Eski Türkiye Türkçesinde *ki/kim* Bağlaçlarının Kullanılışı Üzerine", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. XXXI, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 2004, ss. 243-255; Fatih Bakırcı, "Türkçe Divan Dibacelerinde Ki/Kim'li Yapılar: Fuzuli, Taşlıcalı Yahya Bey ve Nev'i'nin Türkçe Divan Dibacelerindeki Ki/Kim'li Yapılar", **Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies,** Number: 72 Autumn III 2018, ss. 183; Suzan Tokatlı, ,"Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde "Ki", "Kim" Bağlama Edatı ve İlgi Zamirlerinin Zaman ve Kip Eklerine Yüklediği Görevler", **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi,** C/S. 6 (1), 2005, ss. 134.

Saadet Çağatay, W. Bang'in Türkoloji Mektupları[4] ve Y. Şinkeviç'in Rabguzi's Syntax adlı çalışmalarından örnekler göstererek *erki* edatının, mı/ mu soru edatları ve soru zamirleriyle kullanılan soru tekit edatı olduğunu; ayrıca Türkiye Türkçesinde "acaba" kelimesinin kullanıldığı cümlelerin *ki* ile tekit edilen soru cümlelerinin karşılığı olarak değerlendirilebileceğini vurgularken *ki* biçimbiriminin *erki* edatından geldiğini açıkça gösterir.[5]

Uygur Türkçesi döneminde *ärki, arki ve erki* şeklinde yaklaşık 130 defa kullanılan edatın, Türkçenin her döneminde izleri sürülebilmektedir. Zeynep Korkmaz, ki bağlacı ile şüphe edatı olan ki arasındaki farklılıkları belirttikten sonra *ki* edatının Uygur, Karahanlı, Harezm, Çağatay Türkçesinde *erki, erken, i(r)ken, i(r)kin* şekillerinde kullanıldığını belirtir.[6]

Necmettin Hacıeminoğlu, *erki* edatını "belki, acaba, kim bilir"[7] olarak anlamlandırmıştır.

A. Von Gabain edatları anlatırken tahmin edatları bölümünde, *erki* edatını bir tahmin ve şüphe edatı olarak değerlendirir.[8]

Mustafa Özkan *ki* edatını, bağlaç olan ki ile bir bağlantısı olmayan, Türkçenin değişim şartlarına uyarak *erki* edatından gelişen; şüphe, ihtimal, tahmin ve tereddüt bildiren bir şüphe edatı olduğunu vurgular.[9]

Çekimli fiillerden sonra kullanılan edatların bu fiillere pekiştirme, şüphe ve istifham anlamları katarak anlam bütünlüğü sağladığını açıklayan Hatice Tören, Eski

---

[4] W. Bang, **Berlin'deki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları** (Turkologische Briefe aus demBerliner Ungarischen Instut), Çev. Şinasi Tekin, Erzurum, 1980.
[5] Saadet Çağatay, "Türkçede ki<erki", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten**, 11, 1964, ss.245-250.
[6] Korkmaz, Türkiye Türkçesinin ki Bağlacı ile ki Şüphe Edatı Arasındaki Yapı ve Görev Ayrılığı**,** ss.389-395.
[7] Necmettin Hacıeminoğlu, **Türk Dilinde Edatlar,** MEB Yay., İstanbul 1971.
[8] A. Von Gabain, **Eski Türkçenin Grameri,** Çev. Mehmet Akalın, TDK, Ankara 2003, ss.107.
[9] Özkan, Eski Türkiye Türkçesinde ki/kim Bağlaçlarının Kullanılışı Üzerine, ss. 244-255.

Türkçe'de görülen "erinç, erki, erkin, eken, ok, dagı" gibi edatlarla kurulan ifadelerin kuvvetlendirme grubu sayılması gerektiğini vurgular.[10]

Seçil Hirik, aktarılan olayın ya da durumun şüphe, tahmin ya da çıkarım durumunu belirleyen kipsel işaretleyicileri olarak tanımladığı olasılık kiplerini Eski Uygur Türkçesinde kullanım sıklıklarına göre sıralarken *erki* edatına da yer verir.[11]

Zeynep Korkmaz, *ki* edatını "şüphe, tatmin, aşırılık, pekiştirme bildiren ki edatı" başlığı altında açıklar. *Ki* edatının, Farsçadan geçen ki bağlacı ile karıştırıldığını; köken, kullanış ve işlev bakımından aralarında hiçbir benzerlik olmadığını vurgular. Eski ve Orta Türkçedeki *erki* edatından gelen *ki* edatını duraksama, tahmin, şüphe bildirme ve pekiştirme, aşırılık bildirme olarak iki başlık altında örneklendirir.[12]

Bu çalışmanın konusu; cümleyi farklı anlamlarda pekiştiren ve tamamen Türkçe bir yapı olan *erki* edatının özellikle Eski Türkçe ve Orta Türkçede biçimsel ve anlamsal değişiklikleri incelenerek Türkiye Türkçesi ve diğer lehçelerde kullanımının ne şekilde devam ettiğini araştırmak ve gramerleşme sürecini incelemektir.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmanın amacı; Türkiye Türkçesinde özellikle konuşma dilinde kullanılan, anlatım bozukluğu ya da bağlaç olarak değerlendirilen *ki (<erki)* edatının gramerleşme teorisi ışığında özellikle Eski Türkçe ve Orta Türkçeden Çağdaş Türk Lehçelerine kadar uğradığı biçimsel ve anlamsal değişiklikleri göstermektir.

---

[10] Hatice Tören, "Sona Gelen Edatlarla Teşkil Edilen Bir Kelime Grubu: Kuvvetlendirme Grubu", **İlmi Araştırmalar,** Sayı 13, İstanbul 2002, ss. 178.

[11] Seçil Hirik, Olasılık Bildiren Kipliklerin Eski Uygur Türkçesi Metinlerindeki Görünümü, **Dil Araştırmaları,** Sayı: 12 Bahar 2013, ss.158.

[12] Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, ss.1082-1084.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Türkçenin erken dönemlerinden itibaren kullanılan *erki* edatının gelişim süreci; etimolojik, morfolojik, fonolojik olarak incelenirken *erki'nin* söz dizimindeki yeri de değerlendirilmiştir. Erki edatını tanıklamak için alınan örnekler, anlamsal olarak incelendiği bölümde Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Yapılan bu çalışma, tarihsel-karşılaştırmalı dilbilimi yöntemleriyle ve gramerleşme teorisi çerçevesinde ele alınmıştır.

ARAŞTIRMANIN VERİ ALANI VE SINIRLARI

Bu çalışmada *erki* edatının tarihsel gelişimi ele alındığından özellikle 8. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar olan tarihsel metinlerin büyük çoğunluğu gözden geçirilmeye çalışılmıştır. *Erki* edatının 13. yüzyıl ve sonrasında, modern yazı dillerinde ve ağızlarında kullanıldığını tanıklamak üzere ise metinlerden, gramer kitaplarından, sözlüklerden ve *erki* edatı ile ilgili yapılan çalışmalardan yararlanılmıştır.

Çalışmada *erki* edatını tanıklamak üzere başvurulan kaynaklar ve kısaltmaları aşağıda gösterilen şekildedir:

AY-K: KAYA, Ceval, **Uygurca Altun Yaruk** (Giriş, Metin ve Dizin). TDK yay., Ankara 1994.

BD: YÜCEL, Bilal, **Babür Divanı**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1995.

BTT I: HAZAİ, Georg– ZİEME, Peter, **Fragmente der uigurischen Version des "Jin'gangjing mit den Gathas des Meister Fu**, Nebst einemAnhang von T. Inokuchi, Berliner Turfan Texte I, Berlin 1971.

BTT II: RÖHRBORN, Klaus, **Eine uigurische Totenmesse**, Text, Übersetzung, Kommentar, Berliner Turfan Texte II, Berlin 1971.

BTT III: TEZCAN, Semih, **Das uigurische Insadi-Sutra**, Berliner Turfan Texte III, Berlin 1974.

BTT V: ZİEME, Peter, **Manichäisch-Türkische Texte** , Berliner Turfan Texte V**,** Berlin 1975.

BTT XIII: ZİEME, Peter, **Buddhistische Stabreimdichtungen der Uigeren**, Berliner Turfan Texte XIII, Berlin 1985.

BTT XVIII: ZİEME, Peter, **Altun Yaruq Sudur.** Vorworte und das erste Buch. Edition und Übersetzung der alttürkischen Version des Goldglanzsutra (Suvarnaprabhasottamasutra), Berliner Turfan Texte XVIII, Berlin 1996.

GS: KUT, Günay, **Ali Şir Nevâyî: Garâ'ibü's - Sıgar**, I. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

GT: BERBERCAN, Mehmet Turgut, **Çağatayca Gülistan Tercümesi (Gramer-Metin-Dizin)**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.

HŞ: HACIEMİNOĞLU, Necmettin, **Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1968.

İYSS: UZUNER, Buket, **İki Yeşil Su Samuru**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001.

KA: SEYFETTİN Ömer, **Kaşağı**, Gün yay., İstanbul 2005.

KB: ARAT, Reşid Rahmeti, **Kutadgu Bilig I: Metin**, TDK yay., Ankara 1998.

KE: ATA, Aysu, **Ḳışaṣü'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları) I**, Giriş-Metin-Tıpkıbasım, TDK yay., Ankara 1997.

LM: ÇELİK, Ülkü, **Ali Şir Nevayi- Leyli vü Mecnun (Gramer-Metin-Dizin),** Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1993.

ME: YÜCE, Nuri, **Mukaddimetü'l-Edeb: Şuşter Nüshası**, TDK Yayınları, Ankara 1993.

MH: SHIMIN, G., KLIMKEIT, H. J., **Das Zusammentreffen mit Maitreya.** Die ersten fünf Kapitel der Hami-Version der Maitrisimit. In Zusammenarbeit mit Helmut Eimer und Jens PEterLAut herausgegeben, übersetz und kommentiert, Bd. 1-2, Wiesbaden 1988.

NF: ECKMANN, Janos, **Mahmud Bin Ali, Nehcü'l-Feradis=Uştmahlarnın açuq yolı=Cennetlerin açık yolu:I-II-III, Metin-Tıpkıbasım-Dizin-Sözlük**,

Yayımlayanlar: Semih Tezcan, Hamza Zülfükar; Dizin-Sözlük: Aysu Ata , TDK Yayınları, Ankara 2014.

SAÖ: Tekin, Latife, **Sevgili Arsız Ölüm**, İletişim Yay., İstanbul 2017.

TT I: BANG, W. – GABAIN, Annemarie von, **Türkische Turfan-Texte I**, Berlin 1929.

TT II: BANG, W. – GABAIN, Annemarie von, **Türkische Turfan-Texte II**, Berlin 1929.

TT III: BANG, W. – GABAIN, Annemarie von, **Türkische Turfan-Texte III**, Berlin 1930.

TT IV: BANG, W. – GABAIN, Annemarie von, **Türkische Turfan-Texte IV**, Berlin 1930.

TT V: BANG, W. – GABAIN, Annemarie von, **Türkische Turfan-Texte V**, Berlin 1931.

TT VI: BANG, W. – GABAIN, Annemarie von – RACHMATI, G. R., **Türkische Turfan-Texte VI** (VI.Das Buddhıstısche Sutra Säkız Yükmäk), Berlin 1934.

TT VII: ARAT, R. R., **Türkische Turfan-Texte VII**. Von Dr. G. R. Rachmati. Mit sinologischen Anmerkungen von Dr. W. Eberhard, Berlin 1937.

TT VIII: GABAIN, Annemarie von, **Türkische Turfan Texte VIII**, Berlin 1954.

TT IX: GABAIN, Annemarie von- WINTER, Werner, **Türkische Turfan Texte IX**, Berlin 1958.

TT X: GABAIN, Annemarie von, **Türkische Turfan Texte X**, Berlin 1959.

U II: MULLER, F. W. K., **Uigurica II**. AKPAW, Berlin 1910.

U III: MULLER, F. W. K., **Uigurica III**. Uigurische Avadāna- Bruchstücke (I-VIII), APAW, Berlin 1920.

U IV: MULLER, F. W. K., **Uigurica IV**. SPAW, Berlin 1931.

USBGA: KARASU, Bilge, **Uzun Sürmüş Bir Günün Akşamı**, Metis Yay., İstanbul 2012.

YUY: ÖZLÜ, Tezer, **Yaşamın Ucuna Yolculuk**, YKY yay., İstanbul 1994.

BİRİNCİ BÖLÜM

GRAMERLEŞME

1.1. Gramerleşme Teorisi

Gramerleşme, sözcüklerin gramatikalleşmesi veya gramer içinde var olan bir birimin gramer derecesinin artması olarak değerlendirilmektedir. Gramerleşme terimi ilk defa 1912 yılında kullanılmış olmasına rağmen terimin fikirsel altyapısı 1746 yılındaki çalışmalara kadar dayandırılmaktadır. 18. ve 19. yüzyıllarda Condillac, Tooke, Franz Bopp, August Wilhelm von Schlegel, Wilhelm von Humboldt, Franz Müller, Wegener, Riss, Christaller ve Georg von der Gabalentz gibi araştırmacılar tarafından gramerleşme kavramının alt yapısı oluşturulmuştur.

Wilhelm von Humboldt, gramerleşmenin dört aşama sonucunda oluştuğunu belirtir. Birinci aşama pragmatik olarak nitelendirilen ve anlatılmak istenilen somut nesnelere işaret edilen fakat aralarındaki ilişkinin açık olarak verilmediği, anlamın dinleyiciler tarafından çıkarıldığı aşamadır. İkinci aşama sözdizimsel aşamadır. Nesnelerin sık kullanımıyla bir sıralamanın oluştuğu bu aşamada, kelimelerin bir kısmı işlevsel özellikler kazanmaya başlar. Üçüncü aşamada işlevsel özellikler kazanmaya başlayan kelimeler kullanıldıkları anlamdan uzaklaşıp ilgi kuran karmaşık kelimeler haline gelir. Dördüncü aşama ise biçim bilimsel olarak adlandırılabilir. Bu aşamada işlevsel olan kelimelerin işlevsellikleri ve kök-ek oluşumu belirginlik kazanır. Dil tipolojisinde dillerin; yalınlayan, eklemeli ve çekimli olarak ayrılması Humboldt'un bu teorisine dayandırılır.[13]

Gabelentz, gramerleşmeyi bir süreç olarak görür ve bu süreci çalışan ve iş arayan insanların yaşadığı sürece benzetir. Emekliye ayrılan çalışanlar gibi yapılar da zayıflayabilir, solabilir, ölebilir ya da mumyalanarak saklanabilirler. Gabelentz, gramerleşmenin iki eğilimin sonucu olarak ortaya çıktığını savunur. İlki telaffuz

[13] Paul J. Hopper- Elizabeth C. Traugott, **Grammaticalization**, Cambridge Univresity Press, Cambridge 2003, ss.19-20.

kolaylığı (ease of articulation); ikincisi ise farklılık (distinctness) eğilimidir.[14] Kelimeler telaffuz edilirken ses yıpranmaları ve ses değişiklikleri olur. Telaffuz kolaylığı sonucu oluşan kelimeler yeni anlamlar ve işlevler kazanabilir.

Gramerleşme kavramı ile ilgili literatür incelendiğinde kavramın terim olarak ilk defa Antonie Meillet tarafından 1912 yılında kullanıldığı görülmektedir. Ancak Meillet'in gramerleşme kavramını ortaya koyarken gramatikal yapıların kelimelerden oluştuğu görüşü; Meillet'in, Humboldt ve Gabalentz gibi araştırmacıların fikirlerinden etkilendiğini düşündürmektedir.[15] Meillet tarafından kaleme alınan "L'évolution des Formes Grammaticales" adlı çalışmada analoji veya bağımsız bir sözcüğün bağımlı bir yapı haline geldiği iki süreç sonucunda gramatikal biçimlerin ortaya çıktığını vurgulanmaktadır. Analoji yoluyla yani birbirine benzer iki unsurdan birincisi için yapılan değişikliğin ikincisi için de geçerli olması kuralıyla oluşan gramatikal unsurlar, dili gramatikal biçimin bağımsız bir sözcükten oluşması kadar etkilemediğini belirtmektedir.[16]

Gramerleşme kavramıyla ilgili olarak birbirinden farklı pek çok tanımlama yapıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda gramerleşme kavramı ile ilgili yapılan ve modern olarak kabul edilen ilk tanımın Jerzy Kurylowicz'e ait olduğu bilinmektedir. Kuryłowicz, "The Evolution of Gramatic Categories" adlı makalesinde sözcüklerin gramatikal seviyeye yükselmesi veya gramer içinde var olan yapıların daha yoğun bir gramatikal yapıya geçmesini gramerleşme olarak tanımlamaktadır. Bu doğrultuda türetme faaliyetinin çekime dönüşmesi gramerleşmeye örnek olarak verilmektedir. Kurylowicz tarafından yapılan bu gramerleşme tanımında sözcüklerin gramerleşmesi ile

[14] Lehmann, **Thougts on Grammaticalization**, ss. 3.
[15] Faruk Gökçe, **Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri (Oğuz Türkçesine Dayalı Tarihsel-Karşılaştırmalı Bir İnceleme)**, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2013, s. 23.
[16] Antoine Meillet, "L"évolution des Formes Grammaticales", **Scientia (Rivista di Scienza) 12: (26)**, Milan, 1912, ss. 131 – 133.

ilgili olarak az ve çok gramerleşme şeklinde bir gramer seviyesinin kullanımı dikkat çekmektedir.[17]

Gramerleşmeyi, grameri oluşturan süreç olarak değerlendiren Auwera, Olmen ve Dumon, İngilizce yardımcı fiil olan "ought" kelimesinin "to owe" fiiilinin, Fransızca olumsuzluk eki olan "pas" kelimesinin "step" kelimesinin, İtalyanca " –mente" ekinin "mind" isminden, İngilizce "–ed" ekinin muhtemelen "do" fiilinin gramerleşmesi sonucu oluştuğunu vurgulayarak gramerleşmenin sadece tek tek kelimeleri etkileyen bir süreç olmadığını düşünmektedirler.[18]

Gramerleşme kavramı konusunda birçok araştırmacı farklı tanımlar yapmışlardır. Araştırmacıların bir kısmı gramerleşmeyi sadece sözlüksel birimin işlevsel birime dönüşmesi ile meydana geldiğini düşünmektedir. Fakat bunun gramerleşmenin yalnızca bir boyutu olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Gramerleşme ile ilgili bir diğer tanım ise McMahon tarafından 1994 yılında yapılan "Understanding Language Change" adlı çalışmada yer almaktadır. Gramerleşmeyi büyük sözlüksel kategorilere dâhil olan unsurların; edat, yardımcı fiil, ekler gibi gramatikal kategorilere dönüşmesi olarak ifade eden McMahon, gramatikal birimlerde anlam zayıflaması ve ses yapısında indirgemeler olduğunu vurgular. McMahon gramerleşmeyi ses, anlam ve biçim bilgisini değiştiren bütüncül bir değişim olarak değerlendirmektedir.[19]

Hopper ve Traugott'un 1993 yılında yaptıkları çalışmada ise gramerleşme kavramı iki farklı anlamla açıklanmaktadır. Birincisi dil olaylarını kapsayan bir araştırma çerçevesidir. İkincisi ise gramerin kendisiyle ilgilidir. Bu bakımdan "gramerleşme" terimi sadece "gramer", "sözdizimi" ve "fonoloji" gibi kavramların değil,

[17] Jerzy Kuryłowicz, "The Evolution of Grammatical Categories", **Esquisses linguistiques**, Vol. 2,1965, ss. 38–54.

[18] Johan van der Auwera-Daniel Van Olmen-Denies Du Mon, "Grammaticalization" , **Handbook of Cognitive Linguistics**, E. Dąbrowska, & D. Divjak, (eds.), Berlin: Mouton de Gruyter 2015, ss. 634.

[19] Gökçe, **Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri** (Oğuz Türkçesine Dayalı Tarihsel-Karşılaştırmalı Bir İnceleme), ss. 27 – 28.

aynı zamanda bilimsel disiplinlerdeki tüm üst düzey kavramların terminolojisi olarak değerlendirmektedirler. Bir araştırma çerçevesine atıfta bulunan gramerleşmenin, sözcüksel yapıların ve öğelerin gramatikal yapılara nasıl geldiğini ya da gramatikal unsurların gramatikal işlevlerini nasıl geliştirdiği gibi sorularla ilgilendiğini vurgularlar.[20]

Gramerleşmenin art zamanlı olarak gerçekleştiğini vurgulayan Lehmann, gramerleşmeyi kelimenin ekleşmesinin yanı sıra ses, anlam ve söz dizimindeki gramatikal değişimleri de bir bütün olarak ele alır.[21]

Haspelmath gramerleşmeyi, sözcüksel öğeleri gramatikal unsurlara, geniş yapıları dar yapılara dönüştüren, gramatikal unsurları daha fazla gramer kısıtlamasına tabi kılan ve özerkliklerini azaltan kademeli, tek yönlü değişim olarak tanımlar. Gramerleşme sonucunda karmaşık cümlelerden basit cümlelerin, içerikli kelimelerden işlev kelimelerinin ve işlev kelimelerinden eklerin geliştirildiğini vurgular.[22]

Gramerleşme, sözcüksel öğelerin gramatikal biçimlere dönüşümü ve gramatikal biçimlerin gramer derecelerinin artması olarak tanımlanmaktadır. Gramatikal biçimlerin gelişimi ait oldukları yapılardan bağımsız olmadığı için, gramerleşme yapılarla ve hatta daha geniş söylem bölümleriyle alakalıdırlar. Gramerleştirme,, gramer biçimlerinin doğuşu ve gelişimi ile ilgilidir. Birincil amacı, gramer biçimlerinin ve yapılarının mekân ve zaman içinde nasıl ortaya çıkıp geliştiğini ve neden bu şekilde yapılandırıldıklarını açıklamaktır. Heine ve Kuteva'ya göre gramerleşme, birbiriyle ilişkili dört ana mekanizmayı içerir. Bunlar anlamsızlaştırma (anlam içeriğinde kayıp), bağlam genelleme (yeni bağlamlarda kullanım), kategorisizleştirme ve erozyon (fonetik özde

[20] Hopper ve Traugott, **Grammaticalization**, ss.1-2.
[21] Lehmann, **Thougts on Grammaticalization**, ss. 1-18.
[22] M. Haspelmath, "Does Grammaticalization need reanalysis?", **Studies in Language** 22:2,1998,ss.52.

kayıp) olarak açıklamaktadırlar. Maddelerin üçünün özelliklerinde kayıp görülürken, yeni bağlamlarda kullanımlarının karakteristik özelliklerini de kazanırlar.[23]

Givón, gramerleşmeyi tek yönlü olarak görür ve söylemden sıfıra giden bir döngüden bahsetmektedir.

Söylem> Sözdizimi > Morfoloji > biçim sesbirim> Sıfır[24]

Kerim Demirci bazı kelimelerin gerçek anlamlarını kaybedip yapısal olarak fosilleşerek kalıplaşmalarını ve bu kelimelerin gramatikal işlev yüklenmelerini gramerleşme olarak değerlendirir. Bazı sözcüklerin ekleşmediği halde gramatikal işlev yüklenmelerinin de gramerleşme olduğunu vurgular.[25]

1.2. Gramerleşme Süreçleri

Gramerleşme süreci olarak ifade edilen süreç, sözlüksel birimlerin gramatikal kategorilere dönüşmesi veya gramatikal unsurların gramer derecelerinin artması esnasında geçirdiği aşamalardır. Bu doğrultuda gramerleşmenin hemen olmadığı, gramerleşen yapıların belirli aşamalardan geçerek oluştuğu görülmektedir. Gramerleşme sürecinin özellikleri, araştırmacılara göre farklılıklar gösterebilmektedir.

Hopper ve Traugott, gramerleşmenin iki genel mekanizma ile gerçekleştiğini vurgularlar. Bu mekanizmalardan birincisi yeniden analiz, ikincisi ise analojidir. Yeniden analiz ve analoji genel olarak değişim, özellikle de morfosentaktik değişim için önemli bir unsur olarak görülmektedir. Yeniden analizle, yapıların gramer, sözdizimi, biçimsel ve anlamsal özellikleri değiştirilir. Bu değişiklikler, sözdizimsel kategori ve anlam gibi yorumlamadaki değişiklikleri içerir, ancak ilk başta biçim değişikliği içermez. Yeniden analizin, gramerleştirme için en önemli mekanizma olmasının nedeni analoji yoluyla değişimin uygulanması için bir önkoşul olmasıdır. Analoji, kendi başına

[23] Bernd Heine- Tania Kuteva, **World Lexicon of Grammaticalization**, Cambridge University Press, Cambridge 2004,ss.2.
[24] Talmy Givón, **On Understanding Grammar,** Academic Press, New York 1979, ss.79.
[25] Kerim Demirci, "Dilbilgiselleşme Üzerine Bir İnceleme", **Bilig** 45,2008, ss.133.

kural değişikliğini etkilemez, ancak ya dil sisteminin kendisinde ya da topluluk içinde yayılan kuralı etkiler.[26] Hopper ve Traugott; genelleşme, kategorisizleşme, ayrışma ve sıklık kavramlarının gramerleşme açısından önemini vurguladıktan sonra genelleşmeyi anlamsal ve gramatikal fonksiyonun genelleşmesi olarak ikiye ayırmaktadırlar. Anlamsal genelleşmeyi, sözlüksel bir yapının gramerleşme sürecinde daha genel anlamlar kazanması; gramatikal fonksiyonun genelleşmesini ise gramatikal bir yapının fonksiyonlarının çeşitlenmesi olarak açıklamaktadırlar. Kategorisizleşme, bir yapının büyük kategorilerden küçük kategorilere geçişi olarak değerlendirilmektedir. Geçiş sırasında büyük kategorideki yapı morfolojik, sözdizimsel veya fonetik kayıplar yaşayabilir. Ayrışma olarak ifade edilen yapı ise bir dilbilimsel yapının ikiye ayrılmasının ardından ayrılan bölümlerden birinin var olan özellikleri ile devam etmesi ikinci bölümün ise ilk bölüme göre daha gramatikal bir yapı kazanmasıdır. Sıklık ise sözlük sıklığı veya tür sıklığı ve metin veya sembol sıklığı olarak iki başlık altında incelenmektedir.[27]

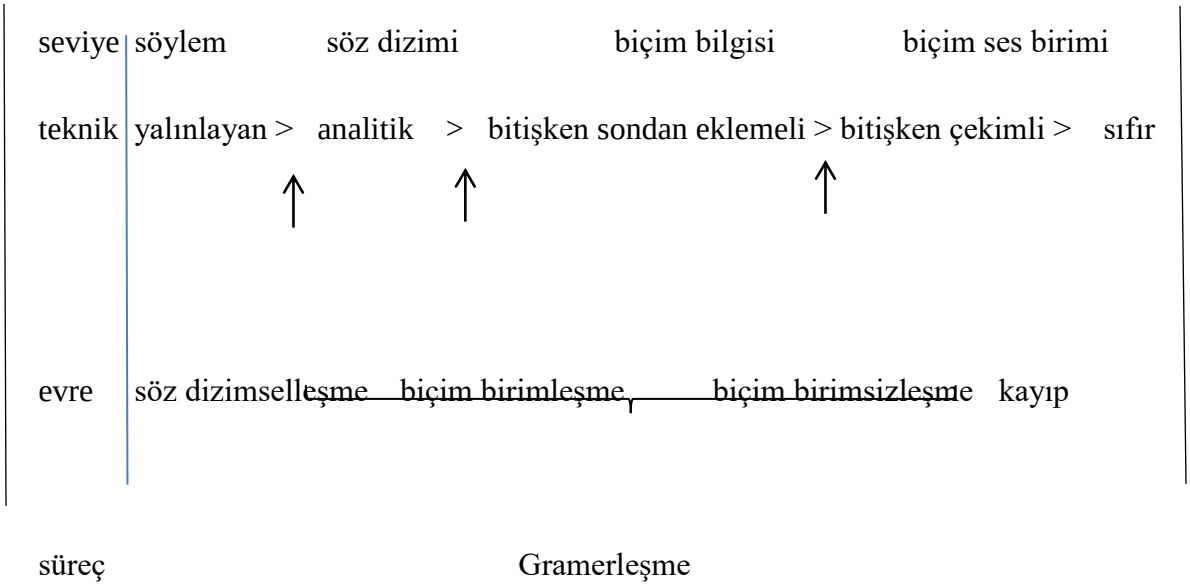
Heine ve Kuteva, gramerleşmenin dört aşama sonucunda gerçekleştiği, bu aşamaların anlamsızlaştırma (anlam içeriğinde kayıp), bağlam genelleme (yeni bağlamlarda kullanım), kategorisizleştirme ve erozyon (fonetik özde kayıp) olarak açıklamaktadırlar. Gramerleşme aşamaları birbiriyle etkileşim içindedir. Genelleme ile başlayan süreci anlamsızlaşma, kategorisizleşme ve erozyon takip eder.[28]

Brinton ve Traugott, gramerleşme sürecini kategorisizleşme, kademelilik, birleşme- kaynaşma ve solma başlıkları altında incelemektedirler. Araştırmacılar, bir yapının kategorik anlamda yer değiştirdiği yani üst kategorideki bir yapının alt kategoriye geçtiği süreci kategorisizleşme, sözlüksel bir yapının bir durumdan farklı bir duruma geçişinin zaman içindeki değişimini ifade eden ve artzamanlı olarak değerlendirilen süreci kademelilik, gramerleşmenin fonolojik kayıpları veya birleşmeleri

[26] Hopper - Traugott, **Grammaticalization**, ss.39 – 70.
[27] Hopper - Traugott, **Grammaticalization**, ss.100-138.
[28] Heine- Kuteva, **World Lexicon of Grammaticalization**, ss.2.

içerdiği süreci birleşme ve kaynaşma, sözlüksel bir yapının anlamsal açısından kaybının olduğu süreci solma olarak değerlendirmektedirler.[29]

Lehmann gramerleşme sürecinin kapsamını ve gramerleşmede geleneksel olarak kabul edilen aşamaları şu şekilde göstermektedir.[30]

Şekil 1: Gramerleşme Süreçleri

Lehmann gramerleşmenin, söylemde potansiyel olarak çekimlenmemiş sözcüklerin serbest bir eşdiziminden başladığını vurgular. Sözdizimselleştirme yoluyla sözdizimsel bir yapıya dönüştürülen bazı sözcükbirimler gramatikal işlevler üstlenir, böylece yapı analitik olarak adlandırılır. Burada bitiştirmeyle aynı anlama gelen morfolojikleştirme, analitik yapıyı sentetik bir yapıya indirger, böylece gramatikal biçimlendiriciler sondan eklemeli eklere dönüşür. Bir sonraki aşamada, yapı sondan

[29] Laurel Brinton-Elizabeth Traugott, **Lexicalization and Language Change**, Cambridge University Press, 2005, ss. 25-29.
[30] Lehmann, **Thougts on Grammaticalization**, ss. 12.

eklemeliden çekimliye doğru değiştiği için sözcüğün birliği sıkılaşır. Biçim bilgisinden biçim ses birimlerine bu geçiş, burada biçim birimsizleşme olarak adlandırılır. Son aşama ise dilbilgisi kategorisinin ifade ve içeriğinin sıfır olduğu aşamadır.[31]

Lehmann sözlüksel bir yapının gramerleşmesini, dil sisteminin kısıtlamalarına daha fazla tabi hale gelerek özerkliğini kaybettiği bir süreç olarak açıklar.[32] Bağımsız bir yapının bağımsızlığını kaybettiği derecede gramerleştiğini vurgulayan Lehmann, gramerleşme ve özerklik derecesini üç öğeye bağlar:

- Ağırlık: Birimin cümle içerisindeki sahip olduğu fonetik ve anlamsal özelliklerdir. Herhangi bir değişikliğe uğramayan yapının gramerleşme derecesi düşük, özerklik derecesi yüksektir.

- Bağlılık: Kategorisizleşme olarak değerlendirilen bu süreç, yapının kendinden önce gelen yapılarla olan ilişkisi ve bağlılığıdır. Bağlılık arttıkça gramerleşme derecesi de artar.

- Değişkenlik: Özelleşme olarak bilinen değişkenlik, birimin dizisel olarak yer değişebilirliği ve yerine başka bir birimin geçip geçememesiyle ilgilidir. Değişkenlik derecesi azalan yapının gramerleşme derecesi artmaktadır.[33]

Gramerleşme konusunda son dönemlerde yapılan en önemli çalışmalardan birisi de Faruk Gökçe'ye aittir. Gökçe, gramerleşme teorisinin asıl amacının, gramatikal yapıların ortaya çıkış şekillerini ve gelişim sürecini açıklamak olduğunu belirtir. Gökçe, gramerleşme sürecinin üç temel aşaması olan anlasızlaşma, kategorisizleşme ve ses erozyonunun yanı sıra yenileme, katmanlaşma ve ayrılma süreçleri üzerinde durmaktadır.[34]

---

[31] Lehmann, **Thougts on Grammaticalization**, ss. 12.
[32]Christian Lehmann, "Theory and method in grammaticalization [Theorie und Methode in der Grammatikalisierung]", **Zeitschrift Fur Germanistische Linguistik** 32/1, 2004, ss.154.
[33] Lehmann, **Thoughts on Grammaticalization Second**, s.11; Meltem Can, **Dilbilgiselleşme ve Eski Uygurca Edatlar,** TKAE Yay.,Ankara, 2018,s. 25-32.
[34] Gökçe, **Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri**, ss.29-30.

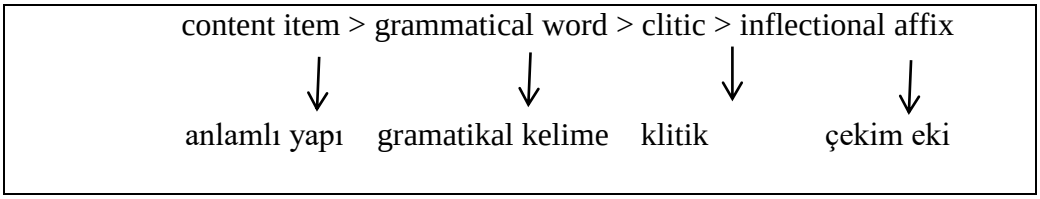
1.3. Gramerleşme İlkeleri

1.3.1. Tek Yönlülük İlkesi

Gramerleşme teorisinde tek yönlülük olarak ifade edilen ilke, sözlüksel bir yapının gramatikal bir yapıya doğru gelişimini ifade etmektedir. Bunun tersi ise bu ilkeye göre mümkün değildir. Ancak gramerleşme konusunda sürecin tek yönlü bir yapı arz edip etmediği ile ilgili olarak literatürde tartışmaların olduğu görülmektedir. Bu tartışmaların genel konusu gramerleşmede tek yönlülük olmadığı ile ilgili olsa da araştırmacıların pek çoğu gramerleşme sürecinin tek yönlü olduğu konusunda hemfikirdir.

Heine ve Kuteva, gramerleşmenin daha az gramer biriminden daha fazla gramer birimine doğru tek taraflı bir süreçten oluştuğunu savunmakta ve bunun tersine çevrilmiş bir dilbilgisi örneğine rastlanmadıklarını vurgulamaktadırlar.[35]

Hopper ve Traugott gramerleşmede tek yönlülüğü daha az gramerleşme > daha fazla gramerleşme olarak değerlendirmekte ve bu durumun gramerleşmenin temeli olduğunu belirtmektedirler. Tek yönlülük aslında değişimin yaygın olarak görülen bir özelliğidir. Hopper ve Traugott karşı örneklerin varlığının, dilbilimcileri dikkatli olmaları gerektiği konusunda uyardığını, dil sistemleri gibi dil değişiminin de istisnai fiziksel yasalara tabi olmadığını ve eşzamanlı evrenseller gibi artzamanlı evrensellerin de teorik mutlaklardan ziyade gözlemlenen eğilimler olduğunu hatırlatmaktadırlar.[36] Hopper ve Traugott, genel olarak araştırmacıların gramatikal çizginin yönünü şu şekilde gösterdikleri ifade etmektedirler:

Şekil 2: Gramerleşmenin Yönü

[35] Heine- Kuteva, **World Lexicon of Grammaticalization**, ss.4.
[36] Hopper ve Traugott, **Grammaticalization**, ss.16-17.

Sağdaki her öğe, soldaki eşinden daha net gramatikal ve daha az sözcükseldir. Dilde bulunan birçok farklı biçim ve anlam boyutuna dayanarak bu türden birçok kategori önerilmiştir. Genel olarak, bağlılıkta tek yönlü bir ilerlemeyi, yani bitişik formların bağlılık derecesinde en gevşekten ("periphrasis") en sıkıya ("morfoloji") doğru giden bir ilerlemeyi içerirler. Çizgi üzerinde temsil edilen kategoriler arasında kesin sınırlar belirlemek genellikle zordur ve aslında gramerleşme çalışmaları kısmen sözde kategorilerin genel akışkanlığının tanınmasıyla ortaya çıkmıştır. Gramerleşme, belirli bir biçimin tipik olarak çizginin solundaki bir noktadan sağındaki bir noktaya doğru hareket ettiğinin, başka bir deyişle, bağımsız biçimlerin tarihinde tek yönlülüğe doğru güçlü bir eğilim olduğunun farkına varılmasıyla ortaya çıkmıştır.[37]

Bir işaretin sözdizimsel değişkenliği, kendi bağlamı içinde yer değiştirebilme kolaylığıdır. Gramerleştirilmiş bir işaret söz konusu olduğunda, bu esas olarak, birlikte yapıya girdiği bileşenlere göre konumsal değişebilirliği ile ilgilidir. Sözdizimsel değişkenlik artan gramerleşme ile azalır.[38]

Tek yönlülük, gramerleşme ile ilgili gözlemlere dayandırılarak oluşturulan bir özelliktir. Bu doğrultuda bir kelimenin gramatikal bir yapıya dönüştükten sonra giderek daha özel fonksiyonlar kazanması ve tek yönlü bir ilerleme mümkün olarak görülürken bu konuda geri dönüşün olduğunu da savunanlar da vardır. Ancak bu geri dönüş hususu pek kabul görmemektedir.

1.3.2. Aynı Anda Var Olma (Katmanlaşma) İlkesi

Gramerleşen yapının yeni biçimi ile eski biçim ve anlamının eş zamanlı kullanılması katmanlaşma ilkesini oluşturur. Gramerleşen yapının eski biçimi bir anda ortadan kalkmaz ve birlikte kullanılarak etkileşime devam ederler. Bu doğrultuda araştırmacılar canlı bir yapı olan dilin sürekli yeni biçimler ortaya koyabileceklerini ve

[37] Hopper ve Traugott, **Grammaticalization**, ss.7.
[38] Lehmann, **Thougts on Grammaticalization**, ss. 140.

eski yapıların kullanımdan tamamen kaybolma gibi bir zorunluluklarının olmadığını ifade etmektedirler.

Süreklilik ve farklılaşma bağlamında gramerleşen yapıların eski biçimleri uzun bir süre devam edebilir. İster aynı kaynaktan farklılaşarak ister farklı kaynaklardan yenilenerek türetilmiş olsun, eski biçim ve anlamların yeni biçim ve anlamlarla birlikte varlığını eşzamanlı sürdürmesi "katmanlaşma" veya "değişkenlik" olarak adlandırılabilecek bir etkiye yol açar. Katmanlaşma, aynı alana katkıda bulunan biçimlerin art arda gramerleştirilmesinin eşzamanlı sonucudur.[39]

[39] Hopper ve Traugott, **Grammaticalization**, ss.124-125.

İKİNCİ BÖLÜM

EDATLAR

2.1. Edat Terimi

Edatlar, tek başlarına anlamı olmayan, cümle içerisinde anlam ve görev yüklenen, verilmek istenen duygunun daha iyi anlaşılmasını sağlayan bağımlı yapılardır. Edat terimi, Divan-ü Lügat-it Türk'te *erki* edatı açıklanırken kullanılmıştır.

Dilbilgisinin önemli yapılarından olan edatlar için araştırmacılar tarafından farklı tanımlamalar yapılmıştır. Sözcükleri üç gruba ayıran Muharrem Ergin, edatları; hiçbir nesne ve hareketi karşılamayan, tek başına anlamsız fakat manalı kelimeler olan isim ve fiillerle kullanıldığında onları destekleyen görevli kelimeler olarak tanımlar.[40]

Arapça kökenli olan edat kelimesinin alet, vasıta anlamına geldiğini vurgulayan Necmettin Hacıeminoğlu, edatları tek başlarına anlamsız olan fakat cümle içerisinde diğer kelime ve kelime gruplarıyla ilişki kurmaya yarayan vasıta yapılar olarak tanımlar. Edatları, cümle yapısının harcı olarak değerlendirir.[41]

Zeynep Korkmaz, edatları; isim ve isim soylu sözcüklerden sonra gelerek onların cümlenin diğer kelimeleri ile anlamsal ve gramatikal olarak ilişkilerini kuran görevli yapılar olarak açıklar.[42]

Yong-Song Li'nin edatlar üzerine yaptığı çalışma bu alana önemli katkılar sağlamaktadır. Edat terimi yerine "takı" terimini kullanır ve bu terimin tanımını yaptıktan sonra tarihi ve günümüz Türk dilleri ve lehçelerinde kullanılan son çekim edatlarını en az üçer örnekle açıklar.[43]

---

[40] Muharrem Ergin, **Türk Dilbilgisi**, Bayrak Yay., İstanbul 2000, ss.348.
[41] Hacıeminoğlu, **Türk Dilinde Edatlar**, ss. V.
[42] Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, ss.1052.
[43] Yong-Song Li, **Türk Dillerinde Son Takılar**, TDK yay., Ankara 2022.

Edatlar üzerine yapılan araştırmalar incelendiğinde; edatların gramerleşme sorumlulukları olan, cümlenin anlamını güçlendiren ve tek başına kullanıldıklarında anlamsız yapılar oldukları görülür. Edatlar isim ya da fiil kategorisine alınmaz ve üçüncü kategori olan yardımcı öğeler olarak değerlendirilirler. Sözdiziminde yükleme bağlanan edatlar, zarf görevinde kullanılırlar.

Cümlelerin anlamını destekleyen edatlar, vurgu yoluyla cümleye farklı anlamlar kattığı gibi var olan anlamı da pekiştirebilirler. Cümleye duygusallık, şüphe, ihtimal gibi anlamlar katabilirler.

2.2. Edatların Yapısı

Edatlar yapıları açısından incelendiğinde Türkçe edatların genellikle isimden veya fiilden türeyerek kalıplaşan yapılar olduğu görülür. Bu yapılar kalıplaşırken anlam değişmelerine de uğrayarak dilin yardımcı öğeleri olan edatları oluşturur.

Zeynep Korkmaz, edatları yapısı bakımından iki başlık altında inceler: Yabancı asıllı ve Türkçe edatlar. Türkçe edatları da fiil kökenli ve isim kökenli olmak üzere iki başlık altında inceler.[44] Necmettin Hacıeminoğlu, edatların yapılarını incelerken bu görüşe menşei ve yapısı bilinmeyenler ve taklidi söz niteliğinde olanları da ekler.[45]

Banguoğlu; edatların yapısını, isim ve fiil kökenli takılara (edatlara) ek olarak kök olan takılar ve yer-yön adlarından takılar olarak inceler.[46]

Tahir Nejat Gencan, edatların yapısını üç başlık altında inceler: Kök/kök görünüşlü edatlar, türemişe benzeyen edatlar ve bileşikler.[47]

---

[44] Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, ss.1055.
[45] Hacıeminoğlu, **Türk Dilinde Edatlar,** s. VI.
[46] Tahsin Banguoğlu, **Türkçenin Grameri**, TDK Yayınları, Ankara 1986,ss.389.
[47] Tahir Nejat Gencan, **Dilbilgisi**, Ayraç Yayınevi, Ankara 2001,ss.481.

2.3. Edatların Sınıflandırılması

Edatlar; gramer çalışmalarında köken ve yapı bakımından, kullanış bakımından veya fonksiyon bakımından sınıflandırılırlar. Edatların sınıflandırılması konusu, henüz ortak bir metot olarak belirlenememiştir.

M. Kaya Bilgegil, edatları asılları ve yapılışlarına göre sınıflandırır. Asıllarını edat ve edat yerine kullanılan başka kelimeler olarak; yapılışlarını ise basit ve bileşik olarak iki grupta inceler.[48]

Tahsin Banguoğlu takı olarak nitelendirdiği edatları; kök halinde olanlar,isimden türeyenler, fiilden türeyenler ve yer yön adlarından oluşanlar olmak üzere dört başlık altında değerlendirir.

J. Deny, edatları sınıflandırırken anlamlarına göre inceler: Farklılık, Mekân ve Zaman İfade Edenler, Arz ve Mukayese, Sebep ve Gaye, Benzerlik ve Miktar, Beraberlik ve Vasıta Bildirenler [49]

Edatları on gruba ayıran Necmettin Hacıeminoğlu, sınıflandırmayı şu şekilde yapmıştır: Çekim, Çağırma-Hitap, Bağlama, Cevap, Kuvvetlendirme, Ünlemler, Karşılaştırma-Denkleştirme, Gösterme, Soru Edatları ve Tekerrür Edatları[50]

Muharrem Ergin, edatları vazifeli kelimeler olarak değerlendirir. Edatları; son çekim edatları, ünlem ve bağlama edatları olmak üzere üç başlıkta toplar. Bu başlıkları da alt başlıklara ayırarak inceler:

Ünlem Edatları: Ünlemler, seslenme, sorma, gösterme ve cevap edatları.

Bağlama Edatları: Sıralama, denkleştirme, karşılaştırma, cümle başı edatları ve sona gelen edatlar.

---

[48] Kaya Bilgegil, **Türkçe Dilbilgisi**, Dergâh Yay. 3. baskı, İstanbul 1984, ss.220.
[49] Jean Deny, **Türk Dili Grameri,** Çev. A. Ulvi Elöve, Maarif Vakfı Yay. , İstanbul 1943, ss.1-3.
[50] Hacıeminoğlu, **Türk Dilinde Edatlar**, ss. VIII.

Son çekim edatları: Kullanışlarına ve fonksiyonlarına göre son çekim edatları[51]

Günay Karaağaç "Edat Üzerine Düşünceler" adlı makalesinde edat terimini, bağımsız olarak kullanılmayan, dil birimlerini birbirine bağlayan yapılar şeklinde tanımlar. Edatları üç ana başlık olan çekim, bağlama ve ünlem edatları olarak sınıflandırır ve ana başlıkları alt başlıklar altında inceler.[52]

Zeynep korkmaz görevli sözcükler olarak nitelendirdiği edatları üç temel grupta sınıflandırır ve bu grupları da kendi aralarında farklı başlıklar altında inceler:

1. Yapı ve kökenleri bakımından
2. Kullanılış biçimleri bakımından
3. Görevleri bakımından

Zeynep Korkmaz, görevleri bakımından incelediği edatların şüphe, tahmin, aşırılık, pekiştirme bildiren ki edatı bölümünü *erki* edatına ayırmıştır.[53]

2.4. Türk Dilinde Edatların Gramerleşmesi

Bir sözcüğün bağımsız iken zamanla bağımlı bir duruma gelmesi yani sözcüğün gramatikal bir özellik kazanmasına ya da bir gramer unsurunun gramer derecesinin artmasına gramerleşme denir. Bir birimin anlamını yitirmesi, yeni anlamlar ve yeni bir işlev kazanması ya da gramer derecesini artırması, fonetik yıpranmalar ve değişimler zamanla gerçekleşir. Süreç içerisinde bu unsurların ikili kullanımları da görülür.

Edatlar gramerleşme süreci ile oluşan sözcük türleridir. Lehmann gramerleşme ile birim özerkliğinin ters orantılı olduğunu belirtir. Birimin gramer derecesinin arttığı ölçüde özerkliği azalır. Yapılan çalışmalar sonucunda yapısı bakımından incelenen edatlar isim kökenli, fiil kökenli ya da yabancı kökenli olarak değerlendirilmişlerdir.

---

[51] Ergin, **Türk Dilbilgisi,** ss.348-373.
[52] Günay Karaağaç, "Edat Üzerine Düşünceler", **Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, Güz 2009, sayı:5, ss. 157–169.
[53] Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri**, ss.1082.

Sözcük birimi, gramerleşme sürecinde anlam ve görev açısından kayıplara ve değişimlere uğrasa da bu birimin tamamen anlamsız ve görevsiz olmadığını, aksine bu kayıpların birimin kategorisini belirlediğini vurgulayan Meltem Can, gramerleşme terimi yerine "dilbilgiselleşme" terimini tercih ederek gramerleşen edatların özelliklerini dokuz maddede açıklar:

- Kaynak olarak isim veya fiillerden türemiş edat türleri, ikincil edat olarak nitelendirilen ara kategorilerden geçerler.
- Ara kategorilerden geçerek edatlaşan yapı ara kategorilerde kullanılabilir.
- İkincil edat kullanımlarında farklı eklerle genişleyebilir.
- Edatlar bütünüyle anlamsız olmayan soyut anlamlı birimlerdir.
- Kendinden önceki yapıya her zaman anlamsal olarak bağlı, biçimsel olarak ise çoğu zaman bağlı yapılardır.
- Hiçbir ekle genişlemeyen yapılardır..
- Birimler arasında anlamsal ilişkiler kurar.
- Fiillere doğrudan bağlanmazlar, bağımlı oldukları yapıyla bağlanırlar.
- Edatlar gramerleşme sonucunda gramer derecesi yüksek, özerklik derecesi düşük olan yapılardır.[54]

[54] Can, **Dilbilgiselleşme ve Eski Uygurca Edatlar**, ss.41.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERKİ EDATI

3.1. Eski Uygur Türkçesinde Erki Edatı

Edatlar; Eski Uygur Türkçesinde anlamı pekiştirmek ve vurguyu artırmak amacıyla kullanılırlar. Edatların soru, tahmin, rica, olumsuzluk, şüphe, tereddüt, şaşkınlık, merak, sitem, küçümseme, kızgınlık gibi anlamlarla cümlenin anlamını güçlendirdiği aşikârdır. Edatları farklı fonksiyonlarla Türkçenin her döneminde görmek mümkündür. Uygur Türkçesinde kullanılan, olasılık edatlarından biri olan ve cümleye farklı anlamlar katarak cümlenin anlamını kuvvetlendiren edatlardan biri de *erki* edatıdır. Köktürkçe döneminde olasılık edatı olarak karşımıza çıkan erinç, Uygurcadan itibaren yerini *erki* edatına bırakır. *Erki* edatı çeşitli işlevleriyle Uygur Türkçesinden itibaren yaygın bir şekilde görülmeye başlar.

Ahmet Caferoğlu "Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü" adlı eserinde *erki* yapısına üç anlam verir. Bunlardan birincisinin bildirme fonksiyonunda olduğunu ve ermek fiilinden geldiğini; ikincisinin iyi, artık; üçüncüsünün ise belki anlamında kullanıldığını göstermiştir.[55]

Metinlerde *erki* edatının *ärki*, *arki* ve *erki* şeklinde okunarak 130 defa kullanıldığı tespit edilmiştir. Çoğunlukla soru ifadeleriyle kullanılan edatın, kip+ edat şeklinde kullanımları da görülür.

Erki edatının Uygur Türkçesinde "ihtimal, şüphe, şaşırma, merak, küçümseme, tereddüt ve iyi" anlamlarında kullanılan bir edat olduğu tespit edilmiştir. Eserlerin Almanca çevirilerinde *erki* edatının "iyi, gerçi, ise de, hoş, aşağı yukarı" anlamlarına gelen "wohl" kelimesiyle karşılandığı görülmektedir.

[55] Ahmet Caferoğlu, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Enderun Kitabevi, 1993.

3.1.1. Erki Edatının Söz Dizimsel Yapısı

3.1.1.1. İsim + ärki

Yapılan araştırmalarda *ärki* edatının isimden sonra da kullanıldığı tespit edilmiştir.

AY-K: 621 (X.12a)/1-15 emgekin .. tolp et'özüm titreyür.. inç-(ll)-im idi b(e)lgürmez.. tüşemiş ol tülüm-(12)-nüng .. yavız turur b(e)lgüsi.. odgurak (13) *bar erki* ertimlig.. (Kaya 1994:326)

3.1.1.2. Soru Zarfı/Zamiri/Edatı + ärki

Uygur Türkçesinde *erki* edatının genellikle "nä, qayu, kim, qanta, mu, näčä, nägü, näčük, nä üçün, qačan" gibi soru kalıplarıyla kullanıldığı tespit edilmiştir.

MH: 2231 antada adan taqï *nägü* qïltï *ärki* ..ötrü (Shimin ve Klimkeit 1988:172)

TT VIII: 5-6 bholār yeg *mü ärki* āzu ërmäz (verso 6) *mü ärki* tep seziklig bholmiş timləglārniṅ seziklā̄rim tārqārgālir ücüm bo sudarıg yarlıkadı. (Gabaın 1954:55)

MH:1459-1464 uqïtdïlar ..ötrü mogarači urï incä tip tidi ..tngri baxšï-y-a(,) bu muntaγ biš čöbik bulγanyuq iritmiš qïsya öz-tä yašta burxanlar yirtinčüdä blgürdi ..tip timiš sawaγ kirtgünür *mu ärki* ..ötrü badari braman inčä tip tidi(:) (Shimin ve Klimkeit 1988: 116)

TT X: 251 tip tidilär… *kim* ärdi *ärki* bo bütün yirtin-čü yir suvdaqı alqu alplarıy utmıš yigädmiš qayu bo yavlaq saqınčlıy yäk-niŋ pryanınta qorqınčsız köŋülin kirip kältı. … (Gabain 1959:22)

MH: 1264-1266	*kim ärki* tüz-ünüm bu yir suwda töpüg uqγučï(,) *qayu ärki* töpüdin tüšmäkin bilgüč[ï-]lär .. bilgä (Shimin ve Klimkeit 1988: 98)
AY-K: 45(II.6a) /22	"ol yme *neteg erki* tip tiser" (Kaya 1994:86)
AY-K: 37 (II.2a.) /11-13	(11)…….KY et'özleri... yene ol (12) [et'özler]ke tegdeçi iş ködügleri (13) yme *neteg erki*.. (Kaya 1994:83)
MH: 791	"maitri bodiswt *qayu ärki*(.) ötrü sadag-ari inčä tip tidi..bu biz-ing inimiz" (Shimin ve Klimkeit 1988:70)
U II: T.II Y. 52, 1-4, 2-4	kälti oo täkräki tapïγčï-larïnga inčä tip ayïtdï tüzünlärim br . . . [xma]dati ilig ning körünčlügi *qayu ärki* (Müller 1911:22)
AY-K: 63(II.15a)/21-8	(21) et'öz yme titmez::*kayu erki* ol (22) antag et'öz b(e)lgürtme et'öz (1) titip tüş et'öz titmedeçi tip (2) tiser:: (Kaya 1994:93)
U III: 3.M. , T.II, S.32-4, 6	inčä tip tidi.. *qanta ärki* ol.. manga//// (Müller 1922: 45)

3.1.1.3. Fiil+Kip+ ärki

Ärki edatının fiillerin geniş zaman, görülen geçmiş zaman ve gelecek zaman kipleriyle çekimlendiği tespit edilmiştir.

3.1.1.3.1. Fiil+Geniş Zaman + ärki

Uygur Türkçesinde geniş zamanı ve şimdiki zamanı karşılamak üzere -Ar, -Ur, -Ir , -r ve (y)Ur ekleri kullanılmıştır. *Ärki* edatının genellikle geniş zaman eki ile çekimlenen fiillerden sonra kullanıldığı tespit edilmiştir.

TT II: 8	amtii ärtip *qalir ärkii* sn. altun (Bang ve Gabain 1929:15)

MH:2065 ötünti ..mäning baxšïm badari braman näčä

qoluluγ titsilarqa šasatar bilgä bilig

bošγurur ärki ..yangalarnïng täg yangquluγ (Shimin ve Klimkeit 1988:158)

U II: T.III M 207a.,49 bu tngri urï-sï xayu yiti azunlarïγ *täginür ärki* tip saγïnu oo (Müller 1911:31)

MH: 736-740 …-sin išlägäli… ötrü inčä tip tidi..qayu qayu i[š kö-]d[üg] išläyü *[yrlïqa]yur ärki*(.)[ötrü x]im[awat]i inčä tip tidi …–u (Shimin ve Klimkeit 1988: 66)

BTT III: 12-13 *bilir mü ärki* asu *bilmäz mü ärki* bidinsär bolγay mu (Tezcan 1974:25)

Edat, geniş zamanın olumsuz çekimiyle de kullanılmıştır.

BTT III: 617-620 qač törlüg tïnlγ-lar-nïŋ pïravriki *büdmäz ärki* tep. (Tezcan 1974:52)

AY-K: 383(V.20a) /8 nızvanılartın neçökin adırılıp barıp öngi kitgeli *umazlar erki*:: (Kaya 1994:225)

3.1.1.3.2. Fiil + Görülen Geçmiş Zaman + ärki

Uygurcada -DX ve -yUk ekleri görülen geçmiş zaman kipi olarak kullanılmıştır. Bu eklerle çekimlenen fiillerden sonra *ärki* edatının kullanıldığı tespit edilmiştir. Peter

Zieme, Maniheist Uygur eserlerini incelerken *ärki* edatının geçmiş zamanla çekimlenmiş şekilleri üzerinde durmuştur.[56]

AY-K: 382(V.19b)/17 ol üdün ulug azrua t(e)ngri bo savıg eşidip ol alokaçıntamanı atl(ı)g bodıs(a)t(a)vka yene ikileyü tözünüme siz kayu kayu yörüglerke tayaklıgın bo montag y(a)rlıg *yarlıkadıngız erki* tip ötünti:: (Kaya 1994:225)

U III: T.I, D. 8.,23-26 uluγ ilig nägü qïlγalï *oγrayuq ärki* anï bizingä adïrtlγ yrlïqazun tip tišdi lär.. (Müller 1922: 68)

Görülen geçmiş zaman kipinin olumsuz ve soru çekimlerinden sonra da *ärki* edatı kullanılmıştır.

BTT XIII: 13/106- 109 qamaγ ötāk birim-lär-ig üzüm yïγmaduq, *qalmadï ärki* ayïγ qïlïnč manga qïlmaduq" (Zieme 1985:98)

AY-K: 622 (X. 12b) /1-4 katun 622 (X. 12b.) (1) uka *y(a)rlıkadı mu erki*.. taşdın (2) bir antag sav turur.. tiginig tilep (3) takı bulmaz tip .. bo ne sav *erki* tip (4) tidi.. (Kaya 1994:326)

AY-K: 622 (X. 12b.) /14-17 ay emgek ay emgek bökünki künte amrak (15) ögükk(e)yemin yme yitdürtim *ıçgın-(16)-tım erki* mu m(e)n tip yaşın yutunu katun-(17)-ın ötleyü inçe tip tidi.. (Kaya 1994:327)

BTT I: 195-196 *Ibulyuq-mu ärki* burxan qutïn azu *bulmayuq-mu ärki* tip tigülük: (Hazai-Zieme 1971:39-40)

[56] Peter Zieme, Untersuchungen Zur Schrift und Sprache der Manichaisch-Türkischen Turfantexte, Berlin (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1969.

3.1.1.3.3. Fiil + Gelecek Zaman + ärki

Uygurcada gelecek zaman kipi olarak -gay ve -gey eki kullanılmıştır. Çoğunlukla geniş zamandan sonra kullanıldığı tespit edilen *ärki* edatı, gelecek zaman kipiyle de çekimlenmiştir.

AY-K: 372(V.14b) /17 neteg yangın yorımakın.. küsüşümin atı kötrülmiş .. *taplagay mu erki* bilmez m(e)n tip :: (Kaya 1994:220)

U IV: T.III 84-36, 77 qayu tapaγ uduγ *bolγai ärki*… (Müller ve Gabain 1931: 48)

U III: T.III M. 84-27, 3 bizingä adatuda *kälgäi ärki*.. (Müller 1922: 56)

U III: T.II, S.89, 11-13 //[aγ]ïr satïγlïγ ol.. anïng s[atïγ?]// -ïn birgäli *uγai mu ärki* sn tigin inčä tip tidi.. no[mluγ]/// (Müller 1922: 51)

AY-K: 372(V.14b) /16-19 neteg yangın yorımakın.. küsüşümin (17) atı kötrülmiş .. *taplagay mu erki* bilmez (18) m(e)n tip :: y(a)rlıkadı uluş ulugı ol.. (19) t(e)ngri kızınga ınçe tip tidi .. (Kaya 1994:220)

Uygur Türkçesinde ärki edatının emir kipinin 1. tekil şahıs çekimiyle kullanıldığı örneklere rastlanmıştır.

U II: T.III M.207a II,42-43 bolqai tip *o o* tngri-lär iligi-y-a anga mn nätäg *xïlayïn ärki*? (Müller 1911: 31)

3.1.1.4. Ärki + ti-

Uygur dönemi eserleri incelendiğinde *ärki* edatının çoğunlukla kendinden sonra "ti-" fiilinin zarf-fiil eki almış ya da kiplerle çekimlenmiş haliyle kullanıldığı görülmüştür.

BTT XIII: 13/42-45 yaraγ-ï munča oq *ärki tip* tsuyurqazun-lar: yasuq-umïn bos[u]yu ksanti birü yrlïqazun-lar" (Zieme 1985:94)

3.1.2. *Erki* Edatının Anlamsal İncelemesi

Eski Uygur Türkçesinde *ärki* edatının "ihtimal, şüphe, merak, küçümseme, tereddüt ve iyi" anlamlarında kullanılan bir edat olduğu tespit edilmiştir.

3.1.2.1. İhtimal Anlamı

Eski Uygur Türkçesi eserlerinde *ärki* edatının cümleye farklı anlamlar kattığı görülmüştür. Bu anlamlardan biri de olasılıktır.

BTT XIII: 26/14-17 ïduq burxan-lar-tïn oqatmïš ïrinč sansar-daqï t[ï]nlγ-lar-nïng iliš-lig tartïš-lıγ bu[ ]-qy-a-mz igämz sizni birlä ok mu qaldï ärki (Zieme 1985:138)

"Kutlu burkanlardan uyandırılan bahtsızlık sansardaki canlıların ruhi bağlılığı …… sahibimiz acaba sizinle mi geldi?"

MH: 328-332 qayu ärki tört tip tisär (Shimin ve Klimkeit 1988: 34)

"Acaba hangi dört (tür) dersiniz ki"

U III: T.I D. 8-26, 26-27 mn krgäk ärdim ärki anï üčün mini qapïp iltdi.. (Müller 1922: 69)

"Ben gerekli olmalıydım ki anın için beni yakalayıp gönderdi. "

3.1.2.2. İyi Anlamı

TT II: 11 ärkii sn. altun-luy yinčülüg xap yirtä yatıp yürür ärki sn. (Bang ve Gabain 1929:15)

"İyisin. Altınlı incili yerde yatıp kalırsın ki sen."

MH: 3125- 3129 … bilgä biligingiz üntürüng (,) antaγ …. …toyïn ärki ..apam birök …. … -i ..bu yir suwda tükäl [bilgä biliglig] burxanta öngi … …ayaγqa tägimlig (Shimin ve Klimkeit 1988: 236)

"Bilge(yi) biliniz, yükseltin(,) böylece… … rahip iyi ..eğer…. … -i.. bu dünyada tamamıyla [bilge kişi] Buddha'dan başka… …hürmetli."

AY-K: 184(III.29b)/1-14 t(e)ngridem (6) altunlug küvrügler (7) k(e)ntün etmeki bo üç ming ulug (8) ming yirtinçü yir suv yumgı (9) tepremeki kamşamakı bolar barça (10) bo nom erdini içinteki kılınç (11) adartmakın öçürmek bölüküg nom-(12)-layu y(a)rlıkamaknıng küçi küsüni edgü-(13)-si erdemining irüsi b(e)lgüsi tegi-(14)-nür *erki* t(e)ngrim tip tidi :: (Kaya 1994:139)

Tengriden altınlı köprülerin kendi kendine yapması, bu üç bin büyük; bin evren(in) tümü(nün) hareketi, titremesidir. İyi Tanrım, bütün bu kanun cevheri(nin) içindeki amel; engeli uzaklaştırmak, parçayı vaaz vererek buyurmanın gücü(ne), faziletinin işareti(ne) eriş(tir)ir ki, dedi."

AY-K: 564(VIII.36b)/11-17 [kıyık ka]mgı *erki* söz sav.. (15) [atı kü]si kötrülür.. nomlug (16) [törülüg] il kan tip .. kopdın (17) [sıngar] eşidilür .. (Kaya 1994:304)

"yanlış söz iyi söz .. adı sanı yüceltilir. Kanuna uygun hükümdar diye ..her yerden işitilir."

AY-K: 618 (X.10b) / 20-23 odgurak *erki* (21) inimizning .. et'özin titmek b(e)lgüsi.. (22) tip tidi.. (Kaya 1994:325)

"Şüphesiz, iyi kardeşimizin ..bedenini bağışladığı(nın) işareti(dir), dedi."

3.1.2.3. Küçümseme Anlamı

MH: 1232- 1235 saqïntï(.) kim ärdi ärki ol baraman kim mini yiti öngi töpüng yarïlγay tip tidi.. (Shimin ve Klimkeit 1988: 98)

"Düşündü(.) Kimdi ki o Brahman, kim beni keskin tepenin ön tarafından ayıracak, dedi."

MH: 1264-1266 kim ärki tüz-ünüm bu yir suwda töpüg uqγučï(,) qayu ärki töpüdin tüšmäkin bilgüč[ï-]lär .. (Shimin ve Klimkeit 1988: 98)

"Bu dünyada aslını kavrayan kim ki? Tepeden inmeyle bilenler kim ki?"

MH: 1491-1494 anï adïra uqmaz ärdim..kim ärki ol buta yarlaγ (.) y[ana] ymä üstün köktä altïn yaγïz-ta qut buyanlaγ irü blgülär blgülüg bolurlar .. (Shimin ve Klimkeit 1988: 118)

"Onu iyice anlamazdım. Acaba o buta yalvaracak (kişi) kim ki. Yine de üstteki gökte, alttaki kara toprakta iyilik edenler, alametlerle belli olurlar."

U IV: T.III 84-36, 109-110 ol ämgäklig kim tïnlγ ärki anïkä baralïm. ötrü olar tawïšγan bičin (Müller 1931: 48)

"O ızdıraplı canlı kim ki onun yanına gidelim."

3.1.2.4. Merak Anlamı

TT X: 251 kim ärdi ärki bo bütün yirtin-čü yir suvdaqı alqu alplarıy utmıš yigädmiš qayu bo yavlaq saqınčlıy yäk-niŋ pryanınta qorqınčsız köŋülin kirip kältı. … (Gabain 1959:22)

"Bu, tüm dünyadaki yiğitlerin hepsini yenen, üstün gelen kimdi ki? Bu kötü düşünceli şeytanın inzivasına, korkusuz (bir biçimde) gönlünce girdi."

MH: 2707-2708 bušïnïng tüši utlïsï nä yanglγ ärki .. anta ötrtì tngri tngrisi burxan (Shimin ve Klimkeit 1988: 204)

“Sadakanın karşılığı ne ki? Ondan sonra Tanrı Tanrısı Burkan.”

MH: 3074-3075 [tonïnïng bulungïn yïγ(γ)alï saqïntïm] [täbrätgäli umadïm kim ärki bu] (Shimin ve Klimkeit 1988: 232)

“Elbisenin ucunu toplamayı düşündüm, hareket ettiremedim bu kim ki?”

MH: 3092-3095 ötrü munta nä oγ[urqa olurur] ärki tip parnititany(a)n atlγ[täring] dyan bilgä biligin bilgäli q[ataγ-]lantï ymä bilü umadï.. (Shimin ve Klimkeit 1988:234)

“Sonra burada ne vakit oturur ki diye *Parnititanyan* adlı diyan derin bilgiyle gayret gösterdi ama bilemedi.”

MH: 3268-3271 yaγïz (yir) yangqurdï..alqu tïnlïγlar ad[ïnïp] inčä saqïnč saqïntïlar (:)qayu ...-in üntäyü yrlïqap bu toyïnaγ... yrlïqaγay ärki .. (Shimin ve Klimkeit 1988: 244)

“Kara yankılandı, tüm canlılar şaşırıp şöyle düşündü: ‘Haşmetle seslenen bu rahip kim…..buyuracak ki ..”

MH: 13-20 ötrü anantapintik inčä tip tidi muntada adan taqïčm budwip uluš-nung uluγ türlüg čoγïyalïnï nä türlüg bolur ärki ..inčip ymäšanki čkrwrt ilig xannïng ärki türki nä yanglaγ bolur ärki alqu yïltïz atï ača adïra nomlang kim qalan quwraq uqzunlar .. (Shimin ve Klimkeit 1988: 290)

“Sonra Anantapintik şöyle dedi: ‘Bundan başka devletin büyüğü nasıl olur ki? .. Sonra Ymeşanki Çkrwt hükümdarın gücü nasıldır ki? Tüm temel adları ayrıntılı vaaz edin ki topluluk (meclis) kavrasın.’ ”

U III: T.II S 89-19, 18-21 manga amranmaq kongülüngüz ni yanturu kim kitärdi ärki.. (Müller 1922: 48)

“Gönlünüzdeki sevgiyi benden kim uzaklaştırdı ki?”

U II: T.II Y. 52, 1-4, 2-4 ilig ning körünčlügi qayu ärki (Müller 1911:22)

“Hükümdarının göstereceği şeyler acaba hangisi!”

AY-K: 45 (II.6a.) /22 (16) ol titir öz tegingülük tüş (17) et'öz :: adınlar tegingülük tüş (18) et'öz erser :: ince k(a)ltı on orun-(19)-takı bodıs(a)t(a)vlarnıng tözleringe yıltız-(20)-larınga yaraşı közünteçi b(e)lgürteçi on (21) törlüg adınlar tegingülük tüş et'öz (22) erür :: ol yme neteg *erki* tip tiser:: (Kaya 1994:86)

“O dişi deve bizzat elde edilen sonuç(tur). Başkaları(nın) elde ettiği sonuç kendisi olabilir. Böylece on yer; ayrıca Bodisatavların köklerinin, yaradılışının görünen işareti (ve) on çeşit elde edilen sonucun kendisidir. O da nasıl ki? dedi”

AY-K: 215 (IV.8a) /4 (4)-ürürler :: yene netegin bütürürler *erki* (5) tip {tip} tiser .. anı yme ince ukmış (6) k(e)rgek:: (Kaya 1994:152)

“Yine nasıl bitirirler ki dedi.. Onu da böylece anlamış olmalı.”

AY-K: 312(IV.58b)/5 orunlar sayu közüntüklerinte (5) yme neteg yanglıg közünürler *erki* (6) tip tiser:: (Kaya 1994:193)

“Yerlerin her biri göründüğünde nasıl görünürler ki?”

AY-K: 382(V.19b)/17 ol üdün ulug azrua t(e)ngri bo (14) savıg eşidip ol alokaçıntamanı atl(ı)g (15) bodıs(a)t(a)vka yene ikileyü tözünüme (16) siz kayu kayu yörüglerke tayaklıgın bo (17)

montag y(a)rlıg yarlıkadıngız *erki* tip ötünti:: (Kaya 1994:225)

"O zaman yüce Tanrı Azrua, bu sözü işitip o Alokaçıntamanı adlı Bodisatav'a yine 'Siz soyuma hangi açıklamalara dayanakla böyle emir buyurdunuz ki?' deyip arz etti."

AY-K: 599(IX.28a)/23 (15)-ler kalın kuş keyikler kuvragın manu (16) irbiz tilkü karsak y{Y}uy kara kuş ulatı (17) et yideçi kan içdeçi tınl(ı)glar (18) tavrak yügürü y(i)ti uça yumgı (19) birtin yıngak yolanıp aşunmaklaşu barmış-(20)-ların ötrü ol bayagut oglı anı (21) körüp ince tip sakıntı.. ne tıltag-(22)-ın bo kamag kuş keyikler kuvragı bir (23) yıngakdın yügürürler uçarlar *erki*..[600 (IX. 28b.)] (1) amtı m(e)n bolarnıng basasınta barıp (2) sınayu baka köreyin tip sakınıp .. ötrü (3) olarnıng basasınta iderü bartı (Kaya 1994:317)

"Pek çok kuş, geyik, manu, arslan, tilki, tavus, kara kuştan başka et yiyen, kan içen canlılar hızlı (bir biçimde) hepsi birden yolunu bulup, rekabet ederek gittikten sonra o tüccarın oğlu onu görüp şöyle düşündü.. 'Bu canlıların tümü kuş, geyiklerin tamamı bir taraftan ne koşturup uçarlar ki..(koşturup dururlar ki) Şimdi ben bunların arkasına gidip, deneyip bakayım.' diye düşünüp sonra onların arkasından takip etti."

3.1.2.5. Pekiştirme Anlamı

TT X: 259 qodyay ärki… (Gabain 1959:22)

"Bırakacak ki…"

AY-K: 9(S.5a.) /10 ne al altag kılsar m(e)n (10) ikileyü tirig öz bolgay ertim *erki* (11) k(e)ntü özüm bilmedin yazmış yangılmış (12) ayıg kılınçımnı k(e)ntü ökünüp erti. (Kaya 1994:63)

“Ne hile yapsam yine kendime yapacaktım ki. Özüm; bilmeden günah işleyen kötü yaradılışım pişman oldu.”

TT II: 8 amtii ärtip qalir ärkii sn. (Bang ve Gabain 1929:15)

“Şimdi geçip kalırsın ki.”

TT X: 78-81 … ol oq tükäl bilgä tŋri burχan adavaki yäkig utup yigädip yvlaq köŋülin yavalturγalï uγay ärki tip… (Gabain 1959:14)

“... O çok bilge tanrı burkan *Adavaki* şeytanı yenerek üstün gelip kötü gönülü yumuşatarak anlayacak ki dedi.”

BTT XIII: 13/42-45 [yangluk ägsük] bolmïš ärsär yänä [ ]: y[ru]q [bilgä] ädgülüg-lär yazap [tutzun]-lar: yaraγ-ï munča oq ärki tip tsuyurqazun-lar (Zieme 1985:94)

“Hata, eksik olmuşsa da aydınlık, bilge iyilikler yazıp tutsunlar.Yararı ne kadar çok ki diyip merhamet etsinler.”

MH: 20- 23 anant inčä tip tidi-i öngrä ödki maxasuduršani atlaγ čkrwrt ilig xannïng čoγïn ya[lïn-] ïn išidmišingiz bar ärki.. (Shimin ve Klimkeit 1988: 290)

“Anant şöyle dedi önceki zamanlarda Mahasudurshani adlı Chkrurt hükümdar Khan'ın ateşini duymuşluğumuz var ki ...”

U III: T.II S. 32a,27-4, 3-4 körgäi ärki mn.. (Müller 1922: 9)

“Göreceğim ki …”

U III: T.III M. 56-1, 3-5 [tir]kiš ïdïnglar.. inčä bolmazun munï täg qïlïp ädgü nom tïnlaγalï bulγai i ärki mn.. (Müller 1922: 29)

“Haberci göndersinler.. Böyle olmayanı bunun gibi yapıp iyi kanun dinleyerek bulacağım ki..”

U III: T.III M. 84-27, 2-3 [tä] /////// .. inčä bolmazun ol är din bizingä adatuda kälgäi ärki.. munta turmalïm (Müller 1922: 56)

“Böyle olmayan o kişiden bize musibet gelecek ki… Burada durmayalım.”

U IV: T.III 84-17, 33-35 baxšï-y-a öz-lüg ölür-mäk-ning köz-ünür az-unta ayïγ tüšingä kim tägdi ärki. anï nomlayu yrlïqa (Müller 1931: 34)

“Ey Bahşı canlı öldürmenin muasır dünyada kötü sonucuna kim ulaştı ki. Onu öğreterek öğüt ver.”

U III: T.II S. 89-1, 1-2bulu täginür ärki.. tngri tngris[i]/ burxan inčä tip yrlïqadï.. kim// [qayu] (Müller 1922: 76)

“Bularak yaklaşır ki.”

MH: 684-688 [balïqtïn] balïqqa uluš[tïn] ulušqa ... yoriγalï ïdu [yr]lïqadï ärki..ötrü ... inčä tip tidi.. (Shimin ve Klimkeit 1988: 62)

“Şehirden şehre ulustan ulusa…yürürken buyuruverdi ki. Sonra şöyle dedi..

MH: 3701- 3702 ädgü öd birlä tušarlar ärki .. ötrü tngri tngrisi burxan inčä tip yrlïqadï (.) (Shimin ve Klimkeit 1988: 274)

“İyi zaman ile karşılaşırlar ki. Sonra Tanrı Tanrı’sı Buddha şöyle buyurdu(.)”

MH:2345-2348 alpïn ämgäkin igidtäči bältrütäči ymä išilär ärdi ..amtï yana išilärig inčä körksüz irä yrlïqar ärki (.) anta ötrü birisi išilär inčä tip tidi (:) (Shimin ve Klimkeit 1988: 180)

“Yiğit kişinin acısına bakacak iyileştirici yine kadınlardı. Şimdi yine kadınları böyle çirkin erkeğe buyurur ki. Ondan sonra kadınlar(dan) birisi şöyle söylediler:”

BTT III: 80-85 …. bo alqo kün-lärtä udmïs yegädmiš qutluγ-ta qudluγ pïravrïq-lïγ yaŋï künüg turγuru yarlïqap posad pïravrik qïlu yarlïqadï ärki tep tesār. (Tezcan 1974:29)

“Bu tüm günlerden daha üstün olan çok kutlu Pravarana törenini düzenleyip Posadha (ve) Pravarana (töreni) yaptı ki dedi.”

AY-K: 609 (X.6a)/7-15 turguluk orun ol (8) mening idi korkınçım ayınçım yok.. öngi (9) adırılmaklıg busuşum yme yok inçip (10) et'özümde tolu ögrünç sevinç togar ..(11) bulgay *erki* biz yeg adruk buyanıg tip (12) tidi.. **(**Kaya 1994:321)

“Benim herhangi korkum yok ..Artık ayırılmak derdim de yok lakin bedenimde sevinç doğar. Biz iyi, başka sevabı bulacağız ki, dedi.”

3.1.2.6. Şaşırma Anlamı

Ärki edatının Uygur Türkçesinde cümleye “şaşırma” anlamı katarak sık sık kullanıldığı görülür.

BTT V: 704-706 tözün ät’özi köngli ädgümü yini yinikmü. nätäg yrlïqar ärki äsänin ädgün yrlγ yrlïqamsïγ qulut isidü täginür biz… (Zieme 1975:66)

“Asil vücudu, gönlü iyi mi? Uzuvları iyi mi? Acaba nasıl öğüt verir iyi ve sağlıklı (bir) şekilde öğüt vermemesi (gereken) köle işitip kabulleniriz…”

MH: 284-286 ol ymä säkiz ülüš yollarnïng tüz-ün boImaqï nä yanglaɣ ärki tip t[isär](,) anï ïnčä uqmïš krgäk(:) (Shimin ve Klimkeit 1988: 30)

“O yine sekiz aşamalı yolların hakiki olması neye uyar ki diye sorsa onu öyle anlamış (olsa) gerek.”

MH: 2231-2234 antada adan taqï nägü qïltï ärki .. (Shimin ve Klimkeit 1988: 172)

“Bundan başka ne yaptı ki?”

AY-K: 202(IV.1b)/23 (17) tınl(ı)glar yene anı yme (18) bulgalı bultukmaz .. bilgeli yme bul-(19)-tukmaz :: antag erip atı kötrülmiş (20) t(e)ngrim siz yene neçökin ol bodı tigme (21) tuyunmak köngül üze alku nomlarnıng (22) teringde tering yörüglerin bilgeli uk-(23)-galı udunguz *erki* t(e)ngrim tip ötünti (Kaya 1994:146)

“Canlılar tekrar onu bulduğu zaman mevcut olmaz. Bildiği zaman da mevcut olmaz. Bu şekilde adı yüceltilmiş tanrımsınız! Tanrım yine nasıl o bodi denilen uyanma, kalpteki bütün inançların derinde(ki) izahlarını bilmek için anlamak için takip edin dediniz ki, dedi.”

AY-K: 212(IV.6b)/14 sek(i)zinç köni (12) ongaru kut kolunmak üze bodı tigme(13) tuyunmak köngülüg netegin bulurlar netegin (14) bütürürler *erki* tip tiser :: ince (Kaya 1994:151)

“Sekizinci: Gerçek (ve) doğru saadet dilenme(si) üzerine bodi denilen uyanma, gönlü nasıl bulur nasıl inandırır/bitirir ki diye sorsa”

AY-K: 383(V.20a)/8 bo kamag kut (5) bulmaduk yalanguklarnıng et'özleri (6) köngülleri çınsız y(a)rpsız erür .. nız-(7)-vanılartın neçökin adırılıp barıp öngi kit-(8)-geli umazlar *erki*:: neçökin yme üz-(9)-eliksiz üstünki yig köni tüz tuymakıg tuyup (10) burkan kutın bulmazlar tip tidi :: (Kaya 1994:225)

“Bu tam saadete erişemeyen insanların vücutları (ve) gönülleri gerçek dışı (ve) istikrarsızdır .. Acaba ihtiraslardan nasıl ayrılıp uzaklaşamazlar ki? Nasıl da aralıksız (bir şekilde) en yüksekteki gerçek aydınlanmayı hissedip Buda’nın saadetini bulmazlar, dedi.”

3.1.2.7. Şüphe Anlamı

TT VIII: 5-6 Tükäl bhilgä täṅri täṅrisi būrhäm nəṅ ekägri sūdharδā yeg üttä(?) ögitmişlär ārāsindā burhām nom bursuṅlār ātti ümmäyökkiṅä (ümmäyökiṅä) bholār yeg mü ärki āzu ërmäz mü ärki tep seziklig bholmiş timləglārniṅ seziklārim tārqārgālir ücüm bo sudarıg yarlıkadı. (Gabaın 1954:55) TT VIII: 5-6)

“Eksiksiz (olan) bilge Tanrı Tanrısı Buda mükemmel vakitte methedilmişler arasında Buda öğretisi<ni> rahiplere aktardı. Acaba bunlar iyi mi, yoldan çıkmaz(lar) mı diye şüphelenmiş insanların kuşkuların(ı) dağıtmak için bu vaazı verdi.”

BTT III: 495-498 ..nā üçün qaŋïmaz tükäl bilgä biliglig täŋri täŋrisi burxan bo yarlïγ-ïγ yarlïqadï arki tep tesär amtï muntäg yorügin ïnča uqmïs kärgäk (Tezcan 1974:48)

“Acaba niçin eksiksiz (olan) bilge Tanrı Tanrısı Buda, bu emri buyurdu diye sorsa şimdi bu izahını böyle kavramış (olsa) gerek.”

MH: 736-740 …-sin išlägäli… ötrü inčä tip tidi..qayu *qayu* i[š kö-]d[üg] išläyü [yrlïqa]yur ärki(.)[ötrü x]im[awat]i inčä tip tidi …–u (Shimin ve Klimkeit 1988: 66)

“…yapmak için… sonra şöyle dedi.. Hangi işi gücü yaparak bağışlayacak ki? Sonra Himavat (Himalaya) böyle söyledi.”

MH:768-772 tay ta[pa] barïrlar..anta ötrü [purna]ki inčä tip tidi..qa[yu] ködüg oγrïnta ol bilgä [tngri] tngrisi burxannïng uluγ kör- ... [yang]ï küni bolur ärki(.) (Shimin ve Klimkeit 1988: 68)

“Aslan yavrusu bulmak için gittiler. Sonra Purnaki şöyle dedi: Acaba hangi iş nedeniyle o bilge Tanrı Tanrısı Buda’nın yüce … tören günü olur ki?”

BTT XVIII: 0038-0039 ….ol[ar] kim-lär ärki tip tisär [ïnča qltï] (Zieme 1996: 124-125)

“Onlar kim acaba diye sorup öylece kaldı.”

BTT XVIII: 0129-0130 olar ymä kim-lär ärki tip [ïnča] qaltï tïdïγsïz (Zieme 1996: 130-131)

“Onlar da kim acaba deyip öylece kaldı tereddütsüz…”

BTT XVIII: 1234-1240 nä üčün yänä sudur nom-ta nirvan-ïγ bar tip yrlïqap-p ulatï šarir-lïγ süngük-ingä yalanguq-larïγ tngri-lärig aγïr ayaγ tapïγ uduγ qïlγalï nägü-lük yrlïqadï nägü-lük yrlïqadï ärki :: yänä (Zieme 1996: 166)

“Acaba niçin yine sudur metninde huzur var diye buyurdu ve kutsal emanet kemiklerine insanları, tanrıları saygı (ve) hürmet göstermek için buyurdu.”

MH: 2082-2085 anta ötrü upasi-mi urï ymä yašru siz-ik ayïtdï..ayaγqa tägimlig tngrim(,) töpüdin taymaq tüšmäk nä türlüg bolur ärki .. (Shimin ve Klimkeit 1988: 160)

“Bundan sonra Upasimi(nin) oğlu da gizli şüphesini söyledi: "Sevgili, saygıdeğer Tanrım, tepeden aşağı düşmek nasıl olacak ki?"

MH:790-792 antaγ oq [ärsär] maitri bodiswt qayu ärki(.) ötrü sadag-ari inčä tip tidi..bu biz-ing inimiz (Shimin ve Klimkeit 1988: 70)

"Öyleyse Maitri Bodhisatva hangisi ki? Sonra Sadagiri şöyle dedi: Bu bizim küçük erkek kardeşimiz."

MH:1190-1194 nä oγrïnta nä tïltaγïnta biz-ing bägimiz wayšïrwan ilig tängri tängrisi burxannïng yirtinčüdä blgürmišin badari baramanqa uqïtγalï yrlïqar ärki..purnab(a)tri inčä tip tidi..bu iš ködüg antaγärsär t[üzün maitri-] (Shimin ve Klimkeit 1988: 96)

"Ne uğruna ne sebeple bizim efendimiz Vaisravani hükümdar Tanrı Tanrısı Buda'nın dünyada ortaya çıkmasını Badari Brahman'a bildirmek için buyurur acaba. Purnabatri şöyle dedi: Bu iş güç böyleyse asil Maitri…"

MH:1198-1201 oq uqïtγalï aymaz..ötrü purnab(a)tri inčä tip tidi..bu iš ködüg ymä uluγ küčlüg tängrilärning kängšäšmiš iš ärki..nä üčün tip tisär ... šudawas tngri yirintä[ki] (Shimin ve Klimkeit 1988: 96)

"Öğretmek için söylemez. Sonra Purnabatri şöyle dedi: Bu iş güç yine büyük ve güçlü tanrıların müzakare ettiği iş acaba … niçin diye sorsa… Şudavas Tanrı yerindeki…"

MH:1282-1286 tapa körüp inčä tip tidi..tüz-ün tïnlïγ [ki]m är[k]i ol burxan atlaγ.. kim anïng atïn [išidip inčä] saqïncïm boltï..niz-wanilïγ aγar [uwïn udïmïš] tïnlïγlar ara yalunguz oduγ-[saq ol är]miš..anta ötrü purnab(a)tri inčä (Shimin ve Klimkeit 1988: 102)

"…görüp şöyle dedi: O Buda adındaki asil insan kim acaba? Onun adını işitip öylece düşünceye daldı… İhtiraslı ağır uyku uyumuş canlılar arasında yalnız uyanık (olan) oymuş. Ondan sonra Purnabatri şöyle…"

MH:1363-1365 sansïz ädgü ärdämkä tükä(l)ig ärsär..muntada ymä tang nägü bolγay..ikilä ayïtdï(:) amtï ol mungadïnčïγ tïnlaγ qanta yrlïqar ärki(.) (Shimin ve Klimkeit 1988: 108)

"Sayısız iyi erdemle noksansız ise..bundan hoş nasıl olur? Tekrar <şöyle> dedi: Şimdi o olağanüstü canlı nerede buyurur ki?"

MH:1432-1433 tünki tünlä inč bol[tï mu] ärki .. ögirä säwinü külär (Shimin ve Klimkeit 1988: 114)

"Geceleyin sükûnet buldu mu acaba?"

MH:1459-1464 ötrü mogarači urï incä tip tidi ..tngri baxšï-y-a(,) bu muntaγ biš čöbik bulγanyuq iritmiš qïsya öz-tä yašta burxanlar yirtinčüdä blgürdi ..tip timiš sawaγ kirtgünür mu ärki .. (Shimin ve Klimkeit 1988: 116)

"Sonra oğul *Mogaraçi* şöyle dedi: 'Büyük usta, şöyle beş pislik, iğrenç hayatta burkanlar dünyada belirdi diye söylenen söze inanılır mı ki.."

MH:1661-1670 yašru könglin inčä tip siz-ik ayïtïnglar(:) biz-ing baxšïmïz badari baraman nä osuγluγ töz-lüg ärki ..näčä yašlaγ sïšlaγ ärki(.) titsilarïnga qayu qayu šasatarlar bošγurur ärki ..taqï ymä inčä tip sizik ayïtïnglar(:) töpü nägü bolur ärki(.) töpüdin taymaq nägü bolur ärki(.) bu muntaγ türlüg ayïtmïš siz-ikläringiz- ni adartlayu yrlïqasar ..ötrü siz-lär inčä uqunglar(:) (Shimin ve Klimkeit 1988: 132)

“Gönlünüzden gizlice şöyle söyleyip şüphe beyan edin: Bizim öğretmenimiz Badari Baraman ne mahiyette temelli ki..ne kadar yaşlı ki.. Öğrencilerine ne türlü tefsirler öğretir ki? ..Dahası şöyle söyleyip şüphe beyan edin: Tepe nasıl olur ki? Tepeden kaymak nasıl olur ki? Bu türlü beyan ettiğiniz şüphelerinizi engelleyerek buyursa ..sonra sizler şöyle anlayın:”

MH:2036-2039 äd(i)z-ü turdïlar ..anta ötrü tiši atlaγ urï yašruγïn könglin siz-ik ayïtdï(:) biz-ing baxšïmïz badari braman nä oγušluγ töz-lüg ärki ..ötrü tngri tngrisi (Shimin ve Klimkeit 1988: 156)

“Ondan sonra dişi adlı delikanlı gizlice şüphe beyan etti: Bizim öğretmenimiz Badari Braman hangi kabileye mensup olarak asaletli ki? ..sonra haşmetliler haşmetlisi...”

MH:2055-2060 anta ötrü ačiti urï..könglin inčä tip siz-ik ayïtdï..baxšïmïz badari braman näčä yašlaγ sïšlaγ ärki ..tngri tngrisi burxan bögülüg könglin bögü-länü yrlïqap inčä tip yrlïqadı .. (Shimin ve Klimkeit 1988: 158)

“Ondan sonra Ačiti oğul..gönülden şöyle deyip şüphe beyan etti: Öğretmenimiz Badari Braman ne kadar yaşlı ki? Haşmetliler haşmetlisi burkan bilgili gönlüyle bilgilenip buyurup şöyle öğüt verdi.”

MH:2223-2228 adïnïp inčä tip tidi (:) qop qunčularda qutadmïš oγlaγu ulγadmïš gautami qatun ärür .. inčip ymä qamaγ uz-anmaqta qodïqï yawaz yiritmiš böz toqïmaq ärür ..yana maxamaya qatun ïduq iligin böz näčük toqïyu yrlïqadï ärki ..anï išidip patini qï[z i]nčä tip tidi (.) (Shimin ve Klimkeit 1988: 172)

“Değişip şöyle dedi: Bütün prenseslerde(den) mutlu olan şefkatli büyümüş Kraliçe Gautami’dir. Sonra yine tamamen uzanıp aşağıdaki (çok) kötü öfkelendiği bez

dokumaktır. Yine Kraliçe Mahamaya kutlu kralına bez nasıl dövüyor ki (diye) buyurdu. Bunu işitip patini kız gibi şöyle dedi:"

MH:2250-2253 nä üčün öz iliğin käbäz-z tarïp tod tolï-ï kişi osuγ[luγ bö]z toqudï-ï ärki .. anta ötrü patini qızinčä tip tidi (.) (Shimin ve Klimkeit 1988: 174)

"Niçin kendi kralın pamuk ekip tam (ve) dolu kişi(nin) mahiyetinde bez dövdü ki? Ondan sonra patini kız gibi şöyle dedi."

MH:2285-2288 nä tïltaγïn nä üčün tngri tngrisi burxan aränkä nom nomlap biz-ingä išilärkä näg(ü)lüg nomlayu yrlïqam(a)z ärki .. (Shimin ve Klimkeit 1988: 176)

"Ne sebeple, niçin tanrılar tanrısı burhan erkeklere vaaz verip bize kadınlara nasıl öğüt verip vaaz vermez ki?"

MH:2485-2486 ol antaγ öd qolu qačan bolγay ärki.. (Shimin ve Klimkeit 1988: 188)

"O zaman ne zaman olacaktı ki."

MH:2652-2655 bu yrlγ išidip gautami qatunnung inčä saqïnčï boltï..qayu ärki ol yiti türlüg bursong quwraγ ara birmiš sanga-lamban atlγ b[ušïlï]γädgü qïlïnč[lar] (.) (Shimin ve Klimkeit 1988: 200)

"Bu emri işitip kraliçe gautami'nin şöyle düşündü: O yedi çeşit rahipler meclisine giriveren hangisidir ki? Sangalamban adlı sadakalı iyi ameller."

U II: T.II S. 2b, 16-18 ötrü bodisvt inčä saqïnč saqïnur *o o* nä tïltaγïn nä üčün täginmäk bolur ärki *o o* (Müller 1911: 10)

“Sonra Bodhisatva şöyle düşünür: neden itiraz edesin, niçin kabul eder ki? ”

U II: T.III M.207a II.,47-49 äsidip ärtingü adïnu mungadu *o o* bu tngri urï-sï xayu yiti azunlarïγ täginür ärki tip saγïnu *o o* (Müller 1911: 31)

“İşitip fazlasıyla başkası ızdırap çekip bu tanrı oğlu her kimse yedi dünyayı gezinir ki diye düşündü. ”

U III: 3.M. , T.II, S.32-4, 6 inčä tip tidi.. qanta ärki ol.. (Müller 1922: 45)

“Şöyle dedi: Acaba o nerede .. ”

U III: T.II, S.89, 11-13 //[aγ]ïr satïγlïγ ol.. anïng s[atïγ?]// -ïn birgäli uγai mu ärki sn (Müller 1922: 51)

“ O ağır satılacak şey(dir). Onun ticaretini …-ını vermen gerektiğini anlayacak mısın acaba?”

AY-K: 2(S.1b.) /6-23 bo yme altun- (7) önglüg-y(a)ruk-yaltrıklıg-kopda- (8)-kötrülmüş-nom-iligi (8) atl(ı)g nom (9) erdinig boşguntaçı tutdaçı (10) okıdaçı tıngladaçı bitideçi (11) bititdeçi tözünler oglı tözün- (12)-ler kızı toyın şamnanç upası (13) upasanç tört törlüg tirin kuvrag- (14)-larnıng köngülüngüzlerte antag (15) sakınçıngızlar tursar..bar mu (16) *erki* antag tınl(ı)glar kim bo nom (17) erdini tıltagınta bo ok (18)közünür ajunta edgü tüşke (19) tegdeçi.. birök edgü tüşke tegdeçi- (20)-ler erser.. kimler tegdiler (21) *erki* tip montag sakınçıngızlar(22) tursar..amtı bo sakınçıngızlar (23) iyin bo nom erdini tıltagınta edgüke (tegmiş) (Kaya 1994:61)

“Bu da altın renkli ışık parlaklık hepsinden yükseltilmiş din hükümdarı adlı din cevherini öğrenecek, tutacak, okuyacak, dinleyecek, yazacak, yazdıracak asiller oğlu (ve) asiller kızı, rahip (ve) rahibe, mümin (ve) mümine dört çeşit cemaat kalabalıkların gönüllerinizde böyle düşünceleriniz dursa .. acaba şöyle canlılar var mı: Bu din cevheri sebep olduğunda böyle görünür. Dünyada iyi sonuca ulaşacak. Şayet iyi sonuca ulaşacaklarsa .. kimler ulaştılar acaba diye böyle düşünseler .. Şimdi bu düşünceniz dolayısıyla bu din cevheri sebep olduğunda iyiye ulaşmış.”

AY-K: 39 (II.3a.) /4-15 ol yme üç (5) törlüg et'özlerinte:: 'eng'ilki (6) b(e)lgürtme et'özüg bodıs(a)t(a)vlar neteg-(7)-in bulurlar *erki* tip [tiser] (8) anı yme ince bilmiş k(e)rgek .. (Kaya 1994:84)

“O yine üç türlü vücutlarında birinci işareti vücudu bodısatvalar nasıl bulurlar acaba diyerek onu yine öyle bilmiştir.”

AY-K: 42 (II.4b.) /12-22 ikinti (12) tüş et'öz kayu erür:: ol tüş et'öz-(13)-üg yme bodıs(a)t(a)vlar netegin bulur-(14)-lar *erki* tip tiser :: anı yme ince (15) bilmiş ukmış k(e)rgek:: (Kaya 1994:85)

“İkinci mükâfat (olan) vücut hangisidir? O mükafat (olan) vücudu da bodısatvalar nasıl bulurlar acaba dese :: onu yine şöyle bilmiş (ve) anlamış olmalı”

AY-K: 47 (II.7a.) /13-4 üçünç nomlug et'öz kayu erür:: ol (14) et'özüg yme bodıs(a)t(a)vlar netegin(15)bulurlar *erki* tip tiser:: anı yme (16) ince bilmiş k(e)rgek :: (Kaya 1994:87)

“Üçüncü mükâfatlık şahıs hangisidir? O vücudu yine bodasatvalar nasıl bulurlar acaba dese onu yine şöyle bilmiş olmalı.”

AY-K: 51 (II.9a.)/1-22 inçip bolarnıng küç-(11)-inte erkince tapınça adıra işle-(12)-gülük iş ködügke tükellig bolmak(13) neteg *erki* tip tiser..anı yme (14) ince bilmiş k(e)rgek.. (Kaya 1994:88)

“Böylece bunların gücünde gücü kadar bulunacak başka işlenecek işe tamamen sahip olmak nasıl olacak ki. Onu yine şöyle anlamış olmalı.”

AY-K: 63(II.15a)/21-8 kayu *erki* ol (22) antag et'öz b(e)lgürtme et'öz (1) titip tüş et'öz titmedeçi tip (2) tiser:: ince k(a)ltı burkanlar (3) nırvanka kirip kut kolunmaklıg (4) erksinmekleri üze tınl(ı)glar küsüş-(5)-ince öngi öngi adruk adruk kuo (6) keligler üze y(a)ruklug körkdeş-(7)-lerin orun orun sayu kodu (8) y(a)rlıkap :: (Kaya 1994:93)

“O hangisi ki: böylece vücut belirtme, vücudu adlandırıp sonuç (olarak) vücut adlandırılmayacak derse böyle olduğunda rahipler Nirvanaya girip kut istemek için güçlenmeleri üzerine canlılar (kendi) arzularınca çeşitlice başka başka kuo hayaller üzerine ışıklı güzellikte eş olanlarını yer, mesken hepsini koyup buyurunca ::”

AY-K: 339(IV.72a)/23-25 ne üçün ne tıltagın nomlamış nom b(e)lgü-(24)-lerinte kelmeksiz barmaksız bolurlar (25) *erki* tip tiser:: (Kaya 1994:205)

“Niçin, ne sebeple öğretilmiş dua alametlerinde gelmeden ulaşmadan olurlar ki dedi.”

AY-K: 373(V.15a)/1-6 kızı ikileyü yene ince tip ötünti .. (2) netegin t(e)ngrim alku bodıs(a)t(a)vlar (3) bodı tigme koni yorıgda yorıyurlar .. (4) *erki*.. sansarlı nırvanlıda öngi (5) üdrülüp özke adınaguka asıg tusu (6) kılgu içün tip.. (Kaya 1994:220)

“(Onun) kızı ikisi beraber yine şöyle diyerek rica etti: tanrım bütün bodısatvalar nasıl aydınlanmaya ulaşma (konusunda) doğru yolda yürüyorlar? Nasıl Sansarlı, Nirvana’ya ait olan farklı ayrılıp vücuda başka başka kimseler fayda, kazanç sağlamak için dedi …”

AY-K: 418(VI.8b)/15-19 ne üçün (16) ol yalanguklar kanın monçulayu (17) yanglıg agır ayag kılmakıg y(a)rlıkayur (18) *erki* tip tiser.. sizler anı inçe (19) bilingler.. (Kaya 1994:241)

"Niçin o insanlar hanını böylece vücuda gelmiş şerefli, itibarlı olmayı buyurur ki dese sizler onu şöyle biliniz..."

AY-K: 611 (X.7a)/11-20 ay içilerim-(12)-e .. biz kamagun amtı isig özümüzke (13) et'özümüzke ertingü ilinmiş yapşın-(14)-mış biz .. inçip yene adınaguka asıg (15) tusu kılgalı bilge biliglig y(a)ruk közü-(16)-müz yok bolur *erki* yme antag birer ulug (17) y(a)rlıkançuçı köngüllüg kutlug yalanguk-(18)-lar ürüg uzatı öz et'özlerin titip (19) ıdalap tınl(ı)glarka asıg tusu kılurlar tip (20) tidi .. (Kaya 1994:322)

"Ey (benim) ağabeylerim! Biz hep beraber şimdi hararetli özümüze vücudumuza ulaşıp asılmışız (ve) yapışmışız. Şöyle yine başka kimseler fayda, kazanç elde edecek hikmetli parlak gözümüz yok olur mu acaba? Yine öyle birer ulu, merhametli, gönül ehli, kutlu insanlar daima kendi bedenlerini feda edip canlılara fayda sağlarlar dedi."

AY-K: 619 (X.11a)/2-8 toruk küçsüz (3) aç barsıg .. aç emgekke egirtip .. (4) enükin yigeli kılmışın .. anın sizintim (5) inimke .. et'özin titdi *erki* mu tip.. (6) ol üdün ol iki tigitler monçu-(7)-layu sözleşü açıglan kelip (8) yiringüdiler yıgladılar .. (Kaya 1994:325)

"Bitkin aç parsı … açlığa sıkıntıya sevkedip… yavrusunu yemek için hazırlık… yuvama girdiğinden şüphelendim (?)… bedeninden vaz mı geçti acaba der … o vakitte o iki prens böyle konuşarak üzülüp ağlayıp sızladılar…"

AY-K: 622 (X. 12b) /1-4 katun 622 (X. 12b.) (1) uka y(a)rlıkadı mu *erki*.. taşdın (2) bir antag sav turur.. tiginig tilep (3) takı bulmaz tip .. bo ne sav *erki* tip (4) tidi.. (Kaya 1994:326)

"Hatun anlayıp bağışladı mı acaba? Dışarıdan gelen öyle bir haberdir. Prensi aradı ama bulamadı, dedi. Bu nasıl haberdir ki, dedi."

AY-K: 626 (X. 14b) /14-22 yıgladı.. kim erti *erki* bıçdaçı.. ögük-(15)-k(e)yem et'özin .. öngi saçılıp yatur (16) ay .. kalmış süngük yir sayu .. ıçgın-(17)-mış m(e)n kençimin .. sever amrak atayım-(18)-ın .. busuşka emgekke basıtıp .. tep-(19)-rençsiz boltum ermez mu .. kim erti *erki* (20) ölürteçi.. ögükk(e)yem çak sini.. tegür-(21)-teçi monı teg .. busuş kadgu emgek-(22)-ke .. katıg v(a)jır ermez mu .. (Kaya 1994:328)

"Ağladı … kimdi acaba biçecek olan … kendini sev … dışarda saçılıp yatıyor ay … kalmış süngük yir sayu … gençliğimi kaybetmişim … sever amrak atayımın … kaygı ve kedere gark edip … sadece seni seveyim … bunun gibi çektiren … sıkıntı, kaygı, eziyete … çok v(a)jır değil mi?"

AY-K: 642(X.22b) /14-21 öngre üdteki (15) bodıs(a)t(a)v m(a)has(a)tvı atl(ı)g tigin erser.. (16) ol amtı m(e)n odgurak şakımunı (17) burkan erür m(e)n.. takı monta turgurma-(18)-[da öng]i *erki* tip yat sakınç .. maharatı (19) [atl(ı)g be]g erser.. atam şudodanı kan (20) [erür .. ön]gre üdteki katunı..amtı anam (21) [m(a)hamaya erür].. (Kaya 1994:334)

"Geçmiş zamanlarda bodisatav mahasatvi adlı bir prenssem şimdi ben aydınlanmış şakımunı burkanım ve burada durdurmada öncü mü acaba deyip vaziyeti düşün. Maharatı adlı beyse atam şudodanı handır … önceki hatunu … şimdi anam mahamayadır."

3.1.2.8. Tereddüt Anlamı

BTT I: 195-196 Ibulyuq-mu ärki burxan qutïn azu bulmayuq-mu ärki tip (Hazai-Zieme 1971:39-40)

"Burkanlık huzurunu buldu mu yoksa bulamadı mı, dedi."

Berliner Turfan Texte I'in dizin bölümünde ärki edatının anlamı "wohl" kelimesi ile karşılanmıştır. Wohl kelimesi muhtemelen ve iyi anlamlarını karşılamaktadır.

BTT III: 12-13 bilir mü ärki asu bilmäz mü ärki bidinsär bolγay mu (Tezcan 1974:25)

"Bilir mi ki yahut bilmez mi ki Bidinsär olacak mı?"

BTT III: 582-585 tükäl bilgä biliglig täŋri täŋrisi burxan bir ikintis-kä üdläsgäli arigläsgäli ksanti qïlïsγalï yarlïqadï arki tep tesär.. (Tezcan 1974:51)

"Kâmil, bilge gök tanrısı burkan, biri ikincinin ardısıra yürümek için, arınmak için ksanti için mi bağışladı, dedi."

BTT III: 617-620 qač törlüg tïnlγ-lar-nïŋ pïravriki büdär. qač törlüg tïnlγ-lar-nïŋ pïravriki büdmäz ärki tep. (Tezcan 1974:52)

"Kaç türlü canlının pïravriki yaratılır, kaç türlü canlı pïravriki yaratılmaz ki, dedi."

MH:1631-1634 qayu ärki yiti tip tisär .... (Shimin ve Klimkeit 1988: 130)

" Hangisi yedi ki diye söyler? "

MH:2062-2065 mäning baxšïm badari braman näčä qoluluγ titsilarqa šasatar bilgä bošγurur ârki .. (Shimin ve Klimkeit 1988: 158)

“Benim üstadım badari braman, ne zamandır öğrencilere bilgelik öğretisini talim eder ki.”

MH:2321-2324 biš türlüg müni qadaγï ärür ..qara aγuluγ yïlann(ï)ng(.) qayu ärki (.) biš türlüg tip tisär ..ang ilki yarsïnčïγ yïdïγ sasaγ bolur .. (Shimin ve Klimkeit 1988: 178)

“Kara, zehirli yılanın beş tür günahı vardır.Hangisi acaba? Beş türlü derse… İlki murdar, pis koku olur.”

MH: 3077-3078 tïnlγ..qayu qayu dyan saqïnč saqïnur ärki (.) amtï munï titirü čïnγaru körgäli qataγlanayïn (.) (Shimin ve Klimkeit 1988: 232)

“Hangi dyan fikir yürütürmüş ki? Şimdi buna dik dik bakıp tamamen görmek için gayret edeyim.”

MH: 3082-3087 anta oq yaqïn olurmïš ayaγqa tägimlig maitri bod[is]wtaγ yuqaqïa böz bürünüp [ičint]ä olurmïšïn kim toyïn ärki tip [otγu]raq uqmadï .. (Shimin ve Klimkeit 1988: 232)

“Tam orada yakında oturmuş. Ayağa kadar (baştan aşağa) kıymetli maitri bodisvatag yuqaqïa bezle sarılıp içinde oturuşuyla kim rahipdir ki diyip açıkça anlayamadı.”

U II: T.III M.207a II,42-43 bolqai tip *o o* tngri-lär iligi-y-a anga mn nätäg xïlayïn ärki? (Müller 1911: 31)

U III: T.I, D. 8.,23-26 uluγ ilig nägü qïlγalï oγrayuq ärki anï bizingä adïrtlγ yrlïqazun tip tišdi lär.. (Müller 1922: 68)

"Ulu hükümdar ne yapmak için niyetlendi acaba? Onu bize açıkça buyursun diye sözleştiler. "

U IV: T.III 84-36,76-77 qayu tapaγ uduγ bolγai ärki… (Müller ve Gabain 1931: 48)

"Hangi hizmet olacak acaba … "

U IV: T.III B TV 51-d., 133 …. –üg bolγai ärki ol tip saqïnčïn (Müller ve Gabain 1931: 50)

"… olacak acaba diyerek düşüncesini söyledi."

AY-K: 37 (II.2a.) /1-22 burkanka ince tip ötünti.. (2) atı kötrülmiş ayagka tegimlig (3) t(e)ngrim kamag bügü biliglig burkan-(4)-larnıng burkan kutın bulmışda (5) kinki bo montag mungadınçıg ıduk on (6) törlüg yorıgları.. yene nırvan-(7)-ta olurup adınlar üçün kılmış (8) [adruk] adruk al altagları edgü-(9)-[leri] birök antag erser ol antag(10) [mungad]ınçıg ıduk yorıgları içinte (11).…….KY et'özleri... yene ol (12) [et'özler]ke tegdeçi iş ködügleri (13) yme neteg *erki*.. yene inçip (14) burkan kutın küsedeçi bodıs(a)t(a)vlar (15) m(a)has(a)t(a)vlar yme kirtüdin kelmiş-(l6)-lerning (16) kirsiz arıg teringde (17) tering inçge yörüglüg nomlug y(a)rlıg-(18)-larınta örtüglüg kizleglig bodıs(a)t(av-(19)-Iar yorıgınta..netegin bışrunurlar (20) netegin yorıyurlar *erki* tip (21) ötünti:: :: ol üdün(22) tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrisi burkan 38 (II.2b)ince tip yarlıkadı (Kaya 1994:83)

“Buda’ya şöyle söyledi.. Adı yüceltilmiş, saygıdeğer Tanrım! Bütün hikmetli Budaların Buda kutunu bulduktan sonraki böyle takdire değer kutsal on türlü davranışı.. ve huzurunda oturup başkalar(ı) için yapmış (oldukları) farklı yöntemleri, iyileri(?) eğer öyle ise böylesi takdire değer kutsal davranışları içinde ……. bedenleri … yine o bedenlere ulaşacak işleri ve nasıl … ve öylece Buda kutunu isteyen Bodisatavlar (aydınlanma varlığı), Mahasatavlar (büyük varlıklar) ve “doğru gelmiş”lerin mükemmel (ve) çok derin anlamlı ince davranışlı Dharma hikmetlerinde gizli Bodisatavlar davranışında … nasıl olgunlaşırlar, nasıl ustalaşırlar acaba? dedi. O zaman mükemmel bilgili, Tanrılar Tanrısı Buda şöyle buyurdu:”

AY-K: 55 (II. 11a) /1-9 (1) anı yene netegin y(a)rlıkayurlar *erki* (2) tip tiser:: :: k(a)ltı bo üç törlüg (3) et'özde adınlar tegingülük tüş (4) et'özli b(e)lgürtme et'özli ikegü (5) erser .. tek yirtinçülüg at üz-(6)-e bar titirler üçün çın kirtü (7) tüz et'öz ermezler üçün (8) kşan kşan üdte togdaçı öçde-(9)-çiler üçün :: (Kaya 1994:90)

“Onu yine ne şekilde buyururlar acaba derse(n): “Nasıl bu üç türlü bedende başkaları(nın) ulaştığı mukabele bedenli, belirme bedenli her ikisi ise … yalnızca dünyevi adlandırma ile var dedikleri için gerçek beden olmadıkları için her anda doğacak (ve) ölecekleri için.”

AY-K: 81(II.24a)/11-14 şarıputrı-(ll)-ya [kim kayu töz]- (12)-ünler oglı.. tözünler kızınıng (13) buyan edgü kılınçı üküş teginür (14) *erki* mu :: şarıputrı ince tip ötünti (Kaya 1994:99)

“Şarıputrı kim hangi soylu kişiler(in) oğlu.. soylu kişiler(in) kızının sevabı, iyi ameli fazlasıyla ulaşır mı acaba? Şarıputrı şöyle söyledi:”

AY-K: 372(V.14b) /16-19 neteg yangın yorımakın.. küsüşümin (17) atı kötrülmiş .. taplagay mu *erki* bilmez (18) m(e)n tip :: y(a)rlıkadı uluş

ulugı ol.. (19) t(e)ngri kızınga ince tip tidi .. (Kaya 1994:220)

"Nasıl yöntemle, davranışla.. isteğimi adı yüceltilmiş .. isteyecek mi acaba bilmem." diye buyurdu. Ülke(nin) en yücesidir.. Tanrı kızına şöyle dedi:"

AY-K: 622 (X. 12b.) /14-17 ay emgek ay emgek bökünki künte amrak (15) ögükk(e)yemin yme yitdürtim ıçgın-(16)-tım *erki* mu m(e)n tip yaşın yutunu katun-(17)-ın ötleyü ince tip tidi.. (Kaya 1994:327)

"Ey ızdırap, ey ızdırap! Bugünkü günde sevgili sevdiceğimi yine kayıp mı ettim acaba ben?" diyerek gözyaşını silerek hatun(a) yalvararak şöyle dedi:"

3.2. Karahanlıcada Erki Edatı

Orta Asya'da 840-1212 yılları arasında hüküm süren Karahanlılardan günümüze Divanü Lügati't-Türk, Kutadgu Bilig, Atebetü'l-Hakayık, İlk Kur'an tercümeleri, Hukuk Belgeleri ve Divanı Hikmet adlı eserler kalmıştır. Bu eserler incelendiğinde *erki* edatının en çok Kutadgu Bilig'de kullanıldığı tespit edilmiştir. *Erki* edatının Atebetü'l-Hakayık'ta kullanılmadığı, Kutadgu Bilig'de ise otuz yedi defa kullanıldığı tespit edilmiştir. Kutadgu Bilig'de *erki* edatı "hayıflanma, ihtimal, merak, pişmanlık, sitem, şüphe, şüphesiz ve tereddüt anlamlarında kullanılmıştır. *Erki* edatı, bu dönemde çoğunlukla soru ifadeleriyle kullanılmıştır.

Divanü Lügati't-Türk'te *erki* edatı *erki* maddesinde şu şekilde ifade edilmiştir:

"**آركي** *erki*: Şek, şüphe bildiren bir edattır. 'آل گلير موآركي Ol kelir mü *erki*= o gelir mi ki?' Bu edat, istifham edatı yerinde de kullanılır."[57]

[57] Besim Atalay, **Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi I**, TDK Yay., Ankara 1985, ss. 129.

3.2.1. Erki Edatının Söz Dizimsel Yapısı

3.2.1.1. İsim + erki

Karahanlı Türkçesinde *erki* edatının isimden sonra kullanıldığı tespit edilmiştir.

KB: 940 *ajun erki* buldung uzun bolsu yaş

erej eḍgü birle esen bolsu baş (Arat 1999:111)

KB: 4138 apang tegse emdi *sü erki* sanga

aḳı bol oḍuġ tur ay ersig tonga (Arat 1999:417)

3.2.1.2. Soru Zarfı/Zamiri/Edatı + erki

Kutadgu Bilig'de *erki* edatının çoğunlukla soru kalıplarıyla kullanıldığı tespit edilmiştir. *Erki* edatı "kim,kayu,mu,mü,ne,nece,negü" gibi soru kalıplarında sonra kullanılmıştır.

KB: 6565 turayı barayı ajunuġ kezeyi

vefalıġ *kim erki* ajunda tileyi (Arat 1999:647)

KB: 1390-1391 ajun bir tüşün ol gürüng bir tüşün

bu tüşün ḳopursa tüşün ol ajun

küḍer ol ajunda sanga iki yol

bu iki yolungda *ḳayu erki* yol (Arat 1999:156)

KB: 3198 esen *barmu erki* et öz inçlikin

negü teg yüḍer *erki* öḍlek yükin (Arat 1999:326)

KB: 3320 taḳı bir sözüg ay *ne erki* aḍın

anı ma manga sözle ḳoḍma kiḍin (Arat 1999:336)

KB: 5700 bu keçmiş tiriglikke öknür özüm

neçe erki ḳalmış künüm ay yüzüm (Arat 1999:566)

KB: 6233 sanga kim tegürdü bu ḳaḍġu saḳınç

negü erki ḥaling sözüng ne erinç (Arat 1999:617)

KB: 5121 negü asġı bolġay mening sözlerim

tusulġaymu erki sanga ötlerim (Arat 1999:511)

3.2.1.3. Fiil+Kip+ erki

3.2.1.3.1. Fiil+Geniş Zaman + erki

KB: 1528-1529 ne mungluġ turur körse yalnguḳ özi

yorırda yatar eti keslür sözi

ḳayudın *kelir erki* ḳança barır

ḳayuda *turur erki* ḳayda yorır (Arat 1999:170)

KB: 3198 esen barmu erki et öz inçlikin

negü teg *yüḍer erki* öḍlek yükin (Arat 1999:326)

KB: 637-638 bu ay toldı aydı ay ilig ḳutı

negüke *buşar erki* toldı otı

yazuḳum ne erki bilümez özüm

Ayu birsü evre eşitsü sözüm (Arat 1999:79-80)

3.2.1.3.2. Fiil + Görülen Geçmiş Zaman + erki

Karahanlıcada *erki* edatının fiillerin görülen geçmiş zaman eki olan -D˚ ekiyle çekiminden sonra da kullanıldığı tespit edilmiştir.

KB: 1130 nelük *ḳoḍtum erki* bu eḍgü işig

nelük *söktüm erki* yazuḳsuz kişig (Arat 1999:130)

KB: 3305 nelük *kelding erki* olarnı ḳoḍup

buḍun yüklerin sen boyunḳa yüḍüp (Arat 1999:334)

KB: 369 negü *ḳıldım erki* elig men sanga

nelük türdüng emdi bu öçke manga (Arat 1999:51)

Görülen geçmiş zaman kipinin soru çekimlerinden sonra da *erki* edatı kullanılmıştır.

KB: 5763 *unıttıng mu erki* azu örtülüp

bu iş ötrü tutung ne asġı körüp (Arat 1999:572)

KB: 5772 *unıttıng mu erki* bu eḍgülerig

yanut ḳılmaġumu ay köngli tirig (Arat 1999:573)

3.2.1.3.3. Fiil + Gelecek Zaman + erki

Kutadgu Bilig'de *erki* edatının gelecek zaman kipi olan -ġay, -gey ve -ge eklerinden sonra kullanıldığı tespit edilmiştir.

KB: 5121 negü asġı bolġay mening sözlerim

tusulġaymu erki sanga ötlerim (Arat 1999:511)

KB: 3824 yanamu mini *ıḍġay erki* ilig

oḳıġalı yandru ay ḳılḳı silig (Arat 1999:384)

KB: 5343 bu kün bizke tegdi bu tirki yimi

neçe *birge erki* yigü keḍgümi (Arat 1999:531)

Gelecek zaman kipinin soru çekimlerinden sonra da *erki* edatının kullanılmıştır.

KB: 3160 *sırılġaymu erki* ilig altunı

ilengeymü erki manga ol köni (Arat 1999:322)

3.2.2. Erki Edatının Anlamsal İncelemesi

Reşid Rahmeti Arat'ın Kutadgu Bilig çevirisinden faydalanılarak *erki* edatının anlam incelemesi yapılmaya çalışılmıştır.

3.2.2.1. Hayıflanma Anlamı

KB: 1130 nelük ḳoḍtum erki bu eḍgü işig

nelük söktüm erki yazuḳsuz kişig (Arat 1999:130)

"Ah, sanki niçin bu iyi işi bıraktım; sanki niçin bu günahsız insanlara kötü sözler söyledim."

3.2.2.2. İhtimal Anlamı

KB: 4138 apang tegse emdi sü erki sanga

aḳı bol oḍuġ tur ay ersig tonga (Arat 1999:417)

"Eğer sana ordu başına geçmek kısmet olursa; ey merd yiğit, cömerd ol ve uyanık dur."

3.2.2.3. Merak Anlamı

KB: 1390-1391 ajun bir tüşün ol gürüng bir tüşün

bu tüşün ḳopursa tüşün ol ajun

küḍer ol ajunda sanga iki yol

bu iki yolungda ḳayu erki yol (Arat 1999:156)

"Bu dünya—bir konak, mezarın—ikinci bir konaktır; bundan sonraki ilk konak — öteki dünyadır. O dünyada seni iki yol bekler; bu iki yoldan, acaba, hangisi sana nasip olacaktır"

KB: 1528-1529 ne mungluġ turur körse yalnguḳ özi

yorırda yatar eti keslür sözi

ḳayudın kelir erki ḳança barır

ḳayuda turur erki ḳayda yorır (Arat 1999:170)

"Dikkat edersen, insan ne kadar âciz bir mahlûktur; yürürken, yere serilir ve sesi kesilir. Nereden gelir, nereye gider; nerede durur, nerede yürür?"

KB: 3198 esen barmu erki et öz inçlikin

negü teg yüḍer erki öḍlek yükin (Arat 1999:326)

"Vücûdun sağ ve sıhhattemidir; devran yükünü acaba nasıl yükleniyor."

KB: 3305 nelük kelding erki olarnı ḳoḍup

buḍun yüklerin sen boyunḳa yüḍüp (Arat 1999:334)

"Halkın yükünü boynuna yüklendikten sonra, onları bırakıp, nasıl buraya geldin?"

KB: 3320 taḳı bir sözüg ay ne erki aḍın

anı ma manga sözle ḳoḍma kiḍin (Arat 1999:336)

“Başka söyleyeceğin sözün ne ki, onu da bana söyleyiver.”

KB: 5343 bu kün bizke tegdi bu tirki yimi

neçe birge erki yigü keḍgümi (Arat 1999:531)

“Bu sofradan yemek yemek bugün bize nasîp oldu; acaba bize daha ne kadar yiyecek ve giyecek verecek?”

KB: 5687 negü ḳaḍġu tegdi ne erki ḥalıng

manga sözlegil söz sen açġıl tiling (Arat 1999:564)

“Başına ne gibi bir derd geldi, neyin var, bana" söyle, izah et.”

KB: 5700 bu keçmiş tiriglikke öknür özüm

neçe erki ḳalmış künüm ay yüzüm (Arat 1999:566)

“Ben bu geçmiş hayata pişmanım; ey güzel yüzlüm, acaba bundan sonraki günlerim nasıl geçecektir.”

KB: 5961 ayıttı ḳayudın kelir sen tiyü

tileking ne erki sözüng ay bügü (Arat 1999:591)

“Ona nereden geliyorsun dedi; ey hakim, acaba sözün ve dileğin nedir?”

KB: 6179 ölümde basa kör iki yol küḍer

ikide ḳayu erki barġu yolum (Arat 1999:612)

“Ölümden sonra insanı iki yol bekler; acaba bu ikisinden hangisi benim yolum olacaktır.”

KB: 6233 sanga kim tegürdü bu ḳaḍġu saḳınç

negü erki ḥaling sözüng ne erinç (Arat 1999:617)

“Sana bu kaygı ve kederi getiren kim; hâlin nedir ki; cevâbını öğrenmek isterim.

KB: 6254 bizinge turur iş yarın ay bügü

ne erki tiriglik ne erti tigü (Arat 1999:619)

“Ey hakîm, bu iş yarın bizimdir; acaba hayatımız nasıl geçecek ve bize ne ulaşacak.”

KB: 6280 negü erki ḥali köreyin anıng

tirig barmu erki ḳadaşım mening (Arat 1999:622)

“Acaba ne hâldedir, onu bir göreyim; hayatta olup-olmadığını bir öğreneyim.”

KB: 6405 uḍırmu üni yoḳ ya tınmaz tını

negü erki ḥali biligli ḳanı (Arat 1999:633)

“Uyurlar mı, sesleri yok ve nefes almazlar; hâlleri acaba nasıldır, bunu bilen hani.”

KB: 6574 iḍim mungḳa tegdim vefasızḳa tuştum

vefalıġ kim erki sevüg can bireyi (Arat 1999:648)

“Hükümdarım buna ulaştım ve vefasıza düştüm. Sevgili canı vereceğim vefalı (kişi) kim ki?”

3.2.2.4. Sitem-Neden Anlamı

KB: 369 negü ḳıldım erki elig men sanga

nelük türdüng emdi bu öçke manga (Arat 1999:51)

“Ey elli, ben sana ne yaptım ki, neden bana şimdi böyle kin bağladın.”

KB: 637-638 bu ay toldı aydı ay ilig ḳutı

negüke buşar erki toldı otı

yazuḳum ne erki bilümez özüm

Ayu birsü evre eşitsü sözüm (Arat 1999:79-80)

“Ay-Toldı: Ey devletli hükümdar, acaba neye hiddet buyuruldu da böyle âteş kesildin. Acaba günâhım nedir, kendim bilmiyorum; bana bunu söyle, sonra bir de benim sözümü dinle.”

3.2.2.5. Şüphe Anlamı

KB: 3970 ayur ay ḳadaşım ne erki iging

mini munça yavlaḳ eḍerdi beging (Arat 1999:400)

“Sonra: Ey kardeşim, senin ne eksiğin var ki, beyin beni bu kadar ısrarla takip ediyor, dedi.”

KB: 5121 negü asġı bolġay mening sözlerim

tusulġaymu erki sanga ötlerim (Arat 1999:511)

“Benim sözlerimin ne faydası olacaktır; acaba nasihatlerim sana faydalı olabilir mi?”

KB: 5763 unıttıng mu erki azu örtülüp

bu iş ötrü tutung ne asġı körüp (Arat 1999:572)

“Sen bir şeyi acaba unuttun mu, yoksa bu kapalı mı kaldı; ne fayda umarak, bu işi yapmak istiyorsun.”

KB: 5772 unıttıng mu erki bu eḍgülerig

yanut ḳılmaġumu ay köngli tirig (Arat 1999:573)

“Bu iyilikleri, unuttun mu ki; ey gönlü diri; bütün bunlara karşı cevap bulmadın mı? ”

KB: 6568 vefa ḳaḥṭı boldı cefa toldı dünya

vefa kimde erki men azraḳ ḳolayı (Arat 1999:648)

3.2.2.6. Şüphesiz Anlamı

KB: 3824 yanamu mini ıḍġay erki ilig

oḳıġalı yandru ay ḳılḳı silig (Arat 1999:384)

“Ey temiz kalpli insan, seni tekrar davet etmek için, hükümdar, hiç şüphesiz, beni yine gönderecektir.”

3.2.2.7. Tereddüt Anlamı

KB: 3160 sırılġaymu erki ilig altunı

ilengeymü erki manga ol köni (Arat 1999:322)

“Hükümdarın altını acaba ona tesir eder mi; o doğru insan acaba beni takdir mi eder.”

KB: 6337 ol itti işin kör ḳutuldı bu kün

bizing iş ne erki yazılmaz tügün (Arat 1999:627)

“O işini yoluna koydu, bugün artık kurtuldu; bizim hâlimiz acaba nasıl olacak, bu düğüm hâlâ çözülmedi.”

3.3. Harezm-Kıpçak Türkçesinde "Erki" Edatı

Nehcül Feradis'te şüphe ve tereddüd edatı olarak belirtilen *erki* edatının "*erkin*" şeklinde kullanımı da tespit edilmiştir. Kıpçak Türkçesi eserlerinden olan Codex Cumanicus, İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn, Seyf-i Sarayi'nin Gülistan Tercümesi, Baytaratü'l-Vâzıh ve Münyetü'l-Guzât adlı eserlerde erki edatının kullanılmadığı tespit edilmiştir.

3.3.1. Erki Edatının Söz Dizimsel Yapısı

3.3.1.1. Soru Zarfı/Zamiri/Edatı + ärki

KE: 38v/4-7-12 meni yaratġan teŋri mundaġ eyesiz tapuġsuz tėp yaratmadı bolġay, kimge tapuġ ḳılġu, neteg (2) tapuġ ḳılġu bilmes-men tėp saḳınç birle kün keçürürde aḫşam boldı, üŋürdin (3) çıḳdı, Zühre yulduznı kördi ġāyet yaruḳ, meniŋ teŋrim mundaġ *mu erki,* bu *mu erki*? tėp (4) Ḳavluhu taʿālā …… yaʿni (5) Ḳaçan ol Zühre yulduz batdı erse tuġġan, batġan, aḍnaġan teŋri- (6)-lıḳġa yaramaz mundaġlarnı sewmez-men tėdi. Ḳavluhu taʿālā: … Bir ança (7) ay tuġdı ol yulduzdın uluġraḳ aydı : meniŋ teŋrim bu *mu erki*? Ḳavluhu taʿālā:… (8).. Ḳaçan ay batdı erse, bu yime tuġar batar ermiş eger teŋrim meni köni (9) yolġa köndürmese yolsuzlardın bolġay erdi tėdi. Ḳavluhu taʿālā:… (10) .. Ol kėçeni bu saḳınç birle keçürdi, taŋ atdı erse (11) ḳaraŋḳu kitdi, ʿālem yarudı kėḍin kün tuġdı yulduzdın aydın yaruḳraḳ. (12) Mundaġ *mu erki*? bu uluġraḳ turur. Ḳavluhu taʿālā: … (Tezcan- Zülfikar 2014:53)

NF: 320-6 ol (5) kişi aydı: Bu meve taqı bu daraḫt üzesinde erdi. Velikin sen secde içinde kim tesbiḥ aytur erding, könglü- (6) –ngde bu endişe tüşti kim,ol unnung ḫamiri keldi-*mü erki*? tėp endişe qıldıng (7) erse, ol tesbiḥ dünya endişesi birle muḫteliṭ boldı erse, anıng tuşındaqı meve taqı yėrke tüşti, tėp (8) aydı, oyġandım. (Tezcan- Zülfikar 2014:222)

NF: 213-1/2 [213] (1) ..Ne ʿacab tüş kördüm, raḥmāni *mü erkin* yā taqı şeyṭāni *mü (2) erkin*? (Tezcan- Zülfikar 2014:146)

KE: 14v/ 8 (7) yaʿni Muḥammedni yumaŋ, Muḥammed arıġ turur. ʿAli aytur: meniŋ ḫātırım eḍin (8) boldı, mundaġ *mu kerek erki*? tėp sordum. Sen kim-sen kim Muḥammedni yumaḳnı menʿ ḳılur-sen (9) yumaḳ sünnetin Muḥammed ḳoyup turur. (Tezcan- Zülfikar 2014:21)

3.3.1.2. Fiil+Kip+ ärki

3.3.1.2.1. Fiil+Geniş Zaman + ärki

NF: 47-11 (10) baʿżılarını öltürdiler taqı mallarını aldılar. Taqı baʿżıları Medineke qaçıp keldiler erse, Peyġāmbar ʿas (11) qaḍġurdı taqı Cebre'ilke intiẓār qılur erdi ne ḫabar *kelür erki* tėp. Ol arada Mekkening bėgi Abū Sufyān keldi taqı Umm-i Ḥabibe (12)raẓhā qatınġa kirdi. (Tezcan- Zülfikar 2014:34)

HŞ:213-4330 yana tenlerdin uşbu canlar yitir

niteg *aḍrılur erki* bir ḫabar bir

cevāb aydı körünmemiş yol ol bil

işitmişimni aytayın işitgil (Hacıeminoğlu 1968:435)

3.3.1.2.2. Fiil + Görülen Geçmiş Zaman + ärki

HŞ: 31-595 bolur esrükke bir uyḳu kifāyet

çiçek kim çıḳ alurġa az suv kifayet

sorar ḳızlarġa kim uşbu ni ḥāl tip

ġalaṭ-mu *kördüm erki* bu ḫayāl tip

yana fermanladı bir ḳızġa kim tur (Hacıeminoğlu 1968: 215)

HŞ:40-785 ‘aceb ni boldı bilmen imdi ḫālıng

Zehir bizge birip kim yidi balıng

ıvuḳ tig kitting uş iy canım örki

ḳayu arslan ilinge *tüştüng erki* (Hacıeminoğlu 1968: 227)

HŞ:192-3895 kim uş sensiz süçüg ‘ömrüm irür zehr

ni teg *tüzdi erki* könglüng ‘aceb kim

köngül iksitting köngülsizdin iy cānım

3.3.1.3. Ärki + ti-

NF: 320-6 ol (5) kişi aydı: Bu meve taqı bu daraḫt üzesinde erdi. Velikin sen secde içinde kim tesbiḥ aytur erding, könglü- (6) –ngde bu endişe tüşti kim,ol unnung ḫamiri keldi-mü *erki? tėp* endişe qıldıng (7) erse, ol tesbiḥ dünya endişesi birle muḫteliṭ boldı erse, anıng tuşındaqı meve taqı yėrke tüşti, tėp (8) aydı, oyġandım. (Tezcan- Zülfikar 2014:222)

KE: 14v/ 8 (7) yaʿni Muḥammedni yumaŋ, Muḥammed arıġ turur. ʿAli aytur: meniŋ ḫāṭırım eḍin (8) boldı, mundaġ mu kerek *erki? tėp* sordum. Sen kim-sen kim Muḥammedni yumaḳnı menʿ ḳılur-sen (9) yumaḳ sünnetin Muḥammed ḳoyup turur. (Tezcan- Zülfikar 2014:21)

NF: 47-11 (10) baʿżılarını öltürdiler taqı mallarını aldılar. Taqı baʿżıları Medineke qaçıp keldiler erse, Peyġāmbar ʿas (11) qaḍġurdı taqı Cebre’ilke intiẓār qılur erdi ne ḫabar kelür *erki tėp.* Ol arada Mekkening bėgi Abū Sufyān keldi taqı Umm-i Ḥabibe (12)raẓhā qatınġa kirdi. (Tezcan- Zülfikar 2014:34)

3.3.1.4. İsim

ME:8/7 duvaḳ urdı küveç-ge ıydı anga evek yalavaçnı (7) yıratdı anı *ėrki* ḳıldı māl-nı, mirās aldı māl-nı, eskirtti māl-nı, yıġdı eski māl-nı, *ėrki* māl, eski māl, mirās alınmış māl ekin köyüldi,ekin biçesü boldı, biçesü vaktı boldı ekin-ning. (Yüce 1993: 32)

ME:34/2 yumşaḳ-lıḳ ḳıldı işde boyun südi anga (2) tutuġ bėrdi ol nėme duşında, tutuġ ḳoydı *ėrki* boldı nėrse tėk ḳoḏuttı tėprengen-ni, tölendürdi tėprengen-ni ḳondurdı anga ḳonaḳda (Yüce 1993: 37)

ME:181/8 saḳlandı yavuzluḳdın, arıġ köngül açar yerge çıḳdı (8) *erki* boldı ḫurma yıġacı könglek keydi. (Yüce 1993: 69)

3.3.2. Erki Edatının Anlamsal İncelemesi

3.3.2.1. İyi Anlamı

ME:8/7 duvaḳ urdı küveç-ge ıydı anga evek yalavaçnı (7) yıratdı anı ėrki ḳıldı māl-nı, mirās aldı māl-nı, eskirtti māl-nı, yıġdı eski māl-nı, ėrki māl, eski māl, mirās alınmış māl ekin köyüldi, ekin biçesü boldı, biçesü vaktı boldı ekin-ning. (Yüce 1993: 32)

"Çömleğe kapak taktı, ona elçiyi acele gönderdi, onu uzaklaştırdı, malı iyi yaptı, malı miras aldı, malı eskitti, iyi malı topladı, iyi mal, eski mal, miras alınmış mal (olan) ekin olgunlaştı, ekin biçilesi oldu, ekinin biçilecek vakti oldu (geldi)."

ME:34/2 yumşaḳ-lıḳ ḳıldı işde boyun südi anga (2) tutuġ bėrdi ol nėme duşında, tutuġ ḳoydı ėrki boldı nėrse tėk ḳoḏuttı tėprengen-ni, tölendürdi tėprengen-ni ḳondurdı anga ḳonaḳda (Yüce 1993: 37)

"Yumuşattı, ona boyun eğdi, onun karşılığında rehin verdi, rehin bıraktı, iyi oldu, hareket eden şeyi tek bıraktı, hareket eden şeyi sabitleştirdi, onun için konakta konaklattı."

ME:181/8 saḳlandı yavuzluḳdın, arıġ köngül açar yerge çıḳdı (8) erki boldı ḫurma yıġacı könglek keydi. (Yüce 1993: 69)

“Kötülükten korundu, temiz gönül açan yere çıktı. İyi oldu, hurma ağacı gömlek giydi.”

3.3.2.2. Şaşırma Anlamı

HŞ: 31-595 bolur esrükke bir uyḳu kifāyet

çiçek kim çıḳ alurġa az suv kifayet

sorar ḳızlarġa kim uşbu ni ḥāl tip

ġalaṭ-mu kördüm erki bu ḫayāl tip

yana fermanladı bir ḳızġa kim tur (Hacıeminoğlu 1968: 215)

3.3.2.3. Şüphe Anlamı

KE: 38v/4-7-12 meni yaratġan teŋri mundaġ eyesiz tapuġsuz tėp yaratmadı bolġay, kimge tapuġ ḳılġu, neteg (2) tapuġ ḳılġu bilmes-men tėp saḳınç birle kün keçürürde aḫşam boldı, üŋürdin (3) çıḳdı, Zühre yulduznı kördi ġāyet yaruḳ, meniŋ teŋrim mundaġ mu erki, bu mu erki? tėp (4) Ḳavluhu taʿālā …… yaʿni (5) Ḳaçan ol Zühre yulduz batdı erse tuġġan, batġan, aḍnaġan teŋri- (6)-lıḳġa yaramaz mundaġlarnı sewmez-men tėdi. Ḳavluhu taʿālā: … Bir ança (7) ay tuġdı ol yulduzdın uluġraḳ aydı : meniŋ teŋrim bu mu erki? Ḳavluhu taʿālā:… (8).. Ḳaçan ay batdı erse, bu yime tuġar batar ermiş eger teŋrim meni köni (9) yolġa köndürmese yolsuzlardın bolġay erdi tėdi. Ḳavluhu taʿālā:… (10) .. Ol kėçeni bu saḳınç birle keçürdi, taŋ atdı erse (11) ḳaraŋḳu kitdi, ʿālem yarudı kėḍin kün tuġdı yulduzdın aydın yaruḳraḳ. (12) Mundaġ mu erki? bu uluġraḳ turur. Ḳavluhu taʿālā: … (Ata 1997:53)

"'Beni yaratan Tanrı böyle sahipsiz ibadetsiz diye yaratmamış olacak, kime ibadet edilecek, nasıl ibadet edilecek bilmiyorum.' diye endişe ile gün geçirirken akşam oldu, mağaradan çıktı. Gayet parlak Zühre yıldızını gördü, 'Benim Tanrım böyle mi ki, bu mu ki?' dedi. Zühre yıldızı battığı zaman "Doğan, batan, değişen tanrılığa yaramaz, böylelerini sevmem." dedi. Bir zaman sonra ay doğdu, o yıldızdan daha uluydu (şöyle) dedi: 'Benim tanrım bu mu ki?' Ay battığı zaman 'Bu da doğar, batarmış eğer tanrım beni doğru yola yöneltmezse yolsuzlardan olacağım.' dedi. O geceyi bu düşünceyle geçirdi, Tan vaktinde karanlık gitti, dünya aydınlandı sonra yıldızdan daha parlak gün doğdu. 'Böyle mi ki? Bu daha uludur.'"

NF: 320-6 ol (5) kişi aydı: Bu meve taqı bu daraḫt üzesinde erdi. Velikin sen secde içinde kim tesbiḥ aytur erding, könglü- (6) –ngde bu endişe tüşti kim, ol unnung ḫamiri keldi-mü erki? tėp endişe qıldıng (7) erse, ol tesbiḥ dünya endişesi birle muḫteliṭ boldı erse, anıng tuşındaqı meve taqı yėrke tüşti, tėp (8) aydı, oyġandım. (Tezcan- Zülfikar 2014:222)

"O kişi (şöyle) dedi: Bu meyve de bu ağaç üzerindeydi. Fakat sen secde içinde tesbih okurduğunda, gönlüne bu endişe düştüğünde, o unun hamuru geldi mi ki? diye endişenlendinse o tesbih dünya endişesi ile karıştıysa, onun karşılığındaki meyve de yere düştü diye söyledi, uyandım."

NF: 213-1/2 [213] (1) ..Ne ʿacab tüş kördüm, raḥmāni mü erkin yā taqı şeyṭāni mü (2) erkin? (Tezcan- Zülfikar 2014:146)

"Ne acayib düş gördüm, rahmani mi ki ya da şeytani mi ki?

HŞ:40-785 'aceb ni boldı bilmen imdi ḫālıng

Zehir bizge birip kim yidi balıng

ıvuḳ tig kitting uş iy canım örki

ḳayu arslan ilinge tüştüng erki (Hacıeminoğlu 1968: 227)

HŞ:213-4330 Yana tenlerdin uşbu canlar yitir

niteg aḏrılur erki bir ḫabar bir

cevāb aydı körünmemiş yol ol bil

işitmişimni aytayın işitgil (Hacıeminoğlu 1968:435)

HŞ:192-3895 kim uş sensiz süçüg ‘ömrüm irür zehr

ni teg tüzdi erki könglüng ‘aceb kim

köngül iksitting köngülsizdin iy cānım

HŞ:131-2635 eger yilsem yazılar tınmadın hiç

songumda yoḳ köligemdin aḏın hiç

ni it canlıġ kişi men erki bilmen (Hacıeminoğlu 1968:334)

3.3.2.4. Tereddüt Anlamı

KE: 14v/ 8 (7) yaʿni Muḥammedni yumaŋ, Muḥammed arıġ turur. ʿAli aytur: meniŋ ḫātırım eḍin (8) boldı, mundaġ mu kerek erki? tėp sordum. Sen kim-sen kim Muḥammedni yumaḳnı menʿ ḳılur-sen (9) yumaḳ sünnetin Muḥammed ḳoyup turur. (Ata 1997:21)

“yani Muhammed’i yıkamayın, Muhammed temizdir. Ali şöyle dedi: ‘Benim hatırım başkaydı, böyle olması gerekli mi ki’ diye sordum. Sen kimsin ki Muhammmed’i yıkamayı ben yaparım yıkamak sünnetini Muhammed koymuştur.”

NF: 47-11 (10) baʿżılarını öltürdiler taqı mallarını aldılar. Taqı baʿżıları Medineke qaçıp keldiler erse, Peyġāmbar ʿas (11) qaḍġurdı taqı

Cebre'ilke intiẓār qılur erdi ne ḫabar kelür erki tėp. Ol arada Mekkening bėgi Abū Sufyān keldi taqı Umm-i Ḥabibe (12)raẓhā qatınġa kirdi. (Tezcan- Zülfikar 2014:34)

"Bazılarını öldürdüler ve mallarını aldılar. Ve bazıları Medineye kaçıp geldilerse, Peygamber 'as endişe etti ve ne haber gelir ki diye Cebraili bekledi."

3.4. Çağatay Türkçesinde "Erki" Edatı

Çağatay Türkçesinde *erki* edatının "*erki, irkin, ikin, ėrken, ėkin ve ėrkin*" biçimlerinin sıkça kullanıldığı görülmektedir. Babür Divanında *erki* edatı "irkin (3 kez) , ikin (6 kez)", Mübeyyen Der Fıkh'da ise "ikin (3 kez)" şekillerinde geçmektedir. Çağatayca Gülistan Tercümesinde edatın sadece bir yerde *erki* şeklinde geçtiği tespit edilmiştir. Ali Şir Nevayi'nin Leyli vü Mecnun adlı eserinde ise *erki* edatı "ėrken (1), ėkin (32) ve ėrkin (23)" şekillerinde sık kullanılmıştır. Abuşka Lügatında "irkin" kelimesi iki madde halinde verilmiştir:

"İrkin: Bu ʿibāret bir fiʿlüñ āḫirine lāḥiḳa olur, istifhām maḥallinde gāhi edāt-ı istifhāmla ki müleffizidür cemʿ olur. Neteki bu ġazelde redif vākıʿ olmışdur ki maṭlaʿı budur.

Beyt: Bu kice hicr küni ḳır küni mü irkin

Yoḳ irse ṣaʿb ġamım duzāḫı tütüni mü irkin"[58]

"İrkin: Kaf, kaf-ı ʿArabi'dür. Bir lafzla daḫı istiʿmāl olınur ki bolmadı irkin, olmadı mı ki dimekdür; itmedi irkin, eylemedi mi ki dimekdür. Neteki Ḫazā'inü'l-Maʿāni'de bir rübāʿide gelür.

Rübāʿi: İllik bile altmışġa yetti ḳademim

Ni maʿni ki bolmadı irkin raḳamım

[58] Muharrem Güzeldir, **Abuşka Lügatı (Giriş- Metin-İndeks)**, Doktora Tezi, Erzurum 2002, s. 81.

Ni ṭarafa ki sebt itmedi ḳalemim

Kim yoḳ biridin ḫāṭır ara cüz elemim”[59]

3.4.1. Erki Edatının Söz Dizimsel Yapısı

3.4.1.1. Soru Zarfı/Zamiri/Edatı + irkin/ikin/ėkin

BD:83/5 Bar *mu irkin* ʿışḳ ilide belki ʿālem ehlide

munça çaġlıġ ḥasret ü endūh kim Bābürdedür (Yücel 1995:167)

BD: 453 Bar *mu irkin* hîç nime ʿālemde hicrāndın yaman

Her ni kim andın yamanraḳ yoḳ bu devrāndın yaman (Yücel 1995:292)

BD: 34/5 Rindler allıda ḥayvān suyını köp öge sin

İy Ḫıżır bar *mu ikin* ol su mey-i gül-gūnça (Yücel 1995:138)

BD: 132/28 Tingri ḳılġay *mu ikin* ṭurfe sebeb

Ḥāṣıl olġay *mu ikin* uşbu ṭaleb (Yücel 1995:213)

BD: 541/2 Niçe ister sin mining derdimġa dermān iy ṭabib

ʿIşḳ derdi yaḫşı bolġay *mu ikin* dermān bile (Yücel 1995:311)

LM: 1240 nė ėrkin anıng atası ḥāli

bi-çāre anasının melāli (Çelik 1993: 202)

LM: 1242 *ḳay* güldin *ėkin* bu ḫār- ḫārı

[59] Güzeldir, **Abuşka Lügatı (Giriş- Metin-İndeks)**, s. 76.

ḳay servdin esk-i cuy-bārı (Çelik 1993: 202)

LM:1542 āyā *nė ėkin* ġamımda ḥāli

çırmanmaġ ile ten çü nāli (Çelik 1993: 233)

GT: 45/6 melāmet-din selāmet bolġay-*mu erki* … (Berbercan 2011: 143)

LM: 1543 ʿışḳım otıda yadar *mu ėrkin*

hicrim ġamıda çıdar *mu ėrkin* (Çelik 1993: 233)

LM:1547 çihrem tilep olsa nevḥa-engiz

ėyler *mü ėkin* sirişki gül-riz (Çelik 1993: 233)

LM:1550 laʿlim ki su aḳızur közidin

barur *mu ėkin* su dėk özidin (Çelik 1993: 234)

LM:1551 aġzım sözin ėylegeç tekellüm

bolur *mu ėkin* ʿadem ara güm (Çelik 1993: 234)

LM:1556 ėrnim ġamı eşkin ėte ceyḥūn

barur *mu ėkin* ol eşk-i mey-gūn (Çelik 1993: 234)

LM:1557 ḥālim ġamı yėp toyar *mu ėrkin*

köz merdümini oyar *mu ėrkin* (Çelik 1993: 234)

LM:1559 ister *mü ėkin* yüzümni her kün

yoḳlar mu ėkin saçımnı her tün (Çelik 1993: 235)

LM:1560 derdimdin özi yadap ėkin mü

hicrimdin işi ḫarāb ėkin mü (Çelik 1993: 235)

LM:61 bu işte nė bilsün ėl kemāhi

nė ėrkeni ḥikmet-i ilāhi (Çelik 1993: 78)

LM:1544 şevḳum çıḳarur *mu ėrkin* āhın

āhı uçurur mu cismi kāhın (Çelik 1993: 233)

3.4.1.2. Fiil+Kip+ ärki

3.4.1.2.1. Fiil+Geniş Zaman + irkin/ikin/ėrkin/ėkin

BD: 116/5 Dime ni boldı işing fikr ḳılġıl iy Bābür

Ni bolsa ol *bolur irkin* işimni fikr iteyin (Yücel 1995:186)

BD: 103/2 Bu naṣiḥatim anla ni bilür kişi yangla

Ni *bolur ikin* tangka sin bu kün ġanimet tut (Yücel 1995:179)

LM:1555 közüm sarı sürse mācerānı

Körmes ėkin aḳ ile ḳaranı (Çelik 1993: 234)

LM:2219 saçıngġa yapışsa ḫār u ḫāşāk

kim *tartar ėkin* birin birin pāk (Çelik 1993: 301)

LM:2220 farḳıng ki yėmiş ḳuş āşyānı

kim *ürkütür ėrkin* andın anı (Çelik 1993: 301)

LM:2221 başıng ki sipihr uşattı derhem

kim *bağlar ėkin* alarġa merhem (Çelik 1993: 301)

LM:2222 oltursa yüzünge gerd-i ḫʷārı

kim *arıtur ėrkin* anı barı (Çelik 1993: 301)

LM:2223 cisming ki ḳanasa ġam taşıdın

kim *yur ėkin* anı köz yaşıdın (Çelik 1993: 301)

LM:2224 ḫāri ki kefingġa barur ėrkin

kirpik bile kim *çıḳarur ėrkin* (Çelik 1993: 301)

LM:2225 hicr otı teningni köydürür çaġ

kim *saçar ėkin* ol otḳa tofraġ (Çelik 1993: 301)

LM:2228 taġ içide ısıġ olsa maʿlūm

sāye *ḳılur ėrkin* üstünge būm (Çelik 1993: 302)

LM:2229 virānede mühlik olsa endūh

çaġz *ėyler ėkin* başıng üze rūḥ (Çelik 1993: 302)

LM: 2230 hicrān tüni cānıng alsa bi-bāk

ṣubḥ *ėyler ėkin* sanga yaḳa çāk (Çelik 1993: 302)

LM:2232 tün başınga vaḥş olur ėkin cemʿ

allıngda böri közi ėkin şemʿ (Çelik 1993: 302)

LM:2233 ḳan yutḳalı isteseng piyale

tapılmas ėkin meğer ki lāle (Çelik 1993: 302)

3.4.1.2.2. Fiil + Gelecek Zaman + ėkin

LM: 1170 andaḳ tapıban çü ḫayl çāvuş

kim *bolġan ėkin* ol ikki bi-huş (Çelik 1993: 195)

3.4.1.2.3. Fiil + Görülen Geçmiş Zaman + ėkin

LM:1330 mėn ḫasteni ėylemekde mevcud

nė *ėrdi ėkin* ḳażāġa maḳṣud (Çelik 1993: 211)

LM:2347 bolġanda füsūn ḳılurġa hem-dem

Üylenmek işin *dėdi ėkin* hem (Çelik 1993: 313)

LM:1051 bu vāḳıʿa terki *tuttı ėrkin*

Ol vesveseni *unuttı ėrkin* (Çelik 1993: 183)

LM:1522 kim bağrıma ḫār *tiktim ėrkin*

nė kökke başımnı çektim ėrkin (Çelik 1993: 231)

3.4.1.2.4. Fiil + Öğrenilen Geçmiş Zaman + ėkin

LM:1000 kim yār ayaġıġa *yėtmiş ėrkin*

tofraġını sürme *ėtmiş ėrkin* (Çelik 1993: 177)

3.4.1.3. İsim + ėrkin/ėkin

LM:1243 bu ḫāliġa kim *vesile ėrkin*

ḳıble-gehi nė *ḳabile ėrkin* (Çelik 1993: 202)

LM:2226 ḳum üzre yıḳılsa cism-i zārıng

kim *bar ėkin* anda ġam-güsārıng (Çelik 1993: 301)

LM:2227 her yan yügürürde zār u bi-kes

sāyeng sanga *hem-reh ėrkin* ü bes (Çelik 1993: 302)

LM:2231 ġam ża'fıda dest üzre yatsang

ḳum *bister ėkin* ayaġ uzatsang (Çelik 1993: 302)

LM:2398 dėdi ki nėdin *misāl ėkin* bu

sübḥān-allāh nė *ḥāl ėkin* bu (Çelik 1993: 318)

3.4.2. Erki Edatının Anlamsal İncelemesi

3.4.2.1. Şüphe Anlamı

BD: 132/28 Tingri ḳılġay mu ikin ṭurfe sebeb

Ḥāṣıl olġay mu ikin uşbu ṭaleb (Yücel 1995:213)

"Tanrı yeniye sebep olacak mı ki

Bu istek gerçekleşecek mi ki"

BD: 541/2 Niçe ister sin mining derdimġa dermān iy ṭabib

'Işḳ derdi yaḫşı bolġay mu ikin dermān bile (Yücel 1995:311)

"Ey Tabip, benim derdime derman için ne kadar istersin

Derman ile aşk derdi iyileşecek mi ki?"

GS 63/52-3 Ḫūblar ḳul boldılar līkin perīler ḳaçtılar

'Ālem içre ādemī bir sėnçe bar ėrkin mü ḫūb (Kut 2003: 63/52-3)

“İyiler kul oldular ama periler kaçtılar

İyilik âlem içinde insanoğlunu bir senc var mı ki?”

LM: 1242 ḳay güldin ėkin bu ḫār- ḫārı

ḳay servdin eşk-i cuy-bārı (Çelik 1993: 202)

“Bu isteği hangi gülden ki, ırmağın gözyaşı hangi selviden ki?”

LM:1243 bu ḥāliġa kim vesile ėrkin

ḳıble-gehi nė ḳabile ėrkin (Çelik 1993: 202)

“Bu haline kim sebep (olan) kim ki, kıblenin yeri hangi kabile ki?”

LM:1330 mėn ḫasteni ėylemekde mevcud

nė ėrdi ėkin ḳażāġa maḳṣud (Çelik 1993: 211)

“Ben hastanı mevcut eylemek için kazadan isteğin neydi ki”

LM:1550 laʿlim ki su aḳızur közidin

barur mu ėkin su dėk özidin (Çelik 1993: 234)

“Dudaklarım ki su akıtır gözünden; su gibi özünden gelir mi ki”

LM:1551 aġzım sözin ėylegeç tekellüm

bolur mu ėkin ʿadem ara güm (Çelik 1993: 234)

“Ağzım sözün ile söyleyecek, yoklukla kayıp arasında olur mu ki”

LM:1557 ḥālim ġamı yėp toyar mu ėrkin

köz merdümini oyar mu ėrkin (Çelik 1993: 234)

“Halim gamı yiyerek doyar mı ki, göz bebeğini oyar mı ki”

LM:1558 yād ėtse tezerv dėk ḫırāmım

bolur mu ėkin esir-i dāmım (Çelik 1993: 235)

“ Sülün gibi nazlı gidişimi ansa,acaba tuzağımın esiri olur mu”

LM:2220 farḳıng ki yėmiş ḳuş āşyānı

kim ürkütür ėrkin andın anı (Çelik 1993: 301)

“ Ayrılığın ki kuş yuvasını yıkmış, Acaba ondan onu kim korkutur.”

LM:2398 dėdi ki nėdin misāl ėkin bu

sübḥān-allāh nė ḥāl ėkin bu (Çelik 1993: 318)

“ Dedi ki acaba örneğin neden bu, sübḥān-allāh bu ne hal ki”

LM:1544 şevḳum çıḳarur mu ėrkin āhın

āhı uçurur mu cismi kāhın (Çelik 1993: 233)

“Şevkim ahını çıkarır mı ki, ahı cismi samanı uçurur mu?

3.4.2.2. Şüphesiz Anlamı

BD: 116/5 Dime ni boldı işing fikr ḳılġıl iy Bābür

Ni bolsa ol bolur irkin işimni fikr iteyin (Yücel 1995:186)

“Ey babür işin ne olduğu değil mi fikir ver ne olsa o olur ki işini yapayım.”

BD: 563/2 Köp yaḫşı ikin ehl-i ḫıredning ḳaşıda

Kim aġrıtıban atanı ʿāṣi bolmaḳ (Yücel 1995:323)

“Şüphesiz ki çok iyi akıl ehlinin önünde atanı inciten günahkâr kim?”

LM: 1170 andaḳ tapıban çü ḫayl çāvuş

kim bolġan ėkin ol ikki bi-huş (Çelik 1993: 195)

“Onun gibi bulacak çünkü çavuş halkı, o iki deli kim olacak ki”

LM:1555 közüm sarı sürse mācerānı

Körmes ėkin aḳ ile ḳaranı (Çelik 1993: 234)

“Gözüm taraf devam etmek macera; ak ile karayı görmez ki”

LM:2227 her yan yügürürde zār u bi-kes

sāyeng sanga hem-reh ėrkin ü bes (Çelik 1993: 302)

“Zavallı ve kimsesiz her tarafta yürüdüğünde sana gölgen yoldaş ve yeterli.”

LM:2228 taġ içide ısıġ olsa maʿlūm

sāye ḳılur ėrkin üstünge būm (Çelik 1993: 302)

“Dağ içinde sıcaklık olsa belli, üstüne yer gölge olur ki”

LM:2234 olturur ėkin çibin ḳaşınġa

ėvrülür ėkin ḳoyun başınġa (Çelik 1993: 302)

“Önüne sinek oturur ki, koyun başına döner ki”

LM:2229 virānede mühlik eden olsa endūh

Çaġz ėyler ėkin başıng üze rūḥ (Çelik 1993: 302)

“Viranede gam helak etse, başının üzerinde ruh korku verir ki.”

LM: 2230 hicrān tüni cānıng alsa bi-bāk

ṣubḥ ėyler ėkin sanga yaḳa çāk (Çelik 1993: 302)

“Ayrılık gecesi canını alsa korkusuz, senin için (gecenin) kenarı yarılır sabah eyler ki.”

LM:2231 ġam żaʿfıda dest üzre yatsang

ḳum bister ėkin ayaġ uzatsang (Çelik 1993: 302)

“Gam gam güçsüzlükte el üzerine yatsan, ayak uzatsan kum yatak (olur) ki”

LM:2232 tün başınga vaḥş olur ėkin cemʿ

allıngda böri közi ėkin şemʿ (Çelik 1993: 302)

“Gece başına yabani hayvanlar toplanır ki, karşında kurt gözü mum (olur) ki”

LM:2233 ḳan yutḳalı isteseng piyale

tapılmas ėkin meğer ki lāle (Çelik 1993: 302)

“Kan yutmak istersen kadeh, lale bulunmaz ki”

LM:2347 bolġanda füsūn ḳılurġa hem-dem

Üylenmek işin dėdi ėkin hem (Çelik 1993: 313)

“Sihir olduğunda dost olana, şüphesiz hem evlenmek işin dedi”

LM:1000 kim yār ayaġıġa yėtmiş ėrkin

tofraġını sürme ėtmiş ėrkin (Çelik 1993: 177)

“Kim yârin ayağına ulaşmış ki, toprağını sürme etmiş ki”

LM:1051 bu vāḳıʿa terki tuttı ėrkin

Ol vesveseni unuttı ėrkin (Çelik 1993: 183)

“Bu olayı terk etti ki,şüphesiz o vesveseyi unuttu.”

LM:1522 kim baġrıma ḫār tiktim ėrkin

nė kökke başımnı çektim ėrkin (Çelik 1993: 231)

“Bağrıma diken diktim ki, göğe başımı çektim ki.”

LM:1554 fikri ki müjemdin ėyler ėrkin

yüz ḫār ara köngli nėyler ėrkin (Çelik 1993: 234)

“Şüphesiz fikrini kirpiğimden alır, yüz diken arasında gönlü ne yapar ki”

3.4.2.3. Tereddüt Anlamı

BD: 453 Bar mu irkin hîç nime ʿālemde hicrāndın yaman

Her ni kim andın yamanraḳ yoḳ bu devrāndın yaman (Yücel 1995:292)

“Âlemde ayrılıktan daha kötü bir şey var mı ki, nitekim bu zamandan; ondan daha kötüsü yok.”

BD:83/5 Bar mu irkin ʿışḳ ilide belki ʿālem ehlide

Munça çaġlıġ ḥasret ü endūh kim Bābürdedür (Yücel 1995:167)

“Aşk ülkesinde belki (de) dünyada bu kadar hasret ve gam gibisi var mı ki, (bu kadarı) Babürdedir.

BD: 34/5 Rindler allıda ḥayvān suyını köp öge sin

İy Ḫıżır bar mu ikin ol su mey-i gül-gūnça (Yücel 1995:138)

“Ey Hızır, kalenderlerin önünde hayat suyunu çok övesin, o su gül renkli mey (gibisi) var mı ki.”

BD: 103/2 Bu naṣiḥatim anla ni bilür kişi yangla

Ni bolur ikin tangka sin bu kün ġanimet tut (Yücel 1995:179)

“Bu nasihatimi anla, son zamanlardaki kişi ne bilir, ne olur ki bugün ganimet kazan.”

GT: 45/6 melāmet-din selāmet bolġay-mu erki … (Berbercan 2011: 143)
“Ayıplamadan iyilik olacak mı ki..”

LM: 1543 ʿışḳım otıda yadar mu ėrkin

hicrim ġamıda çıdar mu ėrkin (Çelik 1993: 233)

“Aşkım ateşinde ıstırap çeker mi ki, ayrılığım gamında dayanır mı ki.”

LM:1547 çihrem tilep olsa nevḥa-engiz

ėyler mü ėkin sirişki gül-riz (Çelik 1993: 233)

“Yüzüm isteyerek matem tutsa, gül saçan gözyaşı eyler mi ki.”

LM:1556 ėrnim ġamı eşkin ėte ceyḥūn

barur mu ėkin ol eşk-i mey-gūn (Çelik 1993: 234)

“Dudağım gamı gözyaşı ile Ceyhun nehrine çevirir, acaba o şarap renkli gözyaşı ulaşır mı.”

LM:1560 derdimdin özi yadap ėkin mü

hicrimdin işi ḫarāb ėkin mü (Çelik 1993: 235)

“ Acaba derdimden kendisi ıstırap çeker mi, ayrılığımdan işi harap (eder) mi ki.”

3.4.2.4. Acıma Anlamı

LM: 1240 nė ėrkin anıng atası ḥāli

bi-çāre anasınıng melāli (Çelik 1993: 202)

“Çaresiz annesinin sıkıntısı ,onun babasının hali ne ki”

LM:1542 āyā nė ėkin ġamımda ḥāli

çırmanmaġ ile ten çü nāli (Çelik 1993: 233)

“Ey sevgili, acaba tırmanma ile inleyen teninin gamımda hali ne?

3.4.2.5. Merak Anlamı

LM:1547 çihrem tilep olsa nevḥa-engiz

ėyler mü ėkin sirişki gül-riz (Çelik 1993: 233)

“Yüzüm isteyerek matem tutsa, gül saçan gözyaşı eyler mi ki.”

LM:1549 ġamzem sarı bolsa fikret-endiş

sançılur ėkin mü baġrıġa niş (Çelik 1993: 234)

“Gamzen mantıktan yana olsa acaba bağrına iğne saplanır mı?”

LM:1559 ister mü ėkin yüzümni her kün

yoḳlar mu ėkin saçımnı her tün (Çelik 1993: 235)

“Acaba yüzümü her gün (görmek) ister mi, saçıma her gece dokunur mu ki?”

LM:2219 saçıngġa yapışsa ḫār u ḫāşāk

kim tartar ėkin birin birin pāk (Çelik 1993: 301)

“Diken ve çöp saçına yapışsa birer birer temizlemek için (onları) kim çeker ki?”

LM:2221 başıng ki sipihr uşattı derhem

kim bağlar ėkin alarġa merhem (Çelik 1993: 301)

“Başın ki gökyüzünü incitip parçaladı acaba onlara kim merhem sürer?”

LM:2222 oltursa yüzünge gerd-i ḫʷārı

kim arıtur ėrkin anı barı (Çelik 1993: 301)

“Hor toprağı yüzüne otururşa onu kim temizler?”

LM:2223 cisming ki ḳanasa ġam taşıdın

kim yur ėkin anı köz yaşıdın (Çelik 1993: 301)

“Gam taşından bedenin kanasa onu gözyaşıyla kim yıkar ki?

LM:2224 ḫāri ki kefingġa barur ėrkin

kirpik bile kim çıḳarur ėrkin (Çelik 1993: 301)

“Acaba dikeni köpüğüne ulaşır mı, kirpik ile onu kim çıkarır?”

LM:2225 hicr otı teningni köydürür çaġ

kim saçar ėkin ol otḳa tofraġ (Çelik 1993: 301)

“Ayrılık ateşi tenini yaktığı zaman acaba o ateşe toprağı kim saçar?”

LM:2226 ḳum üzre yıḳılsa cism-i zārıng

kim bar ėkin anda ġam-güsārıng (Çelik 1993: 301)

“İnleyen bedenin kum üzerine yıkılsa acaba onda dert ortağın kim olur?”

3.5. Eski Anadolu Türkçesinde “Erki” Edatı

Eski Anadolu Türkçesinde *erki* edatının *iki, ki* şekillerinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Sabahattin Küçük, XV. ve XVI. yüzyıl şairlerinden örnekler vererek Eski Türkçede sık kullanılan *erki* edatının Eski Anadolu Türkçesindeki varyantlarını şu örneklerle gösterir.[60]

Nazîre-i Ahmed-i Rıdvân-râ-st

1. Dil virmeyen dil ehline ne dil-sitân *iki*
   Cân bendedür özine şâh-ı cihan *iki*
2. Bin yıl-durur ki cân kuşı pervâz urup uçar
   Ol âsitâne irmedi ne âsumân *iki*
3. Bir dem dokınmadı ruhının ‘aksi yüzüme
   Düşmedi gün zemîne bu nice zamân *iki*

Tahmîs-i Mânî Gazel-i Hüdâyî

-I-

1. Anar mı bendesin ol şâh-ı ‘izz u nâz ‘aceb

2. İrer mi gûşına feryâd-ı cân-güdâz ‘aceb

3. Kime karîn *iki* ol yâr-ı dil-nevâz ‘aceb

-III-

1. Visâl-i yâr-ile kim şâdmân u hurrem *iki*

2. Kimünle yer içer ola kimünle mahrem *iki*

[60] Sabahattin Küçük, “Türkçe’de Şüphe Bildiren ‘ki’ Edatı Üzerine”, **Türk Dili Dergisi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı 426, Ankara, Haziran 1987, ss. 367.

3.Kim ola ana mukārin ne güne âdem *iki*

4. O nâzenîn-i cihânum kimünle hem-dem *iki*

5. Kim-eyler-*iki* anun nâzına niyâz ‘aceb

Kim *iki* sevdügi Duka mı ki (Amri,gazel) (Çavuşoğlu 1979:165)

Sabahattin Küçük, Amri’nin bu beyitinde *erki* edatının *iki* ve *ki* biçimlerinin aynı mısrada kullanılmasının o dönemde şüphe edatının iki şekilde de kullanıldığını göstermesi açısından dikkat çekici bulur.[61]

Zülfinde ruhları ‘aceb anun ne mâh *iki* (Ahmet Paşa, Divan) (Tarlan 1966: 315)

Yine bu cevr ü cefâlar bize cânâ ne-y-*iki*

Bu kadar hışm u belâlar bize cânâ ne-y-iki

Bilürüz düşmen el uzatdugını sünbülüne

Bimezüz dahı başumuzdaki sevdâ ne-y-*iki* (Ahmet Paşa, Divan) (Tarlan 1966: 323)

Bûsen almag içün du’â kıldum

Ne iki hîç olur du’â mı ki (Amri, Gazel) (Çavuşoğlu 1979:165)

Hayâl-i kâkülün derd-i serümdür

Ne sevdâ iki her dem başuma bu (Vasfi, Divan)(Çavuşoğlu 1980:127)

Nâz mı *ki* satdugun cefâ mı *ki*

Hande mi kıldugun belâ mı *ki* (Amri,Gazel) (Çavuşoğlu 1979:165)

[61] Küçük, “Türkçe’de Şüphe Bildiren ‘ki’ Edatı Üzerine”, s. 370.

Zevk u safâ didükleri derd ü belâ mı *ki*

Mihr ü vefâ didükleri cevr ü cefâ mı *ki* (Hayreti, Divan) (Çavuşoğlu-Tanyeri 1981:416)

Ol serv-kāmet itse kıyâmet koparur âh

Bâlâ mı *ki* bu yohsa bana bir belâ mı *ki* (Hayreti, Divan) (Çavuşoğlu-Tanyeri 1981:416)

İy ‘aceb sîm-ten gelmez mi *ki*

Ol kadi serv-i çemen gelmez mi *ki* (Cem Sultan, Türkçe Divan) (Ersoylu1981: 262)

Mustafa Özkan, “erki” edatının Anadolu Oğuzcasında “iki” şeklinde kullanıldığını Mustafa Koç’un “Elferecü Ba’de’ş-şidde”[62] tezinden verdiği örneklerle açıklar[63]:

Yöresinde kimse görmedi, ‘Acep bu ne makam-iki? -didi (Ferec, 69b/18).

Bānūnuñ melâleti haberini anasına didiler. Ta’accüb itdi. ‘Acep neden melūl oldıy-iki?’ didi Ferec, 194a/14).

3.5.1. Erki Edatının Söz Dizimsel Yapısı

Zeynep Korkmaz, *erki* edatının Anadolu Oğuzcasındaki ilk değişim evresi olan *iki* şeklinin dönem metinlerinde tek tük görüldüğünü ve kelimedeki ön sesin uzun süre tutunamayıp kaybolduğunu, Anadolu ağızlarındaki *ki*edatından önce kullanılan “mı, mi”

[62] Mustafa Koç, **Elferecü Ba’de’ş-şidde (İnceleme-Metin-Sözlük),** Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998.
[63] Özkan, “Eski Türkiye Türkçesinde ki / kim Bağlaçlarının Kullanılışı Üzerine”, ss.245.

soru edatlarında bulunan uzunlukların eski döneme ait kaynaşmanın izleri olduğunu vurgular.[64]

İki-ki edatı Eski Anadolu Türkçesi döneminde genellikle soru edatları, kime ve ne gibi soru kelimeleriyle kullanıldığı tespit edilmiştir. Ne soru kelimesinden sonra gelen iki edatı arasında y sesinin kullanıldığı görülmektedir.

3.5.2. Erki Edatının Anlamsal İncelemesi

İki/ki (erki) edatı, Eski Anadolu Türkçesinde kuvvetlendirme fonksiyonunda ve şüphe, tereddüt, endişe, ünlem anlamlarında kullanılmıştır.

3.6. Türkiye Türkçesinde ki (<erki) Edatı

Eski Türkçede cümleye tahmin, şüphe, tereddüt gibi anlamlar katan *erki* edatı, fonetik değişimler sonucunda Türkiye Türkçesinde *ki* halini almıştır. Bazen anlatım bozukluğu bazen de bağlaç olan *ki* ile karıştırılan yapının, konuşma dilinde sık kullanıldığı yazı dilinde ise genellikle kahramanların konuşmalarında geçtiği görülmektedir. *Ki* edatı, ses bakımından bağlaç olan *ki* yapısına benzese de fonksiyon açısından tamamen farklıdır. Farsça asıllı olan *ki* bağlacı, yardımcı cümleyi ana cümleye bağlayarak birleşik cümle oluşturmaktadır. Türkçe asıllı *ki* edatı ise cümlelerin anlamını kuvvetlendirmek amacıyla genellikle cümle sonlarında cümlenin anlamını kuvvetlendirmek amacıyla kullanılmakta ve basit cümleler oluşturmaktadır.

Türkiye Türkçesinde genellikle konuşma dilinde sık kullanılan *ki* edatının yazı dilinde kullanımına aşağıdaki örnekler verilebilir:

İYSS: İyi ama her isteyen de sanatçı olamaz *ki* **(**Uzuner 2001: 43)

İYSS: Nilsucuğum, bu ablalarla, abilerin çocukları yok *ki* henüz! (Uzuner 2001: 96)

[64] Korkmaz, "Türkiye Türkçesinin ki Bağlacı ile ki Şüphe Edatı Arasındaki Yapı ve Görev Ayrılığı", ss. 623.

İYSS: Sorun filanca körfez, feşmekan koy sorunu değil *ki* Nil! (Uzuner 2001: 180)

KA: Bir serçe var mıydı *ki* kendi sürüsünü bıraksın da, gitsin kargalara, güvercinlere karışsın? **(**Seyfettin 2005: 48)

SAÖ: 'Sen bizi sevmiyorsun *ki*!' diye kızı tutup tutup itekledi.(Tekin 2017: 56)

SAÖ: 'Yüreğim bir soğudu *ki!*' Deyip köşeye çekildi. (Tekin 2017: 221)

USBGA: Su bulacak mı *ki*? **(**Karasu 2012:10**)**

USBGA: Öylesi yiğitlik bile sayılmaz *ki*... **(**Karasu 2012:37**)**

USBGA: Sana inanıyor muyum *ki*? **(**Karasu 2012:47**)**

USBGA: Bugün, bu bayramı gelmiş sayacak mı *ki*? **(**Karasu 2012:53**)**

USBGA: Dolap beygirinin suladığı bostanlar yerine çevresindeki çöle kum serptiğini düşünmeğe başlamıştı *ki* **(**Karasu 2012:57**)**

YUY: Arkadaşı konuşuyor. Bu konuşma o denli uzun sürüyor *ki* ...(Özlü 1994:29)

YUY: Kimse burada Pavese'nin intihar ettiğini düşünmüyor *ki* . (Özlü 1994:97)

Hatice Tören Türkiye Türkçesinde *ki* edatının karşılıklı konuşmalarda genellikle olumsuz ifadelerden sonra kullanılan bir kuvvetlendirme edatı olduğunu ifade etmektedir.[65]

- Geldi mi? / -Gelmedi ki.

- Söylemiş mi? / -Söylememiş ki.

Türkiye Türkçesinde *ki* edatını inceleyen Muna Yüceol Özezen, bu edatı parçacık olarak değerlendirmekte ve bu edatın bildirme kiplerinden, emir-istek ve gereklilik kiplerinin olumlu çekimlerinden sonra kullanıldığını vurgulamaktadır.[66]

[65] Tören, "Sona Gelen Edatlarla Teşkil Edilen Bir Kelime Grubu: Kuvvetlendirme Grubu", ss. 179.

[66] Muna Yüceol Özezen,"Türkiye Türkçesinde Pekiştirme İşlevli Ki**",Turkish Studies,** Volume 8/9 Summer 2013, ss. 371.

Ahmet Demirtaş Türkiye Türkçesi ağızların *ki* edatının sıkça kullanıldığını belirtmektedir. Bu edatın "ḳı,ki, gi, ḳu, ḳın, kin, ḳun,kün, ḳum, ken,ḳına,hına,kine, ḳuna,ikin, ikine, kinem" biçimlerinde kullanıldığını ve *erki* edatını pekiştirme fonksiyonun yanında cümleye kattığı şüphe, tereddüt, tahmin, endişe ve merak anlamlarının devam ettiğini vurgulamaktadır.[67] Kütahya ve yöresinde "ḳın, kin, ḳun, ḳum, kim, kine, ḳını"[68]; Uşak ili ağızlarında "ki, kı, ku, kü, kine, kına, kuna, küne, iki ikine"[69] ve Nevşehir ve yöresi ağızlarından "kine, kin"[70] olarak kullanılan ki edatının Eski Türkçedeki fonksiyonlarının devam ettiği görülmektedir.

3.7. Çağdaş Türk Dili Lehçelerinde Erki Edatı

Erki edatının lehçelerde ses değişimlerine uğrayarak ve cümleye şüphe, tereddüt, nezaket, ima, kırgınlık, alay gibi anlamlar katarak pekiştirme fonksiyonunda kullanıldığı görülmektedir. Çalışmamızın bu bölümünde lehçelerde erki edatı üzerine yapılan çalışmalardan yararlanarak erki edatının çağdaş lehçelerdeki kullanımlarını tanıklamaya çalışacağız.

Azerbaycan Türkçesinde ki edatının cümledeki anlamı pekiştirmenin yanısıra cümleye kesinlik anlamı kattığını belirten Vafa RZAZADE, ki edatının söz diziminde yüklemden önce ya da sonra kullanıldığını vurgulayarak aşağıdaki örnekleri verir:

Siz ki bilirsiniz. (A. K.) / "Siz ki biliyorsunuz."

---

[67] Ahmet Demirtaş, "Şüphe ve Tereddüt Bildiren "Ki" Edatının Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Kullanımları Üzerine", **7. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri,** I. Cilt, 16-18 Ekim 2014, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ 2015,ss.528.

[68] Tuncer Gülensoy, **Kütahya ve Yöresi Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988, ss.118.

[69] Gürer Gülsevin, **Uşak İli Ağızları (Dil Özellikleri-Metinler-Sözlük)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002, ss.130.

[70] Zeynep Korkmaz, "Nevşehir ve Yöresi Ağızlarının Şekil Bilgisini Belirleyen Temel Özellikleri Üzerine", **Turkish Studies**, Volume 2/2 BAHAR-Spring 2007, Ankara, ss.499.

Yaxşı əkin sahələri təkcə bu sahədən ibarət deyil ki. (A. K.) / "İyi ekilen alanlar sadece bu alandan ibaret değildir."[71]

Türkmen Türkçesinde *ki* edatının edebi dilde *–ka, -kä;* ağızlarda ise *-kan, -ken; -kanı, -keni* şeklinde kullanıldığını belirten Nergis Biray, soru cümlesinin yüklemine eklenen yapının tahmin ve şüphe bildirdiğini vurgulamaktadır. Türkmen Türkçesinde şüphe ve tahmin bildiren ve erki edatının devamı olan ve Türkmen Türkçesinde *–ka, -kä* şeklinde kullanılan enklitiği şu örneklerle tanıklamaktadır:[72]

İkimiziñ dostlugımız birdenkä goyun bilen gurduñ, tilki bilen şiriñ dostlugına meñzärmikän öydyän. / "İkimizin dostluğu birdenbire koyunla kurdun, tilkiyle arslanın dostluğuna benzer mi ki diyorum."[73]

Ol haçan yazyarka? / "O ne zaman yazıyor ki?"[74]

Erki edatının Yeni Uygur Türkçesinde *kin, ki, mikin* şeklinde kullanılmaktadır. *Kin* edatı, Yeni Uygur Türkçesinde cümleye şüphe, tereddüt, nezaket, ima, kırgınlık, alay, şaka gibi anlamlar katar. [75] Ahmet Karaman, Uygur Türkçesinde kullanılan *erki* edatının cümeleye kattığı anlamları örneklerle göstermektedir.

Dunyada yaşliqtek gözellik barmıkin?
Dünyada gençlik gibi güzellik var mı ki?[76]
Bu méniñ ġemlik köñlüm bolarmikin bir kün şat,
Ġem taġliridin uçup, bolarmenmu men azat. (LME-80)
"Bu benim gamlı gönlüm bir gün olur mu ki mutlu

[71] Vafa Rzazade, **Azerbaycan Türkçesinde Kiplik**, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Ankara, 2022, ss.43.
[72] Nergis Biray, "Türkmen Türkçesinde Ovnuk Bölekler", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Sayı: 4/3, 2015,ss.971.
[73] Biray, "Türkmen Türkçesinde Ovnuk Bölekler", ss.971.
[74] Biray, "Türkmen Türkçesinde Ovnuk Bölekler", ss.975.
[75] Ahmet Karaman, "Yeni Uygur Türkçesinde "Kin" Edatı" ,**Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, 5(1),2016,ss. 135-144. Rıdvan Öztürk, **Yeni Uygur Türkçesi Grameri,** TDK Yayınları, Ankara, 1994.
[76] Karaman, "Yeni Uygur Türkçesinde "Kin" Edatı, s. 143.

Gam dağlarından uçup olur muyum azat?"[77]

Özbek Türkçesinde erki edatının devamı olarak mikin edatı kullanılmaktadır. Özbek Türkçesinde *erki* edatının mı/mi soru edatıyla birleşerek kullanımı açıklayan Aziz Merhan, Türkiye Türkçesindeki *ki* edatı ile Özbek Türkçesindeki *mikin* edatını karşılaştırır. *Erki* edatının kendinden önceki soru edatıyla kaynaşarak *mikin* edatının oluştuğunu vurgular. Kişi eklerinin şüphe edatlarından sonra kullanılması da ayırt edici bir özellik olduğunu belirtir.[78]

Yo xudo! O'g'limning to'yini ko'rish menga na sib qilganmikin-a? Robiyani yana ko'rarmikinman-a? / "Tanrım! Oğlumun düğününü görmek bana nasip olur mu ki acaba? Rabia'yı yeniden görür müyüm ki acaba?"[79]

Ammo ko'payib ke tarmikin bular? Odamlar qora niyatlilarga, berahmlarga barham bera olarmikinlar? / "Ama çoğalır mı ki bunlar? İnsanlar kötü niyetlileri, acımasızları ortadan kaldırabilirler mi ki?"[80]

Erki edatının, Kırgız Türkçesinde *eken, beken* (<bi eken)[81]; Kazan Tatar Türkçesinde *iken, miken, miken indi, miken soñ* [82]; Tuva Türkçesinde *irgi, irgin*[83] ve Çuvaşçada -иç /-iş/ ki; *çke /-şke/ki*[84] şekillerinde kullanıldığı görülmektedir.

3.8. Erki Edatının Etimolojisi

Erki edatının tarihsel süreci incelendiğinde edatın etimolojik yapısı ile ilgili farklı fikirler öne sürülmüştür. Eski Türkçede kullanılan er- fiilinde olduğu gibi "r" sesi

[77] Karaman, "Yeni Uygur Türkçesinde "Kin" Edatı, ss. 140.
[78] Aziz Merhan, "Özbekçede mikin İlgeci",**Türk Dilleri Araştırmaları,** S. 17 (2007): ss.212.
[79] Merhan, "Özbekçede mikin İlgeci",ss. 210.
[80] Merhan, "Özbekçede mikin İlgeci",ss.212.
[81] Hülya Kasapoğlu-Çengel, "Kırgız Lehçesindeki 'Eken' Üzerine", **3. UluslarArası Türk Dili Kurultayı 1996,** TDK Yayınları, Ankara, ss. 641-651.
[82] Ahat Üstüner, **Türkçede Pekiştirme,** Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ 2003,ss.305.
[83] Ekrem Arıkoğlu - Klara Kuular, Tuva Türkçesi Sözlügü, TDK Yayınları, Ankara 2003,ss. 61.
[84] Oğuzhan Durmuş, **Çuvaşçanın Şekil Bilgisi**, Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2009,ss.518.

düşerek Oğuz Türkmen grubunda i- şekline giren erki yapısı, Anadolu Oğuzcasında *iki* şeklinde kullanılır ve "i" ünlüsünün, soru kelimeleri ve ekleri ile birleşip düşmesiyle *ki* halini alır.[85]

Sözdizimsel birliktelikle çeşitli anlamları pekiştiren *erki* yapısının Uygur, Karahanlı, Harezm ve Çağatay Türkçelerinde kullanımlarına örnekler veren Clauson, bu yapının erken ve erinç gibi er- fiilinden türediğini soru cümlelerinden sonra cevabın beklenmediği yapılarda kullanıldığını belirtir.[86]

XIV. yüzyıldan itibaren edatın *erki* biçiminin kullanılış alanından çekildiğini ve erken isim-fiili ile karışmaya başladığını vurgulayan Zeynep Korkmaz, *erki* edatını şu şekilde açıklar:

"Karahanlı yazı dili geleneğine Oğuz ve Kıpçak lehçelerinin yeğin etkisi ile gelişen Harezm mahsullerinde 'tahmin' ve 'şüphe' için erki ile erken'in yanyana yürüdüğü görülüyor. Çağatay Devrinde ise artık erki iyice unutulmuş; erki ile erken'in ses yapısı bakımından karışıp çarpışmasından i(r)ken, i(r)kin şekilleri oluşmuştur. Doğu Türkçesinde bu şekilde değişmiş ve gelişmiş olan eski erki şüphe edatı, Güney-batı lehçelerinde özellikle Anadolu, Azeri ve Türkmen lehçelerinde biraz daha değişik bir şekil almıştır. Kaşgarlı Mahmud'un da belirttiği şekilde r düşmesine ve hece kaynaşmasına pek elverişli olan Oğuzca, bu eski edatı erki>ki şeklinde geliştirmiştir. Eski Türkçedeki er- fiilinin Oğuz-Türkmen grubunda i- şekline girdiği bilinmektedir. Böylece, erki bağlama edatının Anadolu Oğuzcasındaki ilk değişim evresi erki>iki olmak gerekir. Nitekim Eski Anadolu Türkçesinde tek tük bu şekil tespit edilmiştir. Ancak şu var ki edatın artık er- yardımcı fiilinde tek bir ünlüye düşmüş olan önsesi, soru kelimeleri ve ekleri ile birleşme durumunda ve y koruyucu ünsüzünden yoksun

[85] Sebahattin Küçük, "Türkçede Şüphe Bildiren 'ki' Edatı Üzerine", **Türk Dili,** C. LIII, S. 426, s.367; Saadet Çağatay, "Türkçede ki<erki", ss. 245. Meltem Gül, "Kutadgu Bilig'de Enklitik Edatları", **The Journal of Academic Social Science Studies,** Number: 34, Spring II 2015, ss. 409.

[86] Sir Gerard Clauson, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish** Oxford 1972,ss.223.

bulunduğu yerlerde, orta hece düşmesine de pek elverişli olduğunda, uzun süre tutunamamış, kolayca kayboluvermiştir. Hele edatın çoğunlukla –mı?/ -mi?/ -mu? –mü? soru ekinden sonra gelmesi, ses değişimlerine bağlı zaruretler dolayısıyla bu düşme veya kaynaşmayı daha çabuklaştırmıştır. Böylece bu ara değişim evresi, uzun bir dayanıklılık süresi geçirmeden birdenbire ki'ye dönmüştür."[87]

Marcel Erdal, -gI maddesinde, bu maddeyi *erki* edatıyla örneklendirir ve fiilden isme geçiş olarak ele alır.[88]

Kemal Eraslan erki edatının yapısını er- filinin geniş zaman çekimi ile ki yapısının kalıplaşması (*erki*<er-ür+ki) şeklinde açıklar.[89]

Prof. Dr. Alaeddin Mehmedoğlu, *ki*kuvvetlendirme edatının etimolojik yapısını "kim soru zamiri- kim belirsizlik zamiri- kim bağlacı; kim> kin> ki şeklinde inceler.[90] Söz konusu edatın gramatikal yapısının bu şekilde açıklanması incelenen tarihi metinlerde kullanılan *erki* yapısını açıklamaz.

3.9. Pekiştirme Enklitiği "Erki"

Klitikleri, bağımsız bir kelimeyle fonolojik bir birim oluşturan fakat morfolojik birim oluşturmayan, anlamlı yapılar olarak değerlendiren Marcel Erdal, kelime ve ek ile klitikler arasındaki farklılıkları açıkladıktan sonra Türkçedeki ekler ile klitikler arasındaki benzerlikler üzerinde durur.[91]

Bir sözcük kendinden önce ya da sonra gelen sözcükle etkileşime girip fonolojik olarak benzeşme ve ses yitimleri sonucunda sözcüklerden biri kendisinden önce ya da

---

[87] Korkmaz, Türkiye Türkçesinin ki Bağlacı ile ki Şüphe Edatı Arasındaki Yapı ve Görev Ayrılığı, ss.389-395.

[88] Marcel Erdal, **Old Turkic Word Formation (Vol. I),** Wiesbaden: Otto Harrassowitz 1991, ss. 320.

[89] Kemal Eraslan, **Eski Uygur Türkçesi Grameri,** TDK Yayınları, Ankara 2012, ss.293.

[90] Alaeddin Mehmedoğlu, **"Türk Dilinde Girişik Birleşik Cümle Meselesi",** Uluslararası Türk Dili Kurultayı, TDK Yay., Ankara 1999, ss.745-768.

[91] Marcel Erdal, "Clitics in Turkish", **Studies on Turkish and Turkic Languages**, Proceedings of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics, Lincoln College, Oxford, August 12-14, 1998, (eds.) Aslı Göksel, Celia Kerslake, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2000, ss. 41.

sonra gelen sözcüğe eklenerek "sözcük olma kimliğini" değiştirir. "Sesbilimsel tözde azaltma yaparak bir başka sözcüğe eklenmiş bu sözcüklere, kaynaşık (clitic) denir."[92]

Klitikler, tek heceden ya da en fazla iki heceden oluşur ve aynı fonksiyondaki klitikler bir arada bulunabilirler.[93] Klitikler üzerine kapsamlı bir çalışma yapan Selcen Koca, ardarda gelen klitiklerin birbirlerine göre kurallı bir sıralanış gösterdiğini belirtir. Gramerleşme sonucu oluşan klitiklerin, genellikle diğer klitiklerden sonra gelme eğiliminde olduğunu vurgulayarak "Biliyor mu ki?" örneğini verir. Koca, Türkçedeki klitiklerin cümledeki konumunu açıklarken *erki* yapısından gelişen ve pekiştirme ifade eden *ki'*nin daima cümle sonunda yer aldığını ifade eder.[94]

Türkçede ek veya kelime olmayan fakat onlarla ortak özellikleri bulunan, genellikle vurgusuz olan ve tek başına anlamları olmadığından vurgu ve anlam bakımından bağımsız bir kelimeye bağlanan ek ve sözcükler "klitik";bu ek ve sözcüklerin bağlandığı kelime veya kelime grubu o klitiğin ağırlayıcısı olarak değerlendirilir. Klitikler fonolojik olarak bağlandıkları kelimelerin ya sonuna, ya önüne ya da gövde ile ek arasına girerler. Kelimenin sonuna gelen klitik türüne enklitik adı verilir. Türkçede enklitikler, kendinden önce gelen yapılara bağlanırken kimi zaman fonetik uyum sağlarken kimi zaman ise kendilerine özgü fonetik özellikler sergiler.

Birol İpek; kendisinden sonra gelen yapının anlamını kuvvetlendiren, bir kısmı ekleşmiş ya da ekleşme temayülü gösteren edatları, enklitik edatları olarak tanımlar.[95] Erki edatını enklitik olarak değerlendiren İpek, enklitik edatlarının dilin ses özelliklerine uyma zorunluluklarının olmadığını, gramerleşmede rol oynadıklarını ve ek kalıplaşması yoluyla yeni sözcüklerde varlıklarını sürdürdüklerini, cümleye pekiştirme, benzetme, rica şüphe gibi anlam nüansları kattıklarını vurgular.

---

[92] Nadir Engin Uzun, **Biçimbilim Temel Kavramlar**, Papatya Yayıncılık, İstanbul 2006, ss. 71
[93] Selcen Koca, "Klitik Kavramı ve Türkçede Klitikler-I", **Dil Araştırmaları**, S. 23, Güz 2018, ss. 313.
[94] Selcen Koca, "Klitik Kavramı ve Türkçede Klitikler-II", **Dil Araştırmaları**, S. 26, Bahar 2020, ss. 27.
[95] Birol İpek, "Divânü Lugâti't-Türk'te Geçen Enklitik Edatları", **Turkish Studies**, , Vol. 4/3, Bahar/2009,s s. 1200.

Nurettin Demir ve Emine Yılmaz, enklitikleri; ek gibi özellikler gösteren fakat ek olmayan, vurgulanamayan ve ekleşme özelliği taşıyan edatlar olarak tanımlarlar.[96]

F. Sema Barutçu Özönder, enklitik terimi yerine ek-edat terimini kullanır. [97]

Pekiştirme ve kuvvetlendirme fonksiyonu bulunan edatlar birçok çalışmada enklitik olarak değerlendirilir. Enklitik terime yerine eklenti sözcüğünün kullanılabileceğini vurgulayan Ahmet Bican Ercilasun, Marcel Erdal'ın Türkiye Türkçesindeki klitikleri sınıflandırırken "highlighting elements" olarak adlandırdığı unsurları, "pekiştirme enklitikleri" olarak nitelendirir ve "pekiştirme enklitiği teorisi" kurar. Bu teoriyi, pekiştirme enklitiklerinin özelliklerine göre inşa eder ve bu özellikleri on bir maddede özetler:

1. Pekiştirme enklitikleri her tür kelimeden sonra kullanılabilir.
2. Pekiştirme enklitiklerinin işlevi sadece bir kelimeyle sınırlı olmayıp tüm cümleyi de kapsayabilir.
3. Pekiştirme enklitikleri eklerden önce ya da sonra gelebilirler.
4. Art arda gelebilir.
5. +ÇA, +tI eşitlik ekleriyle ve l, n, ŋ, m pekiştiricileriyle sıkça bir araya gelebilirler.
6. Birbirlerinin yerine kullanılabilirler.
7. Dilin ses özelliklerini taşımak zorunda değildirler.
8. Pekiştirme enklitikleri ekleşerek yeni kelimeler ve türler oluşturabildikleri için gramerleşmede yer alırlar.
9. Anlam nüansları kazanabilirler

[96] Nurettin Demir, Emine Yılmaz, **Türk Dili El Kitabı**, Genişletilmiş 5. Baskı, Grafiker Yayınları Ankara 2010,ss.195.

[97] F. Sema Barutçu Özönder, "Türkçe Enklitik Edatlar Üzerine: çI/çU", **KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, C. III, S. 2.

10. Vurgusuzdurlar.
11. Pekiştirme enklitikleri cümleden çıkarıldıklarında "ağırlayıcı"da çoğunlukla kayıp yaşanmaz.[98]

Eski Türkçede erki olarak kullanılan edatın pekiştirme enklitiği teorisinin birçok özelliğini taşıdığı görülür. Eski Türkçeden günümüze kadar kullanılan ki (<erki) edatının cümlenin anlamını genellikle şüphe, tereddüt, olasılık, hayret, acıma, merak gibi anlamlarla pekiştirdiği tespit edilmiştir. Erki edatı genellikle cümleyi kapsayacak şekilde kullanılmıştır ve cümleden çıkarıldığında cümlenin anlamı değiştirmez. Ki edatı gramerleşme sonucu ortaya çıkan edatlardan biridir.

KB: 6565 turayı barayı ajunuġ kezeyi

vefalıġ **kim erki** ajunda tileyi (Arat 1999:647)

BD: 453 Bar mu irkin hîç nime ʿālemde hicrāndın yaman

Her ni kim andın yamanraḳ yoḳ bu devrāndın yaman (Yücel 1995:292)

Martti Räsänen, çalışmasının Verstärkungspartikeln bölümünde Enklitische başlığı altında erki edatını da inceler.[99]

Kutadgu Bilig'de bulunan enklitik edatlarını inceleyen Meltem Gül, enklitik terimini açıkladıktan sonra enklitik olarak belirlediği yapıları açıklar. Gül, erki edatı hakkında bilgi vererek bu edatı enklitik olarak değerlendirir.[100]

[98] Ahmet B. Ercilasun, "La Enklitiği ve Türkçede Bir "Pekiştirme Enklitiği" Teorisi, **Dil Araştırmaları,** Sayı: 2, Bahar 2008, ss.43.
[99] Martti Räsänen, **Materialien zur Morphologie der turkischen Sprachen**, Helsinki 1957,s s. 249.
[100] Meltem Gül, "Kutadgu Bilig'de Enklitik Edatları", **The Journal of Academic Social Science Studies**, Number: 34, Spring II/2015, ss. 409.

SONUÇ

Gramerleşme; bağımsız bir yapının zamanla söz diziminde anlam ilişkileri sağlayan bağımlı bir yapıya dönüşmesi veya gramatikal bir yapının daha yoğun gramerliğe doğru gelişimidir. Bu olgu sadece anlam bilgisini değil; ses ve biçim bilgisini de etkileyen bir değişim sürecidir.

Bağımsız bir yapı gramerleşirken anlamsızlaşabilir, kategori değiştirebilir, sık kullanılarak daha hızlı fonetik değişimlere uğrayabilir ya da aynı zamanda farklı işlevlerle kullanılabilir. Gramerleşme ile özerklik ters orantılıdır. Yapının gramerleşme derecesi arttıkça bağımsızlık derecesi azalır. Özerklik derecesi azalan yapı gramerleşme derecesi yükselen yapıdır. İsimler ve fiiller, görev ve anlamlarından tamamen uzaklaşıp bazen fonetik değişimlere de uğrayarak gramatikalleşirler ve özerkliklerini kaybedip bağımlı bir yapı haline gelebilirler. Edatların tanımları ve yapısal özellikleri incelendiğinde edatların isim veya fiillerin gramerleşmesi sonucu oluştukları görülür.

Türkçede edatlar anlam, yapı ve kullanıldıkları yerlere göre sınıflandırılırlar. Cümlelerin anlamını destekleyen, vurgu yoluyla cümleye farklı anlamlar katan, var olan anlamı pekiştiren ve cümleye duygusallık katabilen edatlardan biri de *ki (>erki)* edatıdır.

Erki edatının pekiştirme enklitiği teorisinin birçok özelliğini taşıdığı söylenebilir. *Erki* enklitiği, çoğunlukla soru edatı/zamiri/sıfatından sonra kullanıldığı gibi isim ve fiilden sonra da kullanılabilir. Eski Türkçeden günümüze kadar kullanılan *ki (<erki)* edatının cümlenin anlamını genellikle şüphe, tereddüt, olasılık, hayret, acıma, merak gibi anlamlarla pekiştirdiği tespit edilmiştir. *Erki* edatı genellikle cümleyi kapsayacak şekilde kullanılmıştır ve cümleden çıkarıldığında cümlenin anlamını değiştirmez fakat küçük çaplı anlam daralması yapabildiği görülür.

Türkiye Türkçesinde pekiştirme fonksiyonunda kullanılan *ki* edatı; Uygur Türkçesinden itibaren günümüze kadar değişikliklere uğrayarak gelen, cümlenin

anlamını güçlendiren, pekiştiren ya da cümleye şüphe, ihtimal, olasılık gibi farklı anlamlar katan edatlardan biri olan *erki* edatının varyantıdır.

Uygurca metinlerde erki edatının *ärki, arki ve erki* şeklinde okunduğu; çoğunlukla soru ifadeleriyle kullanılan edatın isimden sonra, fiillerin geniş zaman, görülen geçmiş zaman ve gelecek zaman kipleriyle çekimlenen fillerden sonra kullanımları görülür. *Erki* edatının Uygur Türkçesinde cümleye "ihtimal, şüphe, şaşırma, merak, küçümseme, tereddüt ve iyi" anlamları katan bir edat olduğu tespit edilmiştir. Eski Uygur Türkçesiyle ilgili Almanca neşriyatın hatırı sayılır bir yer tuttuğu düşünüldüğünde *erki* edatının geçtiği cümlelerin Almanca çevirilerindeki karşılıklarına bakmak da söz konusu edatın kullanım alanı ve işlevleri noktasında bizlere fikir vermektedir. Bu çeviriler incelendiğinde erki edatının "iyi, gerçi, ise de, hoş, aşağı yukarı" anlamlarına gelecek biçimde "wohl" kelimesiyle karşılandığı görülmektedir. Dolayısıyla *erki'nin* anlam alanının Uygur Türkçesi içinde bir çeşitlilik arz ettiği dikkat çekmektedir.

Karahanlı Türkçesinde *erki*, cümleye "hayıflanma, ihtimal, merak, pişmanlık, sitem, şüphe, şüphesiz ve tereddüt" anlamları katarak çoğunlukla soru ifadeleriyle kullanılmıştır. İsimlerden sonra kullanıldığı gibi fiillerin geniş zaman, görülen geçmiş zaman ve gelecek zaman çekimlerinden sonra da kullanıldığı tespit edilmiştir. *Erki* edatının Atebetü'l-Hakayık'ta kullanılmadığı, daha hacimli bir eser olan Kutadgu Bilig'de ise sık kullanıldığı tespit edilmiştir.

Harezm Türkçesinde şüphe ve tereddüd edatı olarak belirtilen yapı, genellikle *erki* olarak kullanılsa da Nehcül Feradis'te *erki* edatının *erkin* şeklinde genişletilmiş biçiminin de kullanımı tespit edilmiştir. Bu dönem eserleri incelendiğinde *erki* yapısının "iyi" anlamında isim olarak kullanıldığı görülmektedir. (*ėrki* ḳıldı māl-nı, *ėrki* māl, eski māl, mirās alınmış māl) Ayrıca cümleye şüphe, tereddüt gibi anlamlar da katmaktadır.

Çağatay Türkçesinde *erki, irkin, ikin, ėrken, ėkin ve ėrkin* gibi farklı biçimlerde sıkça kullanılan edatın; geniş zaman, gelecek zaman, görülen geçmiş zaman ve öğrenilen

geçmiş zamanla çekimlenmiş fiillerden ve isimlerden sonra kullanıldığı görülmektedir. Edatın, cümlenin anlamını pekiştirdiği gibi cümleye "ihtimal, şüphe, kesinlik, acıma, merak" gibi anlamlar katmaya devam ettiği tespit edilmiştir.

Eski Anadolu Türkçesinde erki edatı, bu dönemde *iki* ve *ki* şeklinde gibi farklı iki biçimde kullanılmıştır. Bu farklı biçimlerden *ki'*nin özellikle Türkçe-Farsça dil ilişkisi sonucunda bir karışma veya karıştırılma neticesinde geliştiği de düşünülmektedir. Bu Orta dönem alanlarından olan Oğuz yazı dilinde de *erki'nin* yine diğer tarihî dönem metinlerinde olduğu gibi şüphe, tereddüt, endişe anlamında veya bir tür ünlem görevinde cümleye biçim ve anlam yönünden dâhil olduğu görülmektedir.

Yukarıda sıraladığımız Eski ve Orta dönem tarihsel Türklük alanlarına ait metinlerde tespiti ve takibi yapılabilen dilsel değişkeleriyle beraber *erki* edatı, günümüz çağdaş Türk lehçelerinde de yer yer görülmektedir. Örneğin Türkiye Türkçesinde *erki* pekiştirme enklitiği tıpkı tarihsel dönemi olan Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi *ki* şeklinde, anlamı ve duyguyu pekiştirme/kuvvetlendirme işleviyle genellikle de konuşma dilinde dikkat çekici bir biçimde kullanılmaktadır: "Geldi ki, sevmez ki" gibi yapılarda edatın bu işleviyle karşılaşılmaktadır. Yine Türkçenin çağdaş lehçelerinden olan Azerbaycan Türkçesinde *ki*; Türkmen Türkçesinde *–ka, -kä;-kan, -ken; -kanı, -keni*; Yeni Uygur Türkçesinde *kin, ki, mikin*; Özbek Türkçesinde *mikin*; Kırgız Türkçesinde *eken*, *beken*; Kazan Tatar Türkçesinde *iken, miken, miken indi, miken soñ* ; Tuva Türkçesinde *irgi, irgin* ve Çuvaşçada -иç /-iş/ ki; *çке /-şke/ki* şekillerinde, bu edatın çeşitli işlevler dâhilinde kullanıldığı görülmektedir.

Edatın er- yardımcı fiilinin *ki* yapısıyla birleşmesi sonucunda oluştuğu düşünülmektedir. Erki yapısının zaman içerisinde *erki > erkin-irkin- ėrkin > iki-ki> ki* şeklindeki fonetik değişimleri, yapının anlam düzeyinde oluşan farklılıkları ve fiil kategorisinden edat kategorisine geçişi; *erki* edatının gramerleşme sonucu ortaya çıkan edatlardan biri olduğunu kuvvetle göstermektedir. *Erki* edatının anlamsal ve biçimsel değişiklikleri dikkate alındığında gramerleşme derecesinin zamanla arttığı görülür.

Türkiye Türkçesinde konuşma dilinde kullanılan ve "yeni bir yapı" olarak düşünülen *ki* edatının, gramerleşme süreçlerinden (anlamsızlaşma, kategorisizleşme, erozyon ve sıklık, katmanlaşma, ayrılma) geçerek müstakil bir edat olarak kullanımını ortaya çıkarmıştır.

Erki edatının gramerleşme süreci aşağıdaki tabloyla açıklanabilir.

Tablo 1: Erki Edatının Gramerleşme Süreci

Erki Edatının Gramerleşme Süreci	
Anlamsızlaşma	Köktürkçede er- yardımcı fiilinin sıkça kullanılmasına rağmen elimizdeki metinlerde *erki* edatına rastlanılmamıştır. Uygur Türkçesinde ise erki edatı oldukça sık kullanılmış, cümlenin anlamını pekiştirmenin yanı sıra cümleye farklı anlamlar katmıştır. Erki edatı art zamanlı olarak incelendiğinde anlam kayıplarına uğrasa da cümleye kattığı anlamlardan tamamen uzaklaşmadığı görülmektedir.
Kategorisizleşme	*Erki* edatının erki> iki >ki kullanımı da ses olarak daha uzun bir ses birliğinden daha kısa bir ses birliğine gelişimi;er- fiilinin -ki ekiyle fiilden isme geçişi *erki* yapısının kategorisizleşme sürecinden geçtiğini gösterir. *Erki* yapısının Eski Uygur Türkçesinde ve Harezm dönemlerinde sıfat ya da zarf olarak kullanılması ara kategoriden geçtiğini göstermek açısından önemlidir. Erki edat ve isim olarak aynı dönemde kullanılmıştır.
Sıklık ve Ses İndirgemesi	*Erki (ki)* edatının tarihi metinlerde sık kullanıldığı tespit edilmiştir. Edatın Harezm-Kıpçak Türkçesinde *erkin*, Çağatay Türkçesinde *irkin, ikin, ėrken, ėkin ve ėrkin* şeklindeki kullanımlarından sonra ses indirgemesine uğrayarak Eski Anadolu Türkçesinde *iki/ ki*, Türkiye Türkçesinde *ki* şeklinde kullanılması

	gramerleşmenin ses indirgemesi sürecini gösterir. erki > erkin-irkin- ėrkin > iki-ki> ki
Katmanlaşma	Aynı dönemde gramerleşmenin katmanlaşma süreci doğrultusunda erki edatının iki ve ki'li şekilleri bir arada kullanılmıştır.
Ayrılma	Er- fiilinin *erki* yapısına dönüştüğü süreçtir.

KAYNAKÇA

AĞAR, Mehmet Emin, **Baytaratü'l-Vâzıh (Inceleme-Metin-İndeks)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1986.

ARAT, Reşid Rahmeti, **Türkische Turfan-Texte VII**. **Von Dr. G. R. Rachmati. Mit sinologischen Anmerkungen von Dr. W. Eberhard**, Berlin 1937.

ARAT, Reşid Rahmeti, **Kutadgu Bilig I: Metin**, TDK yay., Ankara 1998.

ARAT, Reşid Rahmeti, **Kutadgu Bilig II: Çeviri /Yusuf Has Hacip,** TTK Yayınları, Ankara 2003.

ARIKOĞLU, Ekrem - KUULAR, Klara, **Tuva Türkçesi Sözlüg**ü, TDK Yayınları, Ankara 2003.

ATA, Aysu, **Ḳıṣaṣü'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları) I**, Giriş-Metin-Tıpkıbasım, TDK yay., Ankara 1997.

ATA, Aysu, **Ḳıṣaṣü'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları) II**, Dizin, TDK yay., Ankara 1997.

ATALAY, Besim, **Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi I**, TDK Yay., Ankara 1985.

BAKIRCI, Fatih, "Türkçe Divan Dibacelerinde Ki/Kim'li Yapılar: Fuzuli, Taşlıcalı Yahya Bey ve Nev'i'nin Türkçe Divan Dibacelerindeki Ki/Kim'li Yapılar", **Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies,** Number: 72 Autumn III 2018, ss. 181-196.

BANG, W. – GABAIN, Annemarie von, **Türkische Turfan-Texte I**, Berlin 1929.

BANG, W. – GABAIN, Annemarie von, **Türkische Turfan-Texte II**, Berlin 1929.

BANG, W. – GABAIN, Annemarie von, **Türkische Turfan-Texte III**, Berlin 1930.

BANG, W. – GABAIN, Annemarie von, **Türkische Turfan-Texte IV**, Berlin 1930.

BANG, W. – GABAIN, Annemarie von, **Türkische Turfan-Texte V**, Berlin 1931.

BANG, W. – GABAIN, Annemarie von – RAHMATI, G. R., **Türkische Turfan-Texte VI, Das buddhıstısche Sutra Säkız Yükmäk**, Berlin 1934.

BANG,W., **Berlin'deki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları** (Turkologische Briefe aus demBerliner Ungarischen Instut), Çev. Şinasi Tekin, Erzurum 1980.

BANGUOĞLU, Tahsin, **Türkçenin Grameri**, TDK Yayınları, Ankara 1986.

BARUTÇU, ÖZÖNDER, F. Sema, "Türkçede Edat Kavramı", **Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı,** TDK Yayınları, Ankara 1995, ss.173-74.

BARUTÇU, ÖZÖNDER, F. Sema, "Türkçe Enklitik Edatlar Üzerine: çI/çU", **KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, C. III, S. 2, Güz/2001, ss. 75-86.

BİRAY, Nergis, "Türkmen Türkçesinde Ovnuk Bölekler", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Sayı: 4/3, 2015,ss. 955-994.

BİLGEGİL, Kaya, **Türkçe Dil Bilgisi**, Dergâh Yayınları, 3. baskı, İstanbul 1984.

BERBERCAN, Mehmet Turgut, **Çağatayca Gülistan Tercümesi (Gramer-Metin-Dizin)**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.

BRİNTON, Laurel – TRAUGOTT, Elizabeth, **Lexicalization and Language Change**, Cambridge University Press, 2005.

BURAN, Ahmet, "Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni", **3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 1996,** TDK Yayınları, Ankara 1999, ss. 207-214.

CAFEROĞLU, Ahmet, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü,** Enderun Kitabevi, İstanbul 1993.

CAN, Meltem, **Dilbilgiselleşme ve Eski Uygurca Edatlar**, TKAE Yayınları, Ankara 2018.

ÇAĞATAY, Saadet, "Türkçede ki>erki", **TDAY-Belleten**, Ankara 1988, ss. 245-250.

CLAUSON, **Sir Gerard, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish**, Oxford 1972.

ÇELİK, Ülkü, **Ali Şir Nevayi- Leyli vü Mecnun (Gramer-Metin-Dizin),** Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1993.

DEMİR, Nurettin – YILMAZ, Emine, **Türk Dili El Kitabı**, Genişletilmiş 5. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara 2010.

DEMİRTAŞ, Ahmet, ""Şüphe" ve "Tereddüt" Bildiren "Ki" Edatının Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Kullanımları Üzerine", **7. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri,** I. Cilt, 16-18 Ekim 2014, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ 2015,ss.517-533.

DEMİRCİ, Kerim, "Dilbilgiselleşme Üzerine Bir İnceleme", **Bilig 45**, 2008, ss.131-146.

DENY, Jean, **Türk Dili Grameri,** Çev. A. Ulvi Elöve, Maarif Vakfı Yay. , İstanbul 1943.

DURMUŞ, Oğuzhan, **Çuvaşçanın Şekil Bilgisi**, Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2009.

ECKMANN, Janos, **Çağatayca El Kitabı,** Çev. Günay KARAAĞAÇ, 2. Baskı. Akçağ Yayınları, Ankara 2003.

ECKMANN, Janos, **Harezm Türkçesi, Tarihi Türk Şiveleri,** Çev. Mehmet AKALIN, Türk Kültürünü Araştırma Ensitüsü Yayınları, Ankara 1988.

ECKMANN, Janos, **Mahmud Bin Ali, Nehcü'l-Feradis=Uştmahlarnın açuq yolı=Cennetlerin açık yolu:I-II-III, Metin-Tıpkıbasım-Dizin-Sözlük**, Yayımlayanlar: Semih Tezcan, Hamza Zülfükar; Dizin-Sözlük: Aysu Ata, TDK Yayınları, Ankara 2014.

EFENDİOĞLU, Süleyman, "Edatların Sınıflandırılması"**, Türk Gramerinin Sorunları II,** TDK Yayınları, Ankara 1999, ss. 419-534.

ERASLAN, Kemal, **Eski Uygur Türkçesi Grameri,** TDK Yayınları, Ankara 2012.

ERCİLASUN, Ahmet B., "La Enklitiği ve Türkçede Bir "Pekiştirme Enklitiği" Teorisi, **Dil Araştırmaları,** Sayı: 2, Bahar 2008, ss. 35-56.

ERDAL, Marcel, "Clitics in Turkish", **Studies on Turkish and Turkic Languages**, Proceedings of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics, Lincoln College, Oxford, August 12-14, 1998, (eds.) Aslı Göksel, Celia Kerslake, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag 2000, ss. 41-48.

ERDAL, Marcel, **Old Turkic Word Formation (Vol. I),** Wiesbaden: Otto Harrassowitz 1991.

ERGİN, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi,** Bayrak Yayınları, İstanbul 2000.

ERTANE BAYDAR, Arzu Sema – BAYDAR, Turgut, "+ki Eki Üzerine", **TDAY-Belleten, C. 2004 / II,** TDK Yayınları, Ankara 2006, ss. 31-48.

GABAIN, Annemarie von, **Türkische Turfan Texte VIII**, **Texte İn Brahmischrift**, Berlin 1954.

GABAIN, Annemarie von- WINTER, Werner, **Türkische Turfan Texte IX**, Berlin 1958.

GABAIN, Annemarie von, **Türkische Turfan Texte X**, Berlin 1959.

GABAIN, Annemarie von, **Eski Türkçenin Grameri,** Çev. Mehmet Akalın, TDK, Ankara 2003.

GENCAN, Tahir Nejat, **Dilbilgisi**, Ayraç Yayınevi, Ankara 2001.

GİVÓN, Talmy, **On Understanding Grammar,** Academic Press, New York 1979.

GÖKÇE, Faruk, **Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2013.

GÜL, Meltem, "Kutadgu Bilig'de Enklitik Edatları", **The Journal of Academic Social Science Studies,** Number: 34, Spring II 2015, ss. 403-416.

GÜLENSOY, Tuncer, **Kütahya ve Yöresi Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

GÜLSEVİN, Gürer, **Uşak İli Ağızları (Dil Özellikleri-Metinler-Sözlük)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

GÜZELDİR, Muharrem, **Abuşka Lügatı (Giriş- Metin-İndeks)**, Doktora Tezi, Erzurum 2002.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin, **Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1968.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin, **Türk Dilinde Edatlar,** MEB Yayınları, İstanbul 1971.

HASPELMATH, M. "Does Grammaticalization need reanalysis?", **Studies in Language** 22,1998,ss.49-85.

HAZAİ, Georg– ZİEME, Peter, **Fragmente der uigurischen Version des 'Jin'gangjing mit den Gathas des Meister Fu', Nebst einemAnhang von T. Inokuchi**, Berliner Turfan Texte I, Berlin 1971.

HEİNE, Bernd – KUTEVA, Tania, **World Lexicon of Grammaticalization**, Cambridge: Cambridge University Press 2004.

HİRİK, Seçil, "Olasılık Bildiren Kipliklerin Eski Uygur Türkçesi Metinlerindeki Görünümü", **Dil Araştırmaları,** Sayı: 12, Bahar 2013, ss. 139-161.

HOPPER, Paul J. – TRAUGOTT, Elizabeth C., **Grammaticalization**, Cambridge University Press, Cambridge 2003.

İPEK, Birol, **Türkçede Pekiştirme Edatları**, Fırat Üniversitesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2009.

İPEK, Birol, "Divânü Lugâti't-Türk'te Geçen Enklitik Edatları", **Turkish Studies**,Vol. 4/3, Bahar/2009, ss.1199-1212.

KARAAĞAÇ, Günay, "Edat Üzerine Düşünceler", **Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, Güz 2009, sayı:5, ss. 157–169.

KARAMAN, Ahmet, "Yeni Uygur Türkçesinde "Kin" Edatı" ,**Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, 5(1),2016,ss. 135-144.

KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, **Gülistan Tercümesi** (Kitab Gülistan bi't-Türki)**,** TDK Yayınları, Ankara 1989.

KARASU, Bilge, **Uzun Sürmüş Bir Günün Akşamı**, Metis Yay., İstanbul 2012.

KASAPOĞLU-ÇENGEL, Hülya, "Kırgız Lehçesindeki 'Eken' Üzerine", **3. UluslarArası Türk Dili Kurultayı 1996,** TDK Yayınları, Ankara, ss. 641-651.

KAYA, Ceval, **Uygurca Altun Yaruk** (Giriş, Metin ve Dizin), TDK Yayınları, Ankara 1994.

KOCA, Selcen, "Klitik Kavramı ve Türkçede Klitikler-I", **Dil Araştırmaları**, S. 23, Güz 2018, ss. 299-315.

KOCA, Selcen, "Klitik Kavramı ve Türkçede Klitikler-II", **Dil Araştırmaları**, S. 26, Bahar 2020, ss. 7-36.

KORKMAZ, Zeynep, "Nevşehir ve Yöresi Ağızlarının Şekil Bilgisini Belirleyen Temel Özellikleri Üzerine", **Turkish Studies**, Volume 2/2, Ankara 2007, ss.492-501.

KORKMAZ, Zeynep, "Türkçede Edat Konusu ve Gramerlerimizde Bu Konu ile İlgili Sınıflandırma Sorunu"**, Hasan Eren Armağanı**, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 226-236.

KORKMAZ, Zeynep, **Türkiye Türkçesinin Grameri (Şekil Bilgisi),** TDK Yayınları, Ankara 2003.

KORKMAZ, Zeynep, "Türkiye Türkçesinin ki Bağlacı ile ki Şüphe Edatı Arasındaki Yapı ve Görev Ayrılığı", **Necati Lugal Armağanı**, TTK Yay., Ankara 1969, ss.389-395.

KURYŁOWİCZ, Jerzy, "The Evolution of Grammatical Categories", **Esquisses linguistiques**, Vol. 2, 1965, ss. 38–54.

KUT, Günay, **Ali Şir Nevâyî: Garâ'ibü's - Sıgar**, I. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

KÜÇÜK Sebahattin, "Türkçede Şüphe Bildiren 'ki' Edatı Üzerine", **Türk Dili Dergisi**, C.LIII, S.426, ss. 367-372.

LEHMANN, Christian, **Thougts on Grammaticalization**, second revised edition, Erfurt: Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Nr: 9., 2002.

LEHMANN, Christian, "Theory and method in grammaticalization [Theorie und Methode in der Grammatikalisierung]", **Zeitschrift Fur Germanistische Linguistik** 32/1, 2004, ss.152-187.

Lİ, Yong-Song, **Türk Dillerinde Son Takılar**, TDK yay., Ankara 2022.

MEHMEDOĞLU, Alaeddin, **"Türk Dilinde Girişik Birleşik Cümle Meselesi",** Uluslararası Türk Dili Kurultayı, TDK Yay., Ankara 1999, ss.745-768.

MEİLLET, Antoine, "L"évolution des Formes Grammaticales", **Scientia** (**Rivista di Scienza)** 12: (26), Milan 1912, ss. 130 – 148.

MERHAN, Aziz, "Özbekçede mikin İlgeci", **Türk Dilleri Araştırmaları** 17 (2007): ss. 207-214.

MÜLLER, F. W. K., **Uigurica II**, AKPAW, Berlin 1910.

MÜLLER, F. W. K., (1920) **Uigurica III**, Uigurische Avadāna- Bruchstücke (I-VIII), APAW, Berlin 1920.

MÜLLER, F. W. K. , **Uigurica IV**, SPAW, Berlin 1931.

ÖZKAN, Mustafa, **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi,** Filiz Kitabevi, İstanbul 2000.

ÖZKAN, Mustafa, "Eski Türkiye Türkçesinde ki/kim Bağlaçlarının Kullanılışı Üzerine", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,** S. 31, İstanbul 2012, ss. 244-255.

ÖZLÜ, Tezer, **Yaşamın Ucuna Yolculuk**, YKY yay., İstanbul 1994.

ÖZTÜRK, Rıdvan, **Yeni Uygur Türkçesi Grameri,** TDK Yayınları, Ankara 1994.

PUL, Mehmet, **"Türkiye Türkçesinde Edat",** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2002.

RÄSÄNEN, Martti, **Materialien zur Morphologie der turkischen Sprachen**, Helsinki 1957.

RÖHRBORN, Klaus, **Eine uigurische Totenmesse**, **Text, Übersetzung, Kommentar**, Berliner Turfan Texte II, Berlin 1971.

RZAZADE, Vafa, **Azerbaycan Türkçesinde Kiplik**, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2022.

SEYHAN, Tanju Oral,**Mübeyyen Der Fıkh,** Çağrı Yay., İstanbul 2004.

SEYFETTİN, Ömer, **Kaşağı**, Gün yay., İstanbul 2005.

SHIMIN, Geng- KLIMKEIT, Hans-Joachim Klimkeit, **Das Zusammentreffen mit Maitreya, Die ersten fünf Kapitel der Hami-Version der Maitrisimit. In Zusammenarbeit mit Helmut Eimer und Jens PEterLAut herausgegeben, übersetz und kommentiert**, Bd. 1-2, Wiesbaden 1988.

SOYDAN, Serpil, "Karışık Dilli Eserlerin Söz Varlıklarından Edatlara Bir Bakış", **Turkish Studies,** Volume 8/9, (2013), ss. 2243-2268.

TEKİN, Latife, **Sevgili Arsız Ölüm**, İletişim Yay., İstanbul 2017.

TEZCAN, Semih, **Das uigurische Insadi-Sutra**, Berliner Turfan Texte III, Berlin 1974.

TOKATLI, Suzan, "Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde "Ki", "Kim" Bağlama Edatı ve İlgi Zamirlerinin Zaman ve Kip Eklerine Yüklediği Görevler", **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi,** C/S. 6 (1), 2005, ss. 133-148.

TOPARLI, Recep**, İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn**, TDK Yayınları, Ankara 1992.

TÖREN, Hatice, "Sona Gelen Edatlarla Teşkil Edilen Bir Kelime Grubu: Kuvvetlendirme Grubu", **İlmi Araştırmalar,** Sayı 13, İstanbul 2002, ss. 175-182.

UĞURLU, Mustafa, **Münyetü'l-Guzât (Metin - İndeks)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1984.

UZUN, Nadir Engin, **Biçimbilim Temel Kavramlar**, Papatya Yayıncılık, İstanbul 2006.

UZUNER, Buket, **İki Yeşil Su Samuru**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001.

ÜSTÜNER, Ahat, **Türkçede Pekiştirme**, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ 2003.

VAN DER AUWERA, Johan - VAN OLMEN, Daniel - DU MON, Denies, "Grammaticalization" , **Handbook of Cognitive Linguistics**, E. Dąbrowska, & D. Divjak, (eds.), Berlin: Mouton de Gruyter 2015, ss. 634-650.

YÜCE, Nuri, **Mukaddimetü'l-Edeb: Şuşter Nüshası**, TDK Yayınları, Ankara 1993.

YÜCEL, Bilal, **Babür Divanı**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1995.

YÜCEOL ÖZEZEN, Muna, "Türkiye Türkçesinde Pekiştirme İşlevli Ki",**Turkish Studies,** Volume 8/9, Summer 2013, ss. 367-373.

ZİEME, Peter, **Untersuchungen Zur Schrift und Sprache der Manichaisch-Türkischen Turfantexte**, Berlin (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 1969.

ZİEME, Peter, **Manichäisch-türkische Texte**, Berliner Turfan Texte V**,** Berlin 1975.

ZİEME, Peter, **Buddhistische Stabreimdichtungen der Uigeren**, Berliner Turfan Texte XIII, Berlin 1985.

ZİEME, Peter, **Altun Yaruq Sudur, Vorworte und das erste Buch. Edition und Übersetzung der alttürkischen Version des Goldglanzsutra (Suvarnaprabhasottamasutra),** Berliner Turfan Texte XVIII, Berlin 1996.